

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

**Filozofická fakulta
Katedra histórie**

**HISTORICKÝ PRAMEŇ V SÚČASNOSTI – ARCHÍVY,
INOVÁCIE, ZDIEĽANIE
STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV XII.**

*Zborník príspevkov z 12. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorú
zorganizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach v spolupráci so Štátnym archívom v Košiciach a
Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV
12. októbra 2022*

Mária Fedorčáková - Miriama Filčáková (eds.)

Košice
2023

Historický prameň v súčasnosti – archívy, inovácie, zdieľanie Stretnutie mladých historikov XII.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 12. október 2022

Zostavovateľky:

Mgr. Mária Fedorčáková, PhD.

Mgr. Miriama Filčáková

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

PhDr. Richard Pavlovič, PhD.

Štátny archív v Košiciach

PhDr. Lenka Bartalosoová, PhD.

Štátny archív v Bratislave

Mgr. Zuzana Tokárová, PhD.

Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Patrícia Fogelová, PhD.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV

Mgr. Oliver Zajac, PhD.

Historický ústav SAV

Mgr. Peter Benka, PhD.

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 – Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial – No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod –
Nepoužívajte komerčne – Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou kontrolou.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 22.05.2023

ISBN 978-80-574-0204-6 (e-publikácia)

OBSAH

Vybrané metody digitalizace historických objektů se zaměřením na pečeti <i>Barbora Borůvková</i>	4
Francouzské silnice jako nástroj teritoriální dominance (1738–1747) <i>Michael Dudzik</i>	12
Trend digitalizácie a elektronizácie služieb v štátnych archívoch na Slovensku <i>Miriama Fialkovičová</i>	26
Limity archívneho výskumu terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945 <i>Miriama Filčáková</i>	41
Primárna pramenná základňa k problému sociálnych aspektov elektrifikácie Slovenska medzi rokmi 1918–1960 <i>Martin D. Hrtus</i>	59
„Jeden za všetkých a všetci za jedného.“ Listy poddaných adresované členom rodu Radvanszký v 18. storočí ako prameň hospodárskych dejín <i>Ondrej Šály</i>	67
Možnosti výskumu cirkevných dejín Užskej stolice (stav a perspektíva) <i>Vavrinec Žeňuch</i>	76

VYBRANÉ METODY DIGITALIZACE HISTORICKÝCH OBJEKTŮ SE ZAMĚŘENÍM NA PEČETI

Mgr. Barbora Borůvková

*Centrum digitálních historických věd, Katedra Pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové*

Abstrakt: *Moderní technologie přináší nové možnosti na poli bádání a otevírají příležitosti propojení s dalšími vědními obory. Instituce jako jsou archivy, muzea či galerie mohou využívat technologie nejen k propagaci kulturního dědictví, ale též k zpřístupnění památek badatelům z různých konců světa. Mimo to umožňují uchovat památku pro budoucí generace ve stále stejném stavu a uchovat její digitální verzi v případě degradace či zničení. V příspěvku bych ráda nastínila obecnou problematiku, se kterou jsem se setkala při digitalizaci pečetí a typářů na konkrétní sbírce. Dále poukázat na dostupné i profesionální nástroje digitalizace a zhodnotit jejich užití v paměťových institucích.*

Klíčová slova: *Digitalizace, pečeť, 3D digitalizace, fotogrammetrie, 3D skenery.*

Abstract: *Modern technology brings new possibilities to research and opens opportunities for connections with other scientific fields. Institutions as archives, museums or galleries can use technology to promote cultural heritage, but also to make monuments accessible to researchers too. They make it possible to keep the monument in the same condition for future generations and to preserve its digital version in the event of degradation or destruction. I would like to outline the general issues I encountered during the digitization of seals and typesetters on a specific collection. Furthermore, I also want to point out available and professional digitization tools and evaluate their use in memory institutions.*

Keywords: *Digitalization, Seal, 3D digitalization, Photogrammetry, 3D scanner.*

Úvod

Položme si otázku, proč digitalizovat. Odpovědi se nabízí hned několik. V roce 2002 se Prahou prohnala ničivá povodeň, která zůstala v myslích nejen místních obyvatel, ale též památkářů, archivářů, muzejníků a dalších pracovníků zasažených paměťových institucí. Povodně zničily několik kilometrů archivního materiálu. Pro představu, archiv Národního technického muzea byl poničen z 95 %, Vojenský historický archiv přišel o kompletní písemnosti ministerstva národní obrany z let 1945–1950, vojenských soudů a prokuratur od roku 1945 do 60. let, sbírku vojenských předpisů a mnohé další. V Akademii věd ČR došlo k zasažení jedinečné knihovny včetně knih z 18. a 19. století. A mnohé další.¹

Oxfordský výkladový slovník v překladu říká, že: *“Digitalizace je převod analogových dat do digitální podoby za účelem jejich snadnějšího přečtení a zpracování počítačem.”*²

Ve 21. století nemusí však digitalizace znamenat pouze převod z analogového do digitálního prostředí. Digitalizace s pomocí technologií, které pokrok přinesl a znalostmi, které za roky studií pracovníci digitalizačních center nabyli, přináší též možnost dalšího zkoumání z rovin, které nejsou pouhým okem spatřitelné. V neposlední řadě nabízí ochranu. Křehké památky tak mohou zůstat bezpečně uchovány v optimálním prostředí a případný badatel či návštěvník výstavy si může prohlédnou dokonalý 3D model skrze virtuální či rozšířenou realitu.

---

¹ KUNT, Miroslav. *Archivy a spisovny pod vodou – monitor tisku do 4.9.2002*. Státní ústřední archiv v Praze [online]. Praha: nacr.cz, 2002 [cit. 2022-01-06].

Dostupné online: <http://old.nacr.cz/sua/vystavy/akce02/voda/monitor.htm>.

² <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization?q=digitalization>.

Tento příspěvek vznikl jako výstup projektu Specifického výzkumu s názvem *Moderní způsoby digitalizace sfragistického materiálu*, jehož hlavní řešitelkou byla Mgr. Barbora Borůvková. Specifický výzkum vznikl pod záštitou Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové v roce 2022.

V rámci odborného digitalizačního pracoviště Centra digitálních historických věd pod Katedrou pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové pracujeme s nejmodernějšími technologiemi, které jsou velmi šetrné a vhodné pro digitalizaci právě křehkého historického materiálu. Tyto metody budou nastíněny v následující kapitole.

Skenování a digitalizace

Trojrozměrná digitalizace je rozšířena o třetí informaci, která nám udává polohu snímaného objektu, jeho proporce, strukturu a dispozice. Digitalizace by měla být vždy prováděna v nejvyšší možné kvalitě, kterou zvolené zařízení umožňuje a získat ta nejlepší data. Zvolená digitalizační metoda by měla být ideálně bezkontaktní a naprosto nezávadná vůči snímanému objektu. Skrze skener převedeme vizuální stránku objektu do binární virtuální podoby. Výsledkem 3D prostorového skenování soudobou technologií je obvykle mračno bodů. Pro každý bod podobného mračna je známá jeho poloha vůči skenované pozici.³

Správně zvolený 3D skener nám umožní analyzovat objekt z reálného světa tak, že sbírá informace o tvaru, podobě a pokud je toho schopen, tak i textuře objektu. Z těchto informací je nadále sestaven trojrozměrný model. Po naskenování je třeba výsledný digitalizát vyexportovat a v mnoha případech upravit. V dnešní době existuje mnoho nástrojů pro skenování, vytvoření a úpravu 3D modelu. Každý z nich má nějaká vlastní omezení (například optické technologie se mohou setkat s problémy při digitalizaci lesklých, zrcadlových či průhledných objektů), a mohou být finančně nákladné.⁴

Vybrané metody digitalizace

V současné době existuje na trhu velké množství 3D skenerů v různých cenových kategoriích. Každé jednotlivé zařízení má své limity v tom, jak velké či malé objekty dokáže zdigitalizovat, případně v jaké kvalitě. Digitalizace malých objektů je v rámci této problematiky to hlavní.

Sbírka, jež byla podrobena digitalizaci, obsahuje převážně objekty o velikosti v rozmezí 3 cm až 10 cm.

Pro digitalizaci byla vybrána ta zařízení a technologie, jež by dle parametrů výrobců měly být vhodné pro sbírkové objekty takovéto velikosti.

Fotogrammetrie

Je proces, při kterém je využívána pouze digitální zrcadlovka či smartphone nebo tablet, počítač a specifický software. Fotogrammetrie využitím speciálního software vypočítává umístění bodů v prostoru využitím digitální (dvourozměrné) fotografie objektu pořízenou z

---

³ BREJCHA, Marcel – BRŮNA, Vladimír, MAREK, Zděnek – VĚTROVSKÁ, Bára. *Metodika digitalizace, 3D dokumentace a 3D vizualizace jednotlivých typů památek: certifikovaná metodika*. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, 2015. Odborné a metodické publikace (Národní památkový ústav).

⁴ RYBENSKÁ, Klára. *The issue of digitizing of historical heritage on the example of selected historical clocks*. Историко-культурна спадщина: збереження, доступ, використання [online]. 2021, s. 138–149 [cit. 2022-01-06]. Dostupné online: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53346/1/%D0%9C_2.9_%D0%A1%D1%82%D1%80.%20138-149.pdf.

vícero úhlů pohledu. Software vytyčuje společné body na fotografiích a z nich sestavuje 3D model, který odpovídá prvku na 2D fotografii.⁵

Pro tvorbu 3D modelu skrze fotogrammetrii existuje mnoho programů placených i zdarma. Lze zmínit Colmap, Zephir či Agisoft Metashape. Varianty nabízené zdarma jsou často s omezením nahrání kapacity fotografií. Není možné říci obecně, kolik fotografií je k pořízení 3D modelu přesně třeba, u malých objektů jako jsou pečeti a typáře se počet pohybuje od 20–50 snímků, což povětšinou splňuje limit většiny programů, jenž jsou zdarma.

Při digitalizaci fotogrammetrií je třeba dodržet určité zásady, aby zvolený program dokázal vytvořit kvalitní výsledek. V první řadě je nutné zajistit, aby se objekt nehýbal. V případě typářů je nutné rozhodnout, zda pořizovat snímky pouze pečetního obrazu, tudíž typář položit anebo jej šetrně zafixovat, aby bylo možné pořídit snímky celého typáře. Fotografie je třeba pořizovat takovým způsobem, aby vznikaly referenční body. Většina programů nejlépe pracuje s pozadím, a proto je žádoucí, aby se neměnilo a aby zde byly i jiné objekty než pouze digitalizovaný předmět. Pro tvorbu 3D modelu je nutné dodržet překryv snímků 60 % až 80 %. Fotografie by měly být pořizovány několika směry: kolmo, diagonálně i z šikmého úhlu pohledu.

Svou roli hraje též zvolený fotoaparát a jeho správné nastavení. Chytré mobilní zařízení dnes disponují kvalitními fotoaparáty, ale chceme-li co nejostřejší model, je ideální využít spíše digitální zrcadlovku či bezzrcadlovku. Fotografie by měly být pořizovány s co největší hloubkou ostroty a odpovídajícím světlem, které nezpůsobuje velké kontrasty.⁶

Existují též aplikace přímo na mobilní zařízení, které dokáží vytvořit model bezprostředně po nasnímání. Například aplikace Trnio, která je dostupná pouze pro zařízení s operačním systémem iOS. Trnio využívá dostupné technologie, kterými mobilní zařízení, v našem případě iPhone 12 PRO, zrovna disponuje. V tomto konkrétním případě se jedná o ARkit5 a LiDAR. Kombinací těchto dvou technologií je umožněno dosažení vysoké kvality 3D skenu ve velmi krátkém čase.⁷

RTI metoda

RTI je zkratkou pro *Reflectance Transformation Imaging*, metodu vzniklou v laboratořích společnosti Hewlett-Packard za účelem zpřístupnění a zobrazování kulturního dědictví. Jedná se o méně známou metodu, ovšem s kvalitními výsledky, pro které je oblíbená zejména u ochránců kulturního dědictví nejen díky šetrnosti, ale také pro zajímavé zobrazení pořízených snímků.⁸

Projekt Cultural Heritage Imaginig⁹ vyvinul volně přístupný software pro zachycení a zobrazení pořízeného digitalizátu. RTI metoda funguje velmi podobně jako fotogrammetrie, ovšem výsledkem není plný 3D model, ale „2,5D“ model. Jedná se o dvourozměrnou fotografii s trojrozměrnou informací. Z tohoto hlediska tedy není výsledek tolik náročný na hardware oproti náročným datům z 3D skenerů.¹⁰

⁵ ZUZA, Míkolás. *Fotogrammetrie – 3D skenování s použitím fotoaparátu či mobilu*. [online]. 2018 [cit. 2022-01-07]. Dostupné online: <https://josefprusa.cz/fotogrammetrie-3d-skenovani-s-pouzitim-fotoaparatu-ci-mobilu/>.

⁶ ŠINDELÁŘ, Jiří – POLÁČEK, Lumír – KRUPÍČKOVÁ, Šárka. 92 Doporučená metodika fotodokumentace v archeologii pro následné metrické analýzy obrazu. In *Přehled výzkumů*, roč. 60, č. 2, s. 201–224.

⁷ RYBENSKÁ, Klára – BORŮVKOVÁ, Barbora. Vybrané metody 3D digitalizace aplikované na příkladech hodinových exemplářů Náchodského muzea. In *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2020, roč. 58, č. 2, s. 19–31. Dostupné online: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/muzeum-muzejni-a-vlastivedna-prace/58-2/vybrane-metody-3d-digitalizace-aplikovane-na-prikladech-hodinovych-exemplaru-nachodskeho-muzea>.

⁸ BORŮVKOVÁ, Barbora – BURIANOVÁ, Klára. RTI metoda jako způsob digitalizace kulturního dědictví. In *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2020, roč. 58, č. 2, s. 32–38.

Dostupné online: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/muzeum-muzejni-a-vlastivedna-prace/58-2/rti-metoda-jako-zpusob-digitalizace-kulturniho-dedictvi>

⁹ Web projektu: <http://culturalheritageimaging.org>.

¹⁰ BORŮVKOVÁ, B. – BURIANOVÁ, K. *RTI metoda jako způsob digitalizace kulturního dědictví...*, 32–38.

Software poskytovaný již zmíněným projektem, RTIbuilder, zpracovává fotografie nasnímané kolmo na digitalizovaný objekt. Díky informaci o poloze světelných zdrojů vznikne interaktivní model, zobrazitelný v programu RTIviewer, kde má badatel či výzkumný pracovník možnost jakkoli měnit polohu svícení. Pokud jsou vstupní fotografie dostatečně kvalitní, nabízí RTI metoda značný potenciál např. pro zvýšení čitelnosti popisu na pečeti či typáři, které mohou být již značně setřené, a tudíž i špatně čitelné.¹¹

Software a know-how poskytuje projekt CHI plně zdarma, nicméně pro získání těch nejlepších dat je zapotřebí určité technické vybavení (digitální zrcadlovka či bezzrcadlovka, reprodukcí stojan, sada alespoň čtyř světél (dle vlastních zjištění) a malý lesklý černý/červený objekt. Ten slouží pouze pro zaznamenání polohy světél). Toto je jedna varianta technického vybavení pro užití RTI metody. Na trhu je též nabízena speciální světelná hemisféra pro RTI, jejíž cena se pohybuje v řádech tisíců eur.

3D skenery společnosti Artec3D

Zařízení společnosti Artec3D jsou vysoce profesionální 3D skenery zaměřené na specifické skupiny objektů podle velikosti. V rámci pracoviště *Centra digitálních historických věd* disponujeme dvěma 3D skenery společnosti Artec3D, konkrétně Artec Leo a Artec Space Spider. Každé z těchto zařízení je vhodné pro jiné typy objektů.

Artec Space Spider je ideální pro skenování drobnějších objektů, kdežto Artec Leo se využívá hlavně pro digitalizaci velkých památek. Výhoda obou skenerů je hlavně v digitalizaci a tvorbě digitalizátu v reálném čase.¹² Dle oficiálních informací výrobce je Artec Space Spider schopný skenovat objekty od 5–20 cm a Artec Leo od 20–200 cm.¹³

Dalším hlavním rozdílem, kromě velikosti snímaného zařízení je též nutnost připojení scanneru Artec Space Spider k počítači a zdroji energie. Oproti tomu Artec Leo má vlastnost zobrazit nasnímaný model přímo na displeji, kterým disponuje. Je proto praktičtější pro práci v terénu při digitalizaci například soch, či jiných větších a venkovních objektů.

Pro samotnou digitalizaci pečetí a typářů je ovšem vhodnější Artec Space Spider pro možnost snímat i podstatně menší objekty. Po skončení snímání je nutné digitalizát zpracovat a upravit ve speciálním software Artec Studio, poskytovaném výrobcem skenerů. Součástí modelu je vždy textura ve vysokém rozlišení.

GOM Atos 2M

Zařízení společnosti GOM nelze chápat jako běžný 3D skener, ale jako měřicí zařízení. Zařízení tohoto typu patří mezi špičkovou technologii a disponují vysoce přesným měřením, tudíž své využití nachází především v reverzním inženýrství. Největší nevýhodou je skutečnost, že Atos 2M nezaznamenává texturu měřeného objektu. Zajímavým by se stal v momentě, kdy by bylo třeba zjistit například přesné rozměry reliéfu pečetí.¹⁴

Zařízení GOM Atos jsou dle osobního uvážení uživatelsky technicky komplikovanější, než výše uvedené metody a zařízení. Též patří ke dražším variantám zmiňovaných zařízení. Otázkou je, zda by bylo užitečné pro výzkumné pracovníky v oblasti pomocných věd

---

¹¹ BENTKOWSKA-KAFEL, Anna – MACDONALD, Lindsay. *Digital techniques for documenting and preserving cultural heritage: Collection Development, Cultural Heritage, And Digital Humanities* [online]. Croydon : ARC Humanities Press, Kalamazoo and Bradford, 2017 [cit. 2022-01-07]. Dostupné online: <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/42785/9781942401353.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹² RYBENSKÁ, Klára. *The issue of digitizing of historical heritage on the example of selected historical clocks*. [online].

¹³ Artec 3D [online]. LUXEMBOURG: Artec3D, 2022 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: <https://www.artec3d.com>.

¹⁴ Industrial 3D Measuring Systems with High-Speed Technology, GOM: a ZEISS Company, Germany, 2021. URL: <https://www.gom.com/en/products/high-precision-3d-metrology>.

historických znát takto detailní informace o zpracování pečeti, pokud je vzato v úvahu vyšší pořizovací náklad pro konkrétní instituci a vhodné proškolení pro zařízení obsluhujícího pracovníka.

Shining 3D EinScan SE

Skener Shining 3D EinScan SE je dobrou volbou v případě, že digitalizovaný objekt je velikostí v rozmezí 3-50cm a požadujeme rychlý proces s jednoduchým softwarem pro finální úpravu a export dat.¹⁵ Dalším benefitem tohoto skeneru je připojený otočný stůl, díky němuž digitalizuje EinScan SE v podstatě sám. Skener je nutné mít připojený k počítači s konkrétním volně dostupným softwarem a zdroji energie. Po zadání vstupních požadavků o kvalitě výsledného skenu a počtu snímků začne skener fungovat sám a výsledkem je 3D model.¹⁶

Výhodou tohoto zařízení je bez pochyb jeho intuitivnost použití, nicméně i tento skener narazil při digitalizaci pečeti na své limity. Ačkoli výrobce uvádí zachytitelnost objektů od 3 cm, tak u pečeti se tato vlastnost neprojevila. Malé pečeti byly hůře čitelné i při zadání největší možné kvality skenu. Výsledky byly o poznání lepší u pečeti a typáře o rozměrech přibližně v průměru 5 cm a více.

HP Sprout Pro G2

Sprout společnosti Hewlett-Packard je spíše než 3D skener multimediální grafická stanice se zabudovaným skenerem. Dle výrobce se jedná o stroj pro grafiky, návrháře nebo konstruktéry a nabízí nové možnosti digitalizace i práce s obrazem díky dotykové obrazovce i speciální promítací ploše.¹⁷

Toto vzhledem k rozsahu snímání od 8–20 cm by mohlo být též vhodné pro digitalizaci pečeti odpovídající tomuto rozsahu, ovšem výsledný digitalizát není příliš kvalitní. Tento multifunkční stoj vzhledem k jeho zaměření pro grafiky je vhodný spíše pro postprocessing modelů.

Souhrn zmíněných technologií

V tabulce níže jsou pro přehlednost uvedené parametry a specifikace vzaté v potaz při digitalizaci. Nelze s přesností říct, že některé z uvedených zařízení je nejvhodnější pro digitalizaci sfragistického materiálu.

---

¹⁵ EinScan-SE 3D Scanner SPECS [online]. Hangzhou, China, 2022 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: <https://www.einscan.com/desktop-3d-scanners/einscan-se/einscan-se-specs/>.

¹⁶ RYBENSKÁ, Klára. *The issue of digitizing of historical heritage on the example of selected historical clocks*. [online].

¹⁷ Sprout Pro by HP G2 – Pořizování 3D snímků s nástrojem WorkTools Camera 3D, HP Development Company, L.P., Česká republika, 2021. URL: <https://support.hp.com/cz-cs/document/c06213399>.

	Fotogrammetrie	RTI	Artec Space Spider	Artec Leo	GOM Atos 2M	EinScan SE	Srout PRO
Cena v Kč	od 3.000,- ¹⁸	od 20.000,- ¹⁹	484.000,- ²⁰	655 000,- ²¹	800.000,- ²²	40.000,- ²³	280.000,- ²⁴
Rozsah	od 2 cm	od 1 cm	5–20 cm	20–200 cm	od 5 cm	3–50 cm	8–80 cm
Náročnost	Uživatelská	Uživatelská	Profi	Profi	Profi	Uživatelská	Uživatelská
Nutnost dalších úprav	Ano	Ne	Ano	Ano	Ano	Ano	Ano

Tabulka 1: Souhrn zmíněných technologií

Z pozice digitalizačního pracovníka byla zhodnocena náročnost užívání jednotlivých zařízení a rozdělení na uživatelskou a profesionální, kdy je zařízení vhodné pro profesionálně proškoleného pracovníka. Za uživatelsky náročnější skenery lze považovat Artec skenery a GOM Atos. Naopak za uživatelsky méně náročné lze volit Shining 3D EinScan SE. Též je možné vzít v potaz pořizovací cenu zařízení či programů. Z tohoto úhlu pohledu se ideální jeví právě fotogrammetrie, která je dostupná komukoli vlastnícímu smartphon s fotoaparátem a počítač. RTI metoda je poměrně hodně specifická a z důvodu nutnosti využití speciálního programu nejen na tvorbu, ale i zobrazení digitalizátu. Proto nemusí být úplně vždy vhodná pro paměťové instituce. HP Sprout PRO G2 nedokáže zachytit malé objekty, ovšem pokud by byly digitalizovány objekty přibližně od 10 cm větší, práce s ním je poměrně rychlá a jednoduchá.

Pokud bych měla shrnout vše, co jednotlivá zařízení a metody nabízí, nejvíce se v *Centru digitálních historických věd* osvědčila práce se skenerem Artec Space Spider pro komplexnost, vysoké rozlišení a prostředí profesionálního programu pro postprocessing. Pro digitalizaci malých objektů jako jsou právě pečeti či typáře se též osvědčil skener Shining 3D EinScan SE, který je oproti Artec skeneru cenově dostupnější a uživatelsky jednodušší.

Postprocessing digitalizátu a její časová náročnost

Ve většině případů je nutné digitalizát po dokončení procesu digitalizace dále upravit. K tomu může sloužit celá řada různých modelačních software. Není účelem tohoto článku určit nejlepší možný program na úpravu 3D modelů. Zmínit lze například zdarma dostupný Blender, nebo placené 3D Studio Max od Autodesk. Nabízí se též řešení postprocessingu v software nabízených přímo výrobcem skenerů. V případě zařízení Artec je součástí nákupu též program Artec Studio, nebo u měřících zařízení GOM se jedná o Gom Inspect.

V rámci činnosti *Centra digitálních historických věd* se nejvíce osvědčila metoda kombinace software výrobce a dalších úprav v programu Blender. Při užití měřícího zařízení GOM je téměř vždy vyžadováno přidání textury k digitalizátu. Ta je většinou pořízena digitální

¹⁸ Průměrná nejnižší pořizovací cena chytrého mobilního telefonu s podporou aplikací pro fotogrammetrii.

¹⁹ Průměrná nejnižší pořizovací cena DSLR s objektivem.

²⁰ Dle oficiálních stránek prodejce € 19,700.

²¹ Dle oficiálních stránek prodejce € 26,700.

²² Přibližná cena pořízení v době nákupu zařízení (2011). V současnosti již tento model není v prodeji a cena se může lišit.

²³ Přibližná cena pořízení v době nákupu zařízení. Cena se může v současnosti lišit.

²⁴ Cena v době pořízení.

zrcadlovkou a mapována v programu Blender. Ten je používán i pro spojení skenů, dle osobních preferencí je uživatelsky přívětivější a intuitivnější než program Gom Inspect. Dále může dojít k odstranění nežádoucích částí, což je činnost prováděná spíše u velkých objektů, např. soch, či venkovních objektů, kdy skener zachytí i další nežádoucí věci. Může dojít i k úpravě polygonové sítě, pokud byl digitalizován objekt z příliš lesklého materiálu či se sklenným prvkem. Zde může dojít ke špatnému zachycení objektu či nesprávnému vykreslení textury a je nezbytný zásah do modelu.

Časová náročnost postprocessingu je velmi individuální, ale z pravidla se jedná o jednotky hodin. Průměrná doba postprocessingu menších skenů, jako jsou pečetě, je zhruba 2–5 hodin v závislosti na vydařeném surovém digitalizátu. Proces skenování jedné pečetě či typáře zabere 20–60 minut v závislosti na zařízení. Ne vždy, však obvykle se lze řídit přímou úměrností. Čím větší je velikost digitalizovaného objektu, tím roste i časová náročnost na skenování a postprocessing. Jistě existují i výjimky, protože časovou náročnost digitalizace ovlivňuje mnohem více faktorů, např. technická úroveň počítače či zdatnost a praxe pracovníka provádějící digitalizaci.

Pro tvorbu 3D modelu z fotografií se v *Centru digitálních historických věd* osvědčily nejvíce programy Zephir a Agisoft Metashape. Rychlost zpracování modelu závisí na výkonu počítače a kvalitě vstupních dat. V případě digitalizace velkých objektů může zpracování trvat i 10 a více hodin. U objektů, jako jsou pečeti a typáře je tato doba podstatně kratší, v jednotkách desítek minut. Oba zmíněné programy umožňují určité úpravy modelu, hlavně odstranění nežádoucích objektů.

Závěr

Digitalizace nejen pečeti, ale obecně veškerého kulturního dědictví by měla být více využívána pro možnost uchování památek, které ničí zub času. Též se jedná o velmi zajímavou příležitost oslovit veřejnost k návštěvě historických institucí. 3D modely lze upravit do rozšířené či virtuální reality, což zaujme nejen malé návštěvníky. Digitalizace též umožnila pomyslnou návštěvu paměťových institucí v době pandemie, kdy byly tyto instituce veřejnosti uzavřené. Ze studie organizace *Network of European Museum²⁵ Organisations* vyplynulo, že aktivity jako byly digitální výstavy zvýšily počet návštěvníků paměťových institucí po pandemii o desítky procent.²⁶

Digitalizace, ale obecně 3D grafika je aktuálně velmi populární nejen u mladé generace a možná, že právě toto je cesta budoucích výstav či minimálně možnost vzbudit zájem o historii a historické předměty moderní cestou. Zároveň se jedná o náročný proces, který vyžaduje nejen technické znalosti v oblasti IT, ale též znalost manipulace s křehkými předměty.

Po zpracování všech digitalizovaných typářů budou některé exempláře vystaveny v galerii SketchFab na profilu KPVHA-FF-UHK, kde budou volně ke shlédnutí.

---

²⁵ Web organizace: ne-mo.org.

²⁶ *Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe: Final report* [online]. Berlín : Network of European Museum Organisations, 2020 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Artec 3D [online]. LUXEMBOURG: Artec3D, © 2022 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: <https://www.artec3d.com>.
- BENTKOWSKA-KAFEL, Anna – MACDONALD, Lindsay. *Digital techniques for documenting and preserving cultural heritage: Collection Development, Cultural Heritage, And Digital Humanities*. [online]. Croydon : ARC Humanities Press, Kalamazoo and Bradford, 2017 [cit. 2022-01-07].
Dostupné online: <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/42785/9781942401353.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- BORŮVKOVÁ, Barbora – BURIANOVÁ, Klára. RTI metoda jako způsob digitalizace kulturního dědictví. In *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2020, roč. 58, č. 2, s. 32–38. [cit. 2022-01-07]. Dostupné online: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/muzeum-muzejni-a-vlastivedna-prace/58-2/rti-metoda-jako-zpusob-digitalizace-kulturniho-dedictvi>.
- EinScan-SE 3D Scanner SPECS [online]. Hangzhou, China, © 2022 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: <https://www.einscan.com/desktop-3d-scanners/einscan-se/einscan-se-specs/>.
- Industrial 3D Measuring Systems with High-Speed Technology, GOM: a ZEISS Company, Germany, 2021. Dostupné online: <https://www.gom.com/en/products/high-precision-3d-metrology>.
- BREJCHA, Marcel – BRŮNA, Vladimír, MAREK, Zděnek – VĚTROVSKÁ, Bára. *Metodika digitalizace, 3D dokumentace a 3D vizualizace jednotlivých typů památek: certifikovaná metodika*. Ústí nad Labem : Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-80-85036-61-9.
- RYBENSKÁ, Klára – BORŮVKOVÁ, Barbora. Vybrané metody 3D digitalizace aplikované na příkladech hodinových exemplářů Náchodského muzea. In *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2020, roč. 58, č. 2, s. 19–31. [cit. 2022-01-07]. Dostupné online: <https://publikace.nm.cz/periodicke-publikace/muzeum-muzejni-a-vlastivedna-prace/58-2/vybrane-metody-3d-digitalizace-aplikovane-na-prikladech-hodinovych-exemplaru-nachodskeho-muzea>.
- RYBENSKÁ, Klára. *The issue of digitizing of historical heritage on the example of selected historical clocks*. Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання [online]. 2021, s. 138–149 [cit. 2022-01-06]. Dostupné online: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53346/1/%D0%9C_2.9_%D0%A1%D1%82%D1%80.%20138-149.pdf.
- Sprout Pro by HP G2 – Pořizování 3D snímků s nástrojem WorkTools Camera 3D, HP Development Company, L.P., Česká republika, 2021. Dostupné online: <https://support.hp.com/cz-cs/document/c06213399>.
- Survey on the impact of the COVID-19 situation on museums in Europe: Final report* [online]. Berlín : Network of European Museum Organisations, 2020 [cit. 2022-01-08]. Dostupné online: https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf.
- ŠINDELÁŘ, Jiří – POLÁČEK, Lumír – KRUPIČKOVÁ, Šárka. Doporučená metodika fotodokumentace v archeologii pro následné metrické analýzy obrazu. In *Přehled výzkumů*, 2019, roč. 60, č. 2, s. 201–224.
- ZUZA, Mikolas. Fotogrammetrie – 3D skenování s použitím fotoaparátu či mobilu. [online]. 2018 [cit. 2022-01-07]. Dostupné online: <https://josefprusa.cz/fotogrammetrie-3d-skenovani-s-pouzitim-fotoaparatu-ci-mobilu/>.

FRANCOUZSKÉ SILNICE JAKO NÁSTROJ TERITORIÁLNÍ DOMINANCE (1738–1747)

Mgr. Michael Dudzik¹

Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta, Karlova univerzita

Abstrakt: *Príspevek osvetľuje stav francouzských silnic v prvej polovine 18. storočia a prístup vládnoucích predstaviteľov ke stavbe nových a opravě stávajících úseků. Rostoucí nezbytnost rozvětvené silniční sítě zapříčinila přijetí několika významných opatření týkajících se výstavby dlážděných komunikací, jež gradovalo ve třicátých a čtyřicátých letech. S nástupem Daniela Charlese-Trudaina došlo k zakreslování silnic do map, jež pro centrální vládu představovaly významný prostředek k posílení moci a ovládnutí klíčových oblastí státu z vojenského, ekonomického a správního hlediska.*

Klíčová slova: *Francie, 18. století, silnice, kartografie, historie vědy a techniky, Trudainovy atlasy, rod Cassini.*

Abstract: *The paper sheds light on the state of French roads in the first half of the 18th century and the approach of the governing officials to the construction of new and the repair of existing roads. The growing necessity of a broad road network caused the adoption of several important measures regarding the construction of paved roads which progressed in the 1730s and 1740s. With the appointment of Daniel Charles-Trudaine, roads were drawn on maps that constituted, for the central government, an important means of strengthening power and controlling key areas of the state from a military, economic and administrative point of view.*

Keywords: *France, 18th century, roads, cartography, history of science and technology, Trudaine Atlases, the Cassini Family.*

Úvod

Typickým rysem Francouzského království 18. století byla výrazná správní centralizace, jež pramenila ze století předcházejícího. Pro efektivní výkon centrální moci bylo zapotřebí ovládat ty nejzazší kouty monarchie ať už z ekonomického (vybírání daní), vojenského (pohyb armád) nebo administrativního (správa území) důvodu. Na plnění královy vůle v obvodech dohlíželi jeho dosazení úředníci, intendanti,² což se v tehdejší době jevilo jako nedostatečné, pokud byly cesty v žalostném stavu. Zasluhou prvních ministrů bourbonských králů se problematika výstavby silnic dostala do popředí zájmu státu, který se musel obrátit na odborníky, aby se propojilo celé území monarchie, zdokonalila jeho správa a vláda mohla naplno uplatňovat svou moc v klíčových oblastech. Francie proto začala spolupracovat s učenými muži na transformaci veřejného prostoru – s inženýry.

Nová profesní vzdělaná skupina, civilní inženýři, má svůj základ v novověkých vojenských inženýrech specializujících se na budování pevností, silnic či mostů. Monarchie si uvědomovala význam této profese, proto začala využívat jejích vědomostí a svěřila jí výstavbu silniční sítě na svém území. Došlo k výhodám na obou stranách, kdy růst prestiže inženýrů šel ruku v ruce s upevňováním moci centrální vlády. Předložený článek se proto zaměřuje na vývoj budování komunikací, působení inženýrů ve státních službách a pozvolné pohlčení monarchií

---

¹ Mgr. Michael Dudzik, doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Náměstí Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha, Česká republika, dudzikm@ff.cuni.cz. ORCID č. 0000-0003-0483-3643.

² Intendanti symbolizovali úředníky disponující soudními (dohlížení na dodržování práva), policejními (dozor nad policií a četnictvem) a finančními (vyměřování a výběr daní) pravomocemi. PELLETIER, Monique. Cartography and Power in France During the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In *Cartographica*. 1998, roč. 35, č. 3/4, s. 50; SCHULZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 58–59.

ve formě institucionalizovaného vzdělání ve dvou rovinách: na úrovni stát-silnice a kartograf-mapa.

Primární zdroj pro osvětlení vývoje vztahu mezi státem a jeho silniční sítí představuje historiky oceňovaný Eugène Vignon,³ jehož dílo poskytuje informace s kvalitní výpovědní hodnotou. Roli státu zastupují nařízení prvních ministrů,⁴ v jejichž důsledku se rozrůstala silniční síť a tím posilovala i ústřední moc.⁵ Francouzská tradice zakreslování tras byla založena na britském modelu cestovních atlasů,⁶ přičemž obě verze jsou dnes dostupné na internetu.⁷ Z cestovních atlasů se vyvinul moderní soubor map království,⁸ jemuž se detailně věnuje Stéphane Blond.⁹ Digitalizace francouzským Národním archivem zpřístupnila mapy širšímu čtenářstvu, které si tak může udělat obrázek o podobě jednotlivých obvodů.¹⁰

Na příkladu digitalizovaných map příspěvek analyzuje kartografické prvky, jež v daném období symbolizovaly výsledek inženýrské práce¹¹ a představuje využití kartografických dokumentů, jejich autory¹² i proces schvalování. Mapy byly podrobeny geografické metodě při výzkumu proměn území spravovaných panovníkem, změny krajiny vlivem výstavby nových úseků zase studovala na příkladu plánů historická geografie s použitím ikonologie, jež podle symbolů a rozmístění prvků ukázala podobu standardizujícího se vzdělání inženýrů-kartografů. Progresivní diachronní přístup umožnil podle zanesené silniční sítě kvantifikaci postavených kilometrů, které reflektovaly výsledek vyčlenění a výcviku speciálních sborů civilních inženýrů a inženýrů-kartografů. Rozhodnutí státu zastřešují rozličné přístupy: moderní politické dějiny zkoumají činy významných osobností ve vysokých funkcích pozitivně ovlivňující centralizaci země, historie vědy a techniky naopak sleduje modernizaci výstavby silnic, čímž se prolíná s dějinami dopravy, a kulturní dějiny se zaměřují na dopady institucionalizovaného inženýrsko-kartografického vzdělání.

---

³ VIGNON, Eugène-Jean-Marie. *Études historiques sur l'administration des voies publiques en France aux dix-septième et dix-huitième siècles*. T. 2. Paris : Dunod, 1862.

⁴ VERDIER, Nicolas. Deux évolutions du rapport à la carte: ingénieurs militaires vs ingénieurs des Ponts et Chaussées. In *La carte avant les cartographes: L'avènement du régime cartographique en France au XVIIIe siècle* [online]. Paris : Éditions de la Sorbonne, 2015 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <http://books.openedition.org/psorbonne/101217>.

⁵ PELLETIER, Monique. Cartography and Power in France During the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In *Cartographica*. 1998, roč. 35, č. 3/4, s. 41–53.

⁶ Rané atlasy pocházely od Brita Johna Ogilbyho (1675) a Francouze Nicolase Sansona (1632). PETTO, Christine M. To Know the Distance: Wayfinding and Roadmaps of Early Modern England and France. In *Cartographica*. 2016, roč. 51, č. 4, s. 240–262.

⁷ Britannia depicta, or Ogilby improv'd (...). *Internet Archive* [online]. 2022 [cit. 2022-12-09] Dostupné online: https://archive.org/details/BUSA252_294/page/n7/mode/2up; Carte Particulière des Postes de France. *Internet Archive* [online]. 2022 [cit. 2022-12-09]. Dostupné online: https://archive.org/details/dr_carte-particuliere-des-postes-de-france-12178069.

⁸ BLOND, Stéphane. The Trudaine Atlas: Government Road Mapping in Eighteenth-Century France. In *Imago Mundi*. 2013, roč. 65, č. 1, s. 64–79.

⁹ BLOND, Stéphane. L'atlas des routes royales de Trudaine. La carte, instrument de la politique routière des lumières. In DOMPNIER, Bernard – CARON, Jean-Claude (eds.). *Faire la route, IIIe-XXe siècle*. Clermont-Ferrand : Université Blaise Pascal, 2007, s. 67–82.

¹⁰ Atlas des routes de France dits Atlas de Trudaine, CP/F/14/8443 à 8507. *Archives nationales* [online]. 2022 [cit. 2022-12-09]. Dostupné online: <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/archim/atlasdetrudaine.htm>.

¹¹ VERDIER, Nicolas. Modeler le territoire: les ingénieurs des Ponts et leurs usages de la carte (fin XVIIIe-début XIXe siècle). In LABOULAIS, Isabelle (ed.). *Les usages des cartes (XVIIe-XIXe siècle): Pour une approche pragmatique des productions cartographiques* [online]. Strasbourg : Presses universitaires de Strasbourg, 2008 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <http://books.openedition.org/pus/13333>.

¹² EDNEY, Matthew H. – SPONBERG PEDLEY, Mary (eds.). *The History of Cartography*, volume 4: Cartography in the European Enlightenment. Chicago : The University of Chicago Press, 2019; MAHONEY, Michael S. Organizing Expertise: Engineering and Public Works under Jean-Baptiste Colbert, 1662–83. In *Osiris*. 2010, roč. 25, č. 1, s. 149–170.

Kondice a správa francouzských silnic během ancien régime

Evropská silniční síť vděčí své existenci římské říši a jejím stavitelům,¹³ jež přetrvaly do časů Ludvíka XIV. a jeho královského pravnuka. Nezměnil se ani římský způsob výstavby silnic,¹⁴ který praktikovali i novověcí inženýři, již měli na vznikající komunikační síti lví podíl. I když počet silnic od 17. století narůstal, vysoké náklady na výstavbu a údržbu znemožňovaly jejich rozšíření na všechny hlavní silnice v zemi. Seběmenší déšť způsobující vyježděné koleje v nezpevněné rozmáčené půdě častokrát omezoval plynulost a bezpečnost dopravy, jež stavitele přinutila zaobírat se prevencí.¹⁵ Jeden z prvních návrhů kontrolovat stav silnic se objevil v říjnu 1508, kdy správce pokladny navrhnul „navštěvovat všechny cesty, silnice, mosty, ulice, přístavy a přechody našeho království a zkoumat stav, ve kterém se nacházejí“.¹⁶

Za zintenzivněním kontroly francouzských silnic stál první ministr Maximilien de Béthuny, vévoda de Sully (1560–1641), který od září 1599 coby velký inspektor (*grand voyer*) začal centralizovat silniční provoz v zemi.¹⁷ Na něj navázal Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), jenž roku 1669 odebral správcům pokladny administrativní a technickou gesci silničního provozu a předal ji nově vytvořenému komisaři mostů a silnic. Vzhledem k tomu, že práci na dopravní síti financovala státní pokladna, péče o trasy se dostala přímo do rukou krále a jeho úředníků.¹⁸

Colbertovo rozhodnutí pramenilo z merkantilismu, jenž viděl základ bohatství státu v obchodu a řemeslech.¹⁹ Podle něj by „sjízdné komunikace a výkonnější dopravní infrastruktura přispěly k rozkvětu vnitrozemského a zahraničního obchodu a podpoře manufakturní výroby,“²⁰ proto se ministr zaměřil hlavně na pozemní a říční cesty s kanály vedoucí do přístavů a k hranicím.²¹ Silniční inženýrství začalo za vydatné finanční podpory Francie získávat ve veřejném prostoru stále větší slovo a o jeho nezbytnosti pro rozvoj ekonomiky a státu již nemohlo být pochyb.

Teoretické zakotvení bylo rozšířeno o praxi na počátku dalšího století, a to díky inženýrovi Henrimu Gautierovi (1660–1737). Ten se zasadil o to, aby byla v roce 1705 vydána závazná směrnice na výstavbu pevných cest, o nichž pak jako první v moderní historii

¹³ V Galii bylo pro správu provincie a přesun legií vybudováno 20 000 kilometrů silnic. ALBITRECCIA, Antoine. La route. In *L'information géographique*, 1937, roč. 2, č. 4, s. 145–149, s. 145.

¹⁴ Na vyvýšeném místě se vykopal jeden metr hluboký příkop, který se naplnil vrstvami kamenů, na ně se položily do sebe zaklesnuté větší kamenné bloky a mezery se vyplnily štěrkem nebo zalily pucolánem. LAY, Maxwell – METCALF, John – SHARP, Kieran. *Paving Our Ways. A History of the World's Roads and Pavements*. Boca Raton : CRC Press, 2021, s. 45–47; MARKS, Anthony – TINGAY, Graham. Římané. In *Starověké civilizace. Školní encyklopedie*. Praha : Svojtka & Co., 2003, s. 193–283, s. 210; NARDO, Don. *Roman Roads and Aqueducts*. San Diego: ReferencePoint Press, 2015, s. 26.

¹⁵ Bral se ohled na lokalitu a její půdu, stav, zakřivení a sklon terénu, místní podnebí, hustotu osídlení a intenzitu cirkulace zboží. ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 146; ĎURČO, Michal. Stromoradia v systéme stavby a údržby ciest v 18. a 19. storočí. In *Forum Historiae*. 2017, roč. 1, s. 65–79; HLAVAČKA, Milan. *Cestování v éře dostavníku*. Polička : Argo, 1996, s. 14, 23.

¹⁶ Poznámka autora: překlad z cizojazyčných děl je vždy vlastní, pokud není uvedeno jinak. CHAIX, Edmond. La route. Ce qu'elle est, ce qu'elle sera. In *Revue des Deux Mondes*. 1933, roč. 16, č. 3, s. 592–623.

¹⁷ Mezi jeho cíle patřilo „navštívit provedené nebo plánované stavby a sestavit odhady těch, které mají být provedeny, ohodnotit ty, jež byly dokončeny, pověřit provedením dodavatele [...], vzít v potaz všechny finanční prostředky, ověřovat používání mýtného a povinně a pravidelně poskytovat inspektorovi odhad oprav.“ CHAIX, E. *La route...*, s. 595.

¹⁸ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 65; HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 20; CHAIX, E. *La route...*, s. 596; ĎURČO, M. *Stromoradia...*, s. 70; MAHONEY, M. *Organizing Expertise...*, s. 150.

¹⁹ HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 16.

²⁰ ĎURČO, M. *Stromoradia...*, s. 71.

²¹ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 65; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 68, 78; ĎURČO, M. *Stromoradia...*, s. 70.

pojednával ve svém díle *Traité de la constructions des chemins* (1712),²² kde kladl důraz na aplikaci pevného štetového podkladu²³ a vysázení stromů podél krajnic.²⁴ Unifikačním aktem z února 1716 pak vznikl samostatný Sbor mostů a silnic (*Corps des ponts et chaussées*)²⁵ sjednocující všechny civilní inženýry, již měli „vykonávat rozkazy a pokyny, které jim dá královský rada dohlížející na sekci mostů a silnic“.²⁶

Ačkoliv Gautier vnesl do budování komunikací určitou dávku inovace, jeho inspirace římskými silnicemi působila v době dynamického pohybu obyvatel a těžkých povozů poněkud zastarale. K modernizaci silnic přistoupil Philibert Orry (1689–1747), který během devítiletého působení jako intendant ve městech Soissons a Roussillon a v belgické provincii Henegavsko nabyl zkušenosti v oboru stavebního inženýrství, jež zúročil coby generální kontrolor financí (1730) a generální ředitel sekce mostů a cest (1736). V této pozici dohlížel na národní silniční síť a technický sbor kvalifikovaných civilních inženýrů, postrádal však dostatečné množství pracovníků, proto sáhl ke krajní možnosti a v květnu 1737 ohlásil znovuzavedení roboty.²⁷

Ostřejší obrysy roboty byly načrtnuty ve spisu *Mémoire instructif sur la réparation des chemins* o rok později, který se zároveň považuje za oficiální státní reformu francouzské komunikační sítě a počátek výstavby klíčových silnic.²⁸ Roboty (*corvée*) představovala daň vybíranou ve formě odpracovaných dní na stavbě či údržbě silnic vztahující se na poddané od šestnácti do sedmdesáti let, kteří žili ve vzdálenosti 16 kilometrů od konkrétní komunikace. Většinou se povolávali sedláci a rolníci, výjimku měli státní úředníci, šlechtici, nebo duchovní.²⁹

Roboty neměla být „využívána ledabyle, ale naopak promyšleně s ohledem na zemědělské práce“.³⁰ Skupiny po 12 lidech pracovaly na jednom úseku mezi šesti a třiceti dny v roce buď na jaře (14 hodin s dvouhodinovou pauzou), nebo na podzim (11 hodin s jednou hodinou odpočinku), v době, kdy nebyly extrémní výkyvy počasí. *Corvée* nicméně nebyla uvalována každý rok v každém obvodě, lišila se i období, kdy byli poddaní povoláváni, stejně

---

²² GAUTIER, Henri. *Traité de la construction des chemins*. 3. vydání. Paris : Duchesne, 1755.

²³ ĐURČO, M. *Stromoradia...*, s. 70; HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 20–21; MASSOUNIE, Dominique. Philibert Orry et l'embellissement du territoire autour de l'Instruction de 1738: genèse d'un paysage routier et urbain. In LENIAUD, Jean-Michel (ed.). *Livraisons de l'histoire de l'architecture*. roč. 26: Les ministres et les arts. 2013, s. 89–104, 89.

²⁴ Výsadba lip a topolů v sobě nesla estetickou funkci. ĐURČO, M. *Stromoradia...*, s. 69–70; HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 20, 23; CHAIX, E. *La route...*, s. 598; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 94–97.

²⁵ Sbor sestával z generálního inspektora, prvního inženýra-architekta, třech inspektorů a jednadvacet inženýrů. ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 145; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 64; CHAIX, E. *La route...*, s. 598.

²⁶ VIGNON, E. *Étude...*, t. 2, s. 26–27.

²⁷ *Corvée* 18. století se inspirovala Colbertovým nařízením z 13. srpna 1683. BLOND, S. *L'atlas...*, s. 68; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 64–65; MAHONEY, M. *Organizing Expertise...*, s. 153; VIGNON, Eugène-Jean-Marie. *Études historiques sur l'administration des voies publiques en France aux dix-septième et dix-huitième siècles*. T.1. Paris : Dunod, 1862, s. 76–79; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 97–98.

²⁸ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 66; BRETAGNOLLE, Anne – FRANC, Alain. Towards integrated systems of cities (France, 18th–19th centuries). In SANDERS, Léna (ed.). *Settling the World. From Prehistory to the Metropolis Era* [online]. Tours : Presses universitaires François-Rabelais, 2021 [cit. 2022-09-02]. Dostupné online: <https://books.openedition.org/puf/r/19610>; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 89; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 49.

²⁹ Roboty se neúčastnily ani děti mladší šestnácti let a staří, nemocní a postižení lidé. ALBITRECCIA, A. *La route*, s. 145; ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 766; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 69; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 66; BRETAGNOLLE, Anne – VERDIER, Nicolas. Images d'un réseau en évolution: les routes de poste dans la France préindustrielle (XVIIe siècle–début XIXe siècle). In *M@ppemonde*, 2005, roč. 79, č. 3, s. 1–8, CONCHON, Anne. Le temps de travail en quête de mesure. La corvée royale au XVIIIe siècle. In *Genèses*. 2011, roč. 85, s. 50–69; DOYLE, William. *The Old European Order 1660–1800*. Oxford : Oxford University Press, 1978, s. 128; DOYLE, William. *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 11; GLASSON, Denis. *Les cantonniers des routes. Une histoire d'émancipation*. Paris : L'Harmattan, 2014, s. 17–18; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 98.

³⁰ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 66.

jako počet robotních dní, složení skupin a množství lidí a dobytka, jež bylo odvedeno. Orry razil zásadu, že „není možné dosáhnout kompletní opravy silnic bez roboty,³¹ ale jelikož státní finance nebyly nevyčerpatelné a robota se prováděla zdarma, cesty se často odbyvaly.³²

Francie sestávala v době silničního boomu z 33 obvodů (*généralités*): 22 z nich tvořily volební (*pays d'élections*) a daňové (*pays d'imposition*) oblasti v severovýchodní, střední a jihozápadní Francii, podléhající králi, a zbývajících 11 nezávislé stavovské kraje (*pays d'états*) na východě a jihovýchodě.³³ Jinými slovy, zatímco stavovské kraje měly na starost stavy, ve volebních a daňových obvodech vládl panovník, který s pomocí intendantů a jejich subdelegátů dohlížel na výstavbu a rekonstrukci silniční sítě. Vypomáhali jim samotní inženýři, již při tvorbě cenové nabídky zohledňovali náročnost stavby, množství svozů i potřebný materiál.³⁴

V roce 1738 vydal Orry vlastní *Mémoire* vycházející ze vzájemné komunikace s intendanty, na jejímž základě stanovil pětibodovou klasifikaci komunikací³⁵ podle významu a trasy, kam vedly: hlavní silnice (*grande route*), silnice (*route*), hlavní cesta (*grand chemin*), královská stezka (*chemin royal*) a rozcestí (*chemin de traverse*).³⁶

NÁZEV	ROZMĚRY	ODKUD	KAM
hlavní silnice	19,5 m	Paříž	města, přístavy a hranice
silnice	19,5 m	Paříž	obvodní metropole
hlavní cesta	15,6 m	Paříž / obvodní metropole	ostatní města
královská stezka	11,7 m	ostatní města	ostatní města
rozcestí	9,7 m	ostatní města	ostatní města

Tabulka 1: Klasifikace francouzských silnic od roku 1738 s počáteční a cílovou destinací.

Při členění tras se zohledňovalo několik kritérií: geografická poloha měst, jejich velikost, význam druhých měst, s nimiž byla spojena, nebo existence ubytoven a poštovních a kurýrních stanic. Obecně platilo, že „čím větší význam město mělo, tím širší byla silnice,³⁷ proto byly hlavní silnice vedoucí z Paříže do významných měst, přístavů a k hranicím ty největší. Silnice směřovaly z Paříže do obvodních hlavních měst, z nich naopak hlavní cesty do menších měst a stezky do méně významných měst stejně jako rozcestí; obě posledně jmenované se napojovaly na důležitější cesty a spolu se silnicemi tvořily většinu komunikační sítě.³⁸

Základ trasy tvořily tři pruhy o celkové šířce 19,5 metru; vydlážděný či vyštěrkovaný prostřední pruh sloužil pro povozy, lemovaly jej polní cesty a podél nich příkopy odvádějící

³¹ BLOND, S. *L'atlas...*, s. 69; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 66; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 98.

³² ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 149; CONCHON, Anne. La corvée des grands chemins. Mesurer l'efficacité d'une institution au XVIIIe siècle. In *Histoire & Mesure*, 2015, roč. 30, č. 1, s. 25–42, s. 29; CONCHON, A. *Le temps...*, s. 50–56; GLASSON, D. *Les cantonniers...*, s. 18; LETACONNOUX, Joseph. Le régime de la corvée en Bretagne au XVIIIe siècle. In *Annales de Bretagne*, 1906, roč. 22, č. 2, s. 271–293.

³³ BLOND, S. *L'atlas...*, s. 71; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 66; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 50.

³⁴ Kromě výstavby silnic museli robotníci zarovnávat, štěrkovat a udržovat komunikace, stavět krajnice s příkopy, těžit a řezat kámen a také dopravovat materiál na staveniště. CONCHON, A. *La corvée...*, s. 29; CONCHON, A. *Le temps...*, s. 50–53; GLASSON, D. *Les cantonniers...*, s. 17; LETACONNOUX, J. *Le régime...*, s. 271.

³⁵ ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 767–768; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 92.

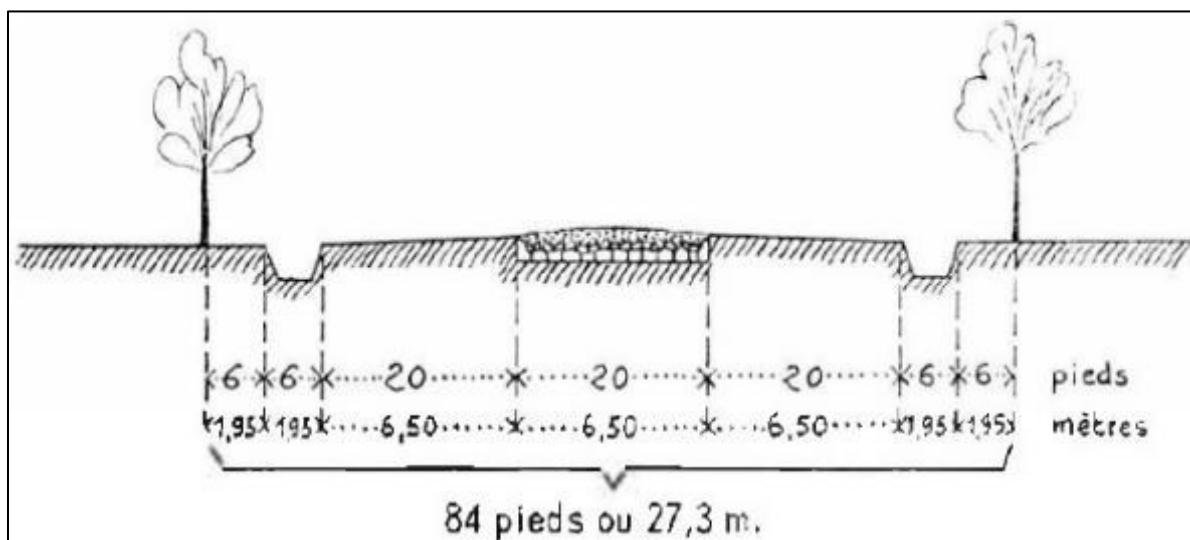
³⁶ Tabulka 1: Zpracováno podle ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 767–768; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 70; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 94; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 98–99.

³⁷ BLOND, S. *L'atlas...*, s. 70.

³⁸ Preferovaly se komunikace spojující významná centra obchodu a taktéž velká města na úkor těch menších, jež zůstaly stranou dostupnosti a rozvoje. ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 766–767; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 70; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 67–78; BRETAGNOLLE, A. – FRANC, A. *Towards integrated systems a Chaix, La route...*, s. 598.

přebytečnou vodu. V případě opravy jednoho jízdního pruhu se potřebný materiál odkládal na prostřední pruh, zatímco ten třetí umožňoval plynulý obousměrný provoz.³⁹

Obrázek 1: Vyobrazení typické francouzské hlavní silnice o třech pruzích, širokých celkem 19,5 metru. Dva boční jízdní pruhy byly od sebe odděleny prostřední dlážděnou nebo šterkovanou cestou a každý z nich po okraji lemován příkopem. Za příkopem následovala polní cesta.

Nově budované úseky se stavěly do dlouhých rovných přímek,⁴⁰ čímž se zkracovala doba jízdy, snižovalo nebezpečí odstraněním zatáček, zjednodušila stavební práce a zkrátily spory majitelů pozemků. Kompenzace byly částečně zajištěny díky vráceným pozemkům na starých nepoužívaných komunikacích. Pokud jde o vyvlastněnou půdu, je třeba přiznat, že často nebyla vyplácena, zvláště pokud šlo pouze o ornou půdu, a když už ano, platba se vždy zpozdila o několik let.⁴¹ Stát měl zájem na tom, aby přesun lidí a zboží probíhal co možná nejrychleji, proto přistoupil k rušení starých cest a nahrazoval je trasami vedoucími přímo, nehledě na majetek nebo jiné překážky v úseku.

Obrázek 2: Nové rovné silnice (*alignement projeté*), nahrazující staré trasy, se pro co nejrychlejší přesun a přepravu napřímovaly a zbavovaly přebytečných zatáček.

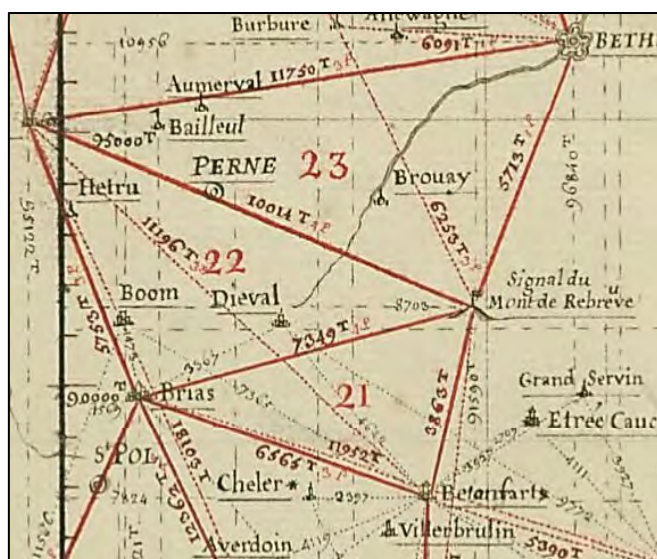
³⁹ Obrázek 1: ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 768.

⁴⁰ Obrázek 2: AN, Atlas de Trudaine pour la généralité de Bourges, vol. I, F/14/8460-7 a F/14/8460-1.

⁴¹ ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 769; ĎURČO, M. *Stromoradia...*, s. 70; CHAIX, E. *La route...*, s. 597; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 93–94; VERDIER, N. *Deux évolutions.*

Institucionalizace kartografického umění

Celá silniční síť musela být graficky znázorněna, aby měla vláda lepší přehled o spravovaném území a svých poddaných. Ve zmapování království se Ludvík XIV. s Ludvíkem XV. spoléhali na učence z Akademie věd a zahraniční vědce. V zájmu prevence před útokem nepřítele požádal Colbert v roce 1669 italského astronoma Jeana-Dominiqua Cassiniho (1625–1712) o zmapování pobřeží. S použitím triangulace⁴² pro výpočet zeměpisné délky a poledníku se Cassini hned pustil do práce a brzy představil první mapu,⁴³ na základě níž mohl Colbert určit nejen přesné umístění přístavů, ale též obchodních tras.⁴⁴

Obrázek 3: Mapu Francouzského království protlo několik desítek tisíc trojúhelníků v důsledku triangulace.

Ani přes Cassiniho působení se Francie nedočkala systematického a komplexního zmapování celé monarchie, vznikaly však kartografické mapy, do nichž se nejprve zanášely pouze poštovní trasy s odpočívadly. Postupem času přibýly topografické a katastrální mapy jednotlivých obvodů vymezené jejich hranicemi, což byla zároveň i oblast působnosti jednoho sboru inženýrů. Každý z nich se snažil vylepšit cesty vedoucí především z hlavního města svého obvodu do hlavních měst sousedních obvodů.⁴⁵

⁴² „Pozorováním vodorovných úhlů mezi kopci a vysokými budovami, jež poskytují dobrý výhled, může geodet definovat síť trojúhelníků. Je-li známa velikost jedné strany trojúhelníku a dvou sousedních úhlů, lze určit třetí úhel a délky ostatních dvou stran.“ EDNEY, M. – SPONBERG PEDLEY, M. *History of Cartography...*, s. 1522.

⁴³ Obrázek 3: Carte des provinces de France traversées par la Méridienne de Paris. *Gallica* [online]. 2022 [2022-09-08]. Dostupné online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550000785/>.

⁴⁴ První takový soubor map vytvořil Nicolas Sanson (1600–1667) v roce 1632. BERNARDI, Gabrielle. *Giovanni Domenico Cassini. A Modern Astronomer in the 17th Century*. Torino: Springer, 2017, s. 101–103; EDNEY, Matthew H. *Cartography. The Ideal and its History*. Chicago : The University of Chicago Press, 2019, s. 199–200; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 42; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 241–244.

⁴⁵ Kopie map se vytvářely v obvodních kancelářích vedoucích inženýrů. ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 766–767; ARTZ, Frederick B. – LANG, Robert (ed.). *The map, XV–XVIII centuries. An Exhibition Illustrating the History of Cartography*. Oberlin : Oberlin College, 1939, s. 11; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 65, 69, 71–72; BRETAGNOLLE, A. – FRANC, A. *Towards integrated systems*; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 47, 50–51.

Nadregionální spolupráce inženýrů posilovala spolu s ekonomickým a mocenským zájmem státu i jejich prestiž a pravomoci – nově postavené komunikace měly být doplněny o grafické ztvárnění své polohy a dalších prvků nacházejících se v blízkosti stavby. Orry proto vyzval „každého inženýra v obvodu, jehož inspekce mu byla svěřena, aby sestavil [...] mapu tohoto obvodu, která bude obsahovat pouze hlavní silnice, hlavní cesty a řeky, malé horské masivy a orientační značky měst, obcí, vesnic, vesniček a lesů, jimiž nebo v jejich blízkosti procházejí uvedené silnice a stezky, a mapu kamenných či dřevěných mostů.“⁴⁶

Zatímco Orry inicioval výstavbu pevných silnic, jeho nástupce v pozici ředitele sboru mostů a silnic Daniel-Charles Trudaine (1703–1769) propojování království výrazně zintenzivnil. Od roku 1743, kdy se ujal řízení veřejných staveb, začal Trudaine sladovat činnost inženýrů a zlepšovat kvalitu jejich vzdělání. S jeho nástupem se také proměnil přístup k mapám, s jejichž podobou, zasílanou inženýry z obvodů, byl nespokojený.⁴⁷ V Paříži tak 10. února 1744 vznikla Kancelář králových kresličů (*Bureau des dessinateurs du Roi*),⁴⁸ „první instituce určená ke koordinaci politiky rozvoje komunikační sítě“.⁴⁹

Zde se rekrutovali kresličové zodpovídající za vytvoření konečné verze každé obvodní mapy podle jednotné normy za použití identického kartografického jazyka.⁵⁰ Ke stejnému postupu Trudaine nabádal i intendanty, mezi nimiž vynikal Jean-Rodolphe Perronet (1708–1794). Tento normandský vrchní podinženýr byl díky své pečlivosti a pracovitosti v únoru 1747 jmenován hlavním inženýrem a ředitelem Kanceláře, kde dohlížel na úplné zmapování království. Centrální úřad urychlil stavbu komunikací, neboť regionální mapy se k finalizaci zasílaly inženýrům do Paříže, jejichž přítomnost v obvodech se již jevila zbytečná.⁵¹ Schvalování obvodních map probíhalo na zasedáních Shromáždění mostů a silnic,⁵² jehož jeden člen měl „prostudovat konkrétní návrh stavby za pomoci silničních map a technických plánů, které řídící inženýr, zodpovědný za projekt, vypracoval, a pak tento návrh buď schválit, nebo jej zaslat zpět do obvodu na přepracování“.⁵³ Po schválení byl návrh postoupen králi, jenž buď zamítnul, či odsouhlasil spuštění stavebních prací; ve druhém případě se kopie map uložily do archivu a originál vrátil inženýru zodpovědnému za projekt. V Kanceláři se rovněž vytvořila finální mapa s detailním zanesením nové či staré upravené komunikace v celé své délce.⁵⁴

---

⁴⁶ VERDIER, N. *Deux évolutions*.

⁴⁷ Trudaine starší zastával mezi lety 1730–1734 pozici intendanta v regionu Auvergne v centrální Francii, jemuž od roku 1754 sekundoval syn Jean-Charles-Philibert Trudaine de Montigny (1733–1777). ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 767; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 64, 72; EDNEY, M. – SPONBERG PEDLEY, M. *History of Cartography...*, s. 1105; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 99.

⁴⁸ Mezi lety 1747 a 1751 vyhotovilo 41 kresličů na 115 plánů cest. ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 767; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 74; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 72; EDNEY, M. – SPONBERG PEDLEY, M. *History of Cartography...*, s. 1105; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 47; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 252; VERDIER, N. *Modeler*; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 100.

⁴⁹ BLOND, S. *L'atlas...*, s. 73.

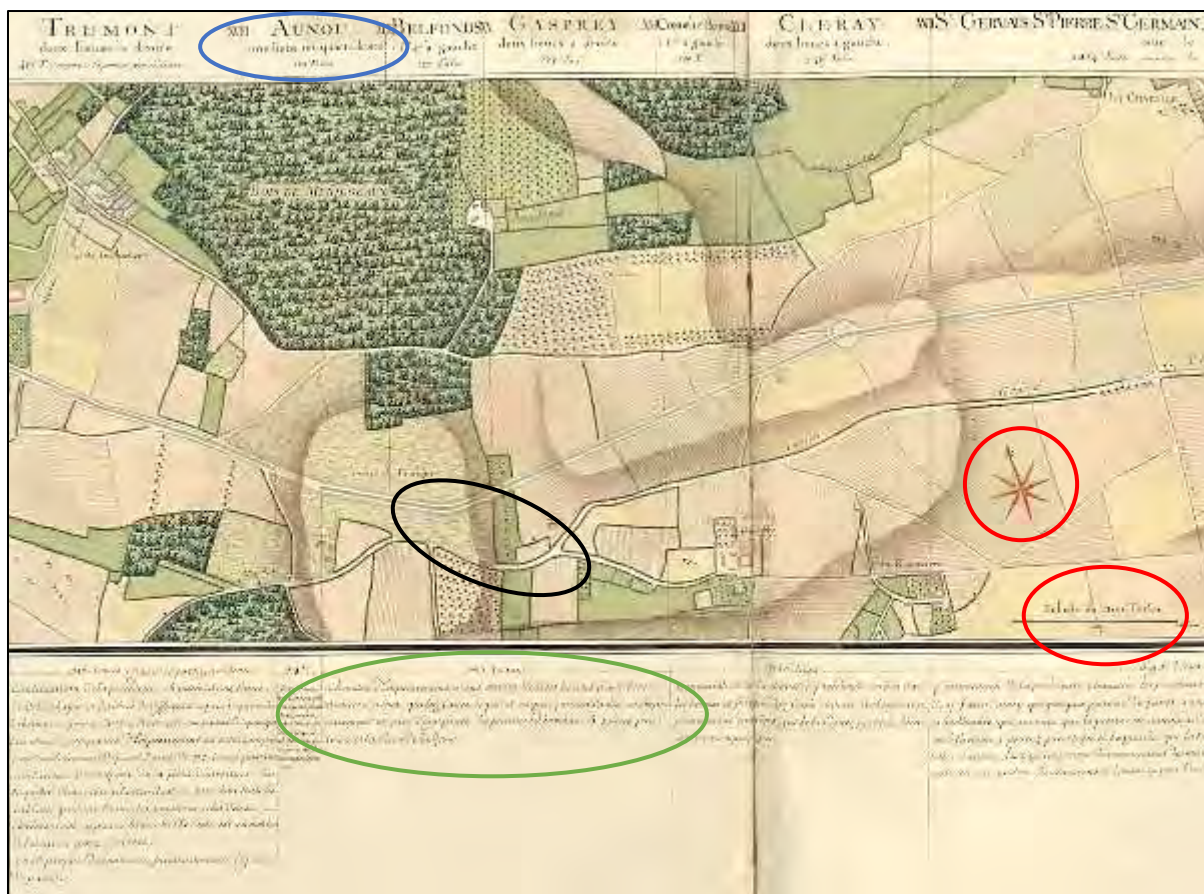
⁵⁰ Mezi jejich náplň patřilo vyměřovat terén, stavět, používat topografické přístroje, vybarvovat mapy a studovat plány. BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 72.

⁵¹ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 72–74; EDNEY, M. – SPONBERG PEDLEY, M. *History of Cartography...*, s. 1105; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 49.

⁵² Ve Shromáždění zasedali oba Trudainové, Perronet, různí inženýři znalí ve veřejných stavbách a architekti přizvaní na specifické projekty. BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 72, 74–75; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 100.

⁵³ BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 75.

⁵⁴ ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 767; BLOND, S. *L'atlas...*, s. 76; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 76.

Obrázek 4: Ukázka práce francouzských inženýrů-kartografů na mapě z Trudainova atlasu.

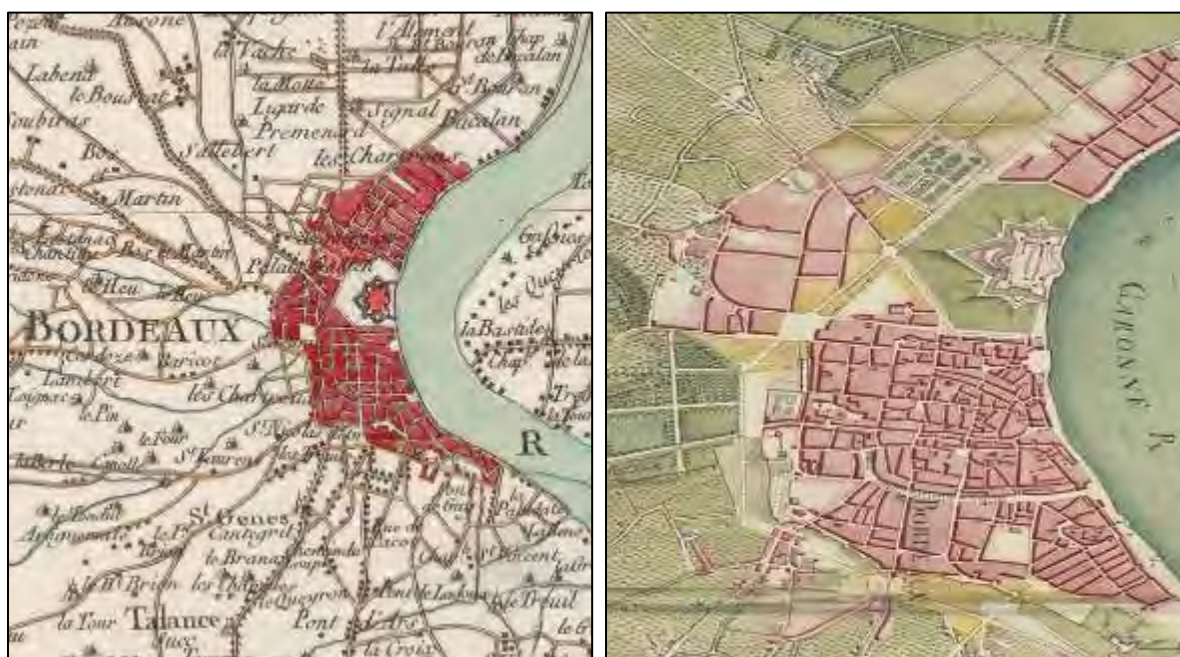
Na mapě obvodu Alençon,⁵⁵ jež tvoří součást Trudainových atlasů, lze názorně ukázat zásadní prvky aplikované francouzskými inženýry-kartografy. Všechny mapy byly vybaveny měřítkem v sázích (*toise* = 1,95 metru) a směrovou růžicí s vyznačeným severem (červená). Podstatnou částí mapy byly rovné silnice s minimem zatáček nahrazující původní venkovské a polní cesty. Zastaralá trasa je znázorněna plnější konturou a popsána jako „stará hlavní cesta“ (*ancien grand chemin*), aby se odlišila od té novější (černá).

Velký význam měla jména měst a vesnic v horní části mapy (modrá). Po názvu následoval popis v leguích (*lieue* = 3 898 metrů), jak daleko od silnice a na jaké straně se obec nacházela, a kolik sáhů silnice bylo nutné vystavět. Pro obec Aunou například platilo, že byla 1,25 leguů (4 875 metrů) vpravo od zamýšlené komunikace a ve zvýrazněném úseku odděleném svislými čarami se potřebovalo vystavět celkem 183 sáhů (357 metrů) nové trasy. Informace v dolní části mapy (zelená) sdělovaly, zdali se na trase vyskytly nějaké komplikace ať už vlastnického či jiného charakteru, anebo dodatečně popisovaly okolnosti budování.⁵⁶

⁵⁵ Obrázek 4: Archives nationales, Atlas de Trudaine pour la généralité d'Alençon, vol. III, F/8452-28. Pro účely příspěvku byla mapa oříznuta a zvětšena.

⁵⁶ Návod pro čtení Trudainových map nabízí BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 71.

Zatímco v pařížské Kanceláři se celá trasa vykreslila na jeden arch papíru, v obvodech byl postup opačný: jeden zbudovaný úsek byl vyobrazen na několika samostatných mapách, jež se vkládaly do svazků, kterým se začalo přezdívat Trudainovy atlasy.⁵⁷ V nich se uplatňovalo pro mapu typické vyobrazení prvků: zelený odstín znázorňoval vegetaci a zemědělskou půdu, modré řeky, kanály a další vodní plochy, červené budovy a další stavby a žlutý navrhované změny během práce na silnici. V těchto prvních moderních mapách se silnice vyobrazovaly se všemi svými zatačkami a přiléhajícím územím vzdáleným šest set metrů od komunikace, kdyby bylo nutné kvůli terénu změnit trasu.⁵⁸ Trudainovy atlasy doplňovaly mapy Cassiniho nástupců,⁵⁹ již v letech 1756–1789 vypracovali na 182 atlasových map.⁶⁰

Obrázek 5: Porovnání Cassiniho (vlevo) a Trudainova (vpravo) vyobrazení města Bordeaux.

Trudainovy atlasy, respektive mapy rodiny Cassini, představovaly významný administrativní nástroj pro správu francouzských silnic a potažmo i všech obvodů. Pomocí nich měla ústřední vláda přehled o umístění strategických cílů jakými byly pevnosti, města a přístavy, splavných řek, kanálů a silnic, po nichž vedly významné obchodní trasy, oblastí, kudy procházela vojska, obcí, kde se mohly vybírat daně a z nichž se odváděli rekruti spolu s robotníky, o stavu hranic umožňujícího jejich obranu a v neposlední řadě o všech možných cestách, kudy se intendanti mohli vydávat do obvodů a efektivně uplatňovat královskou moc.

Za vyvrcholení Trudainova působení v čele veřejných staveb lze považovat zřízení speciální školy, která se zrodila z Kanceláře králových kresličů a která se proslavila jako Škola

⁵⁷ V roce 1745 vzniklo 43 plánů a od roku 1750 se každý rok zmapovalo alespoň pět tras. V 19. století se počet svazků o rozměrech 50 x 65 cm ustálil na šedesáti pěti s téměř 2 200 mapami a více než 400 plánů mostů na listech s velikostí přibližně 59 x 88 cm. BLOND, S. *L'atlas...*, s. 74, 77; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 64, 71, 74; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 49; VERDIER, N. *Deux évolutions*; VERDIER, N. *Modeler*.

⁵⁸ Topografické prvky, vycházející z triangulace a trigonometrie, se zanašely černým inkoustem a tónovaly akvarelem. BLOND, S. *L'atlas...*, s. 72; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 69; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 44; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 240–241, 245–247, 252.

⁵⁹ Obrázek 5: CASSINI DE THURY, César-François a MARALDI, Giovanni Domenico. Carte générale de la France, no. 104 [Bordeaux], file 164. *Gallica* [online]. 2022 [cit. 2022-09-01]. Dostupné online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53095291n/>; AN, Atlas de Trudaine pour la généralité de Bordeaux, vol. II, F/14/8458-21.

⁶⁰ Artz, F. – LANG, R. *The map...*, s. 12; BERNARDI, G. *Giovanni...*, s. 103; EDNEY, M. *Cartography...*, s. 200; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 42, 49; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 241, 252–253.

mostů a silnic (*École des ponts et chaussées*).⁶¹ Na tuto „první technickou vysokou školu vychovávající mostní a silniční inženýry“⁶² se přijímali studenti podle společenského postavení, potřebného vzdělání a dostatečného příjmu, proto byli měšťané a šlechtici upřednostňováni na úkor synů řemeslníků.⁶³ Trudaine do jejího čela zvolil Perroneta, jenž měl na starost „dohled nad geografy s kresliči a zodpovídal za opatrování a úschovu všech plánů, map a prací s nimi spojených“.⁶⁴

období	celkem	zmapováno	v %
přelom 18. a 19. století	23 695 km	16 416 km	69,3 %
	490 tras	348 tras	71 %
	22 obvodů	8 obvodů	36,4 %

Tabulka 2: Množství postavených kilometrů silnic, tras a kompletně zmapovaných obvodů.

Neustále zvyšující se počet kresličů se odrazil ve vyobrazení čím dál většího území Francie: na konci 18. let bylo kompletně zmapováno 36,4 % obvodů v okolí Paříže a na východní a severovýchodní hranici, 71 % plánů tras a 69,3 % vydlážděných nebo vyštěrkovaných kilometrů silnic a cest.⁶⁵ V poslední čtvrtině 18. století pak dochází k prudkému nárůstu vystavěných cest⁶⁶ díky novým metodám.⁶⁷ To už ale bylo jasné, že propojení státních zájmů spolu s výchovou nové generace inženýrů představovalo neodmyslitelnou součást francouzské centralizační politiky.

⁶¹ ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 145; ARBELLOT, G. *La grande mutation...*, s. 76; BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 72; ĎURČO, M. *Stromoradia...*, s. 70; EDNEY, M. – SPONBERG PEDLEY, M. *History of Cartography...*, s. 1105–1106; HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 21; CHAIX, E. *La route...*, s. 598; PELLETIER, M. *Cartography...*, s. 42; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 252; VERDIER, N. *Deux évolutions*; VIGNON, E. *Études...*, t. 2, s. 104–108.

⁶² Ze školy vyšlo ročně 15 až 80 vyučených inženýrů. HLAVAČKA, M. *Cestování...*, s. 21.

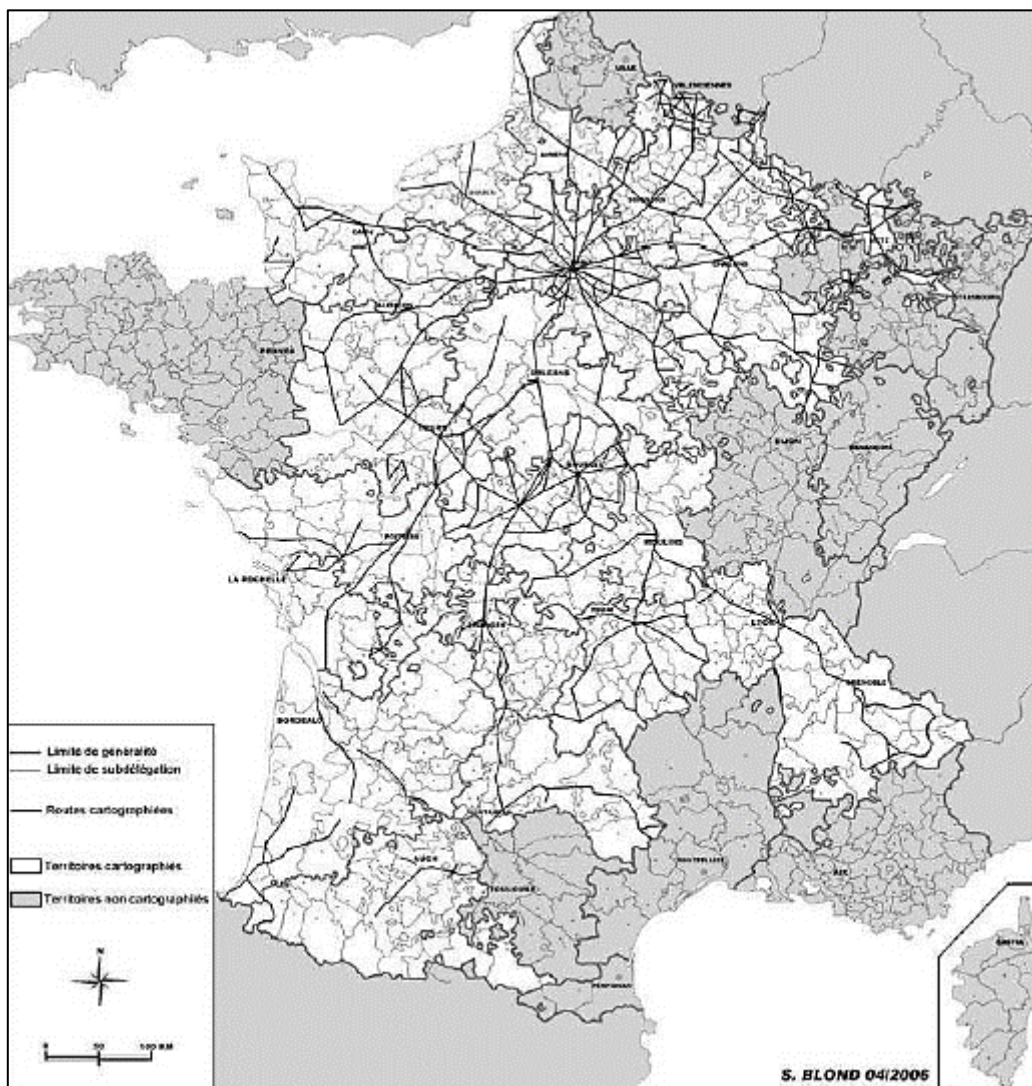
⁶³ QUERRIEN, Anne. *Écoles et corps. Le cas des ponts et chaussées, 1747–1848*. In *Les Annales de la recherche urbaine*, 1979, č. 5, s. 81–114.

⁶⁴ ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 145; CHAIX, E. *La route...*, s. 598.

⁶⁵ Tabulka 2: Zpracováno podle BLOND, S. *The Trudaine Atlas...*, s. 73–74; CONCHON, A. *La corvée...*, s. 31; PETTO, Ch. *To Know...*, s. 252.

⁶⁶ Obrázek 6: BLOND, S. *L'atlas...*, s. 82.

⁶⁷ ALBITRECCIA, A. *La route...*, s. 149; CHAIX, E. *La route...*, s. 597; MASSOUNIE, D. *Philibert Orry...*, s. 89–90.

Obrázek 6: Podoba francouzské silniční sítě ve druhé polovině 18. století. Největší rozkvět zaznamenaly volební a daňové oblasti (bílá), které byly pod přímou správou krále.

Závěr

Francie v 17. století pocítila potřebu se více věnovat vnitřnímu fungování státu, jež nestačilo podporovat vojenské výboje vně hranic. Rodícím se myšlenkám merkantilismu navíc vůbec neodpovídal stav francouzských komunikací, jenž by zajišťoval hladký přesun zboží, lidí (cestujících) a vojsk. Iniciativa prvních ministrů vůči žalostné situaci silnic vyústila v převzetí technické gesce správy komunikací, které začaly spojovat vzdálené obvody s Paříží, a publikování oficiálního návodu pokládajícího základy budování moderních silnic.

Za intenzivní výstavbou komunikační sítě stál generální kontrolor financí Philibert Orry, který ve spolupráci s intendanty vypracoval manuál věnovaný výstavbě a opravám nového druhu silnic. Kvůli stavbám silnic znovuzavedl robotu a dobové trasy roztrídil podle důležitosti a míst, kam vedly, do pěti kategorií. S působením Daniela-Charlese Trudaina se výstavba silnic propojila s kartografií, čímž se mapa pro státní úředníky a samotného krále stala dokumentem, jímž mohli efektivně spravovat území včetně povolávání robotníků nebo rekrutů do armády.

Vrcholem Trudainových aktivit bylo vytvoření několika svazků atlasů, které mapovaly obvody spadající pod krále. Mapy procházely důkladnou kontrolou odborných inženýrů scházejících se v Kanceláři králových kresličů, kde zdokonalovali mapy zaslané regionálními kartografy. Větší množství stavěných silnic a malý počet expertů iniciovaly vznik Školy mostů

a silnic (1747), která se pod patronací státu stala jeho dílnou na vytváření inženýrské elity, jež měla prostřednictvím svých znalostí posilovat moc centrálního státu výměnou za růst vlastní společenské prestiže. Instituce vycházela ze zájmu vlády, využívala vzdělané kartografy a cílila na standardizovaný kartografický jazyk vytvářející propracované mapy, s nimiž mohla Francie lépe rozprostit své síly v mocensko-administrativní, hospodářské i vojenské oblasti.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Atlas des routes de France dits Atlas de Trudaine, CP/F/14/8443 à 8507. *Archives nationales* [online]. 2022 [cit. 2022-12-09]. Dostupné online: <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/archim/atlasdetrudaine.htm>.

Carte des provinces de France traversées par la Méridienne de Paris. *Gallica* [online]. 2022 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550000785/>.

CASSINI DE THURY, César-François a MARALDI, Giovanni Domenico. Carte générale de la France, no. 104 [Bordeaux], file 164. *Gallica* [online]. 2022 [cit. 2022-09-01]. Dostupné online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53095291n/>.

ZOZNAM POUŽÍTEJ LITERATURY

ALBITRECCIA, Antoine. La route. In *L'information géographique*. 1937, roč. 2, č. 4, s. 145–149.

ARBELLOT, Guy. La grande mutation des routes de France au XVIIIe siècle. In *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 1973, roč. 28, č. 3, s. 765–791.

ARTZ, Frederick B. – LANG, Robert (ed.). *The map, XV–XVIII centuries. An Exhibition Illustrating the History of Cartography*. Oberlin : Oberlin College, 1939.

BERNARDI, Gabrielle. *Giovanni Domenico Cassini. A Modern Astronomer in the 17th Century*. Torino : Springer, 2017.

BLOND, Stéphane. L'atlas des routes royales de Trudaine. La carte, instrument de la politique routière des lumières. In DOMPNIER, Bernard – CARON, Jean-Claude (ed.). *Faire la route, IIIe-XXe siècle*. Clermont-Ferrand : Université Blaise Pascal, 2007, s. 67–82.

BLOND, Stéphane. The Trudaine Atlas: Government Road Mapping in Eighteenth-Century France. In *Imago Mundi*, 2013, roč. 65, č. 1, s. 64–79.

BRETAGNOLLE, Anne – FRANC, Alain. Towards integrated systems of cities (France, 18th–19th centuries). In SANDERS, Léna (ed.). *Settling the World. From Prehistory to the Metropolis Era* [online]. Tours : Presses universitaires François-Rabelais, 2021 [cit. 2022-09-02]. Dostupné online: <https://books.openedition.org/pufr/19610>.

BRETAGNOLLE, Anne – VERDIER, Nicolas. Images d'un réseau en évolution: les routes de poste dans la France préindustrielle (XVIIe siècle–début XIXe siècle). In *M@ppemonde*, 2005, roč. 79, č. 3, s. 1–8.

CONCHON, Anne. La corvée des grands chemins. Mesurer l'efficacité d'une institution au XVIIIe siècle. In *Histoire & Mesure*, 2015, roč. 30, č. 1, s. 25–42.

CONCHON, Anne. Le temps de travail en quête de mesure. La corvée royale au XVIIIe siècle. In *Genèses*, 2011, roč. 85, s. 50–69.

DOYLE, William. *The Old European Order 1660–1800*. Oxford : Oxford University Press, 1978.

DOYLE, William. *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford : Oxford University Press, 2002.

ĎURČO, Michal. Stromoradia v systéme stavby a údržby ciest v 18. a 19. storočí. In *Forum Historiae*, 2017, roč. 1, s. 65–79.

EDNEY, Matthew H. – SPONBERG PEDLEY, Mary (eds.). *The History of Cartography, volume 4: Cartography in the European Enlightenment*. Chicago : The University of Chicago Press, 2019.

- EDNEY, Matthew H. *Cartography. The Ideal and Its History*. Chicago : The University of Chicago Press, 2019.
- GLASSON, Denis. *Les cantonniers des routes. Une histoire d'émancipation*. Paris : L'Harmattan, 2014.
- HLAVAČKA, Milan. *Cestování v éře dostavníku*. Polička : Argo, 1996.
- CHAIX, Edmond. La route. Ce qu'elle est, ce qu'elle sera. In *Revue des Deux Mondes*, 1933, roč. 16, č. 3, s. 592–623.
- LAY, Maxwell – METCALF, John – SHARP, Kieran. *Paving Our Ways. A History of the World's Roads and Pavements*. Boca Raton : CRC Press, 2021.
- LETACONNOUX, Joseph. Le régime de la corvée en Bretagne au XVIIIe siècle. In *Annales de Bretagne*, 1906, roč. 22, č. 2, s. 271–293.
- MAHONEY, Michael S. Organizing Expertise: Engineering and Public Works under Jean-Baptiste Colbert, 1662–83. In *Osiris*, 2010, roč. 25, č. 1, s. 149–170.
- MARKS, Anthony – TINGAY, Graham. Římané. In *Starověké civilizace. Školní encyklopedie*, Praha : Svojtka & Co., 2003, s. 193–283.
- MASSOUNIE, Dominique. Philibert Orry et l'embellissement du territoire autour de l'Instruction de 1738: genèse d'un paysage routier et urbain. In LENIAUD, Jean-Michel (ed.). *Livraisons de l'histoire de l'architecture*. roč. 26: Les ministres et les arts. 2013, s. 89–104.
- NARDO, Don. *Roman Roads and Aqueducts*. San Diego : ReferencePoint Press, 2015.
- PELLETIER, Monique. Cartography and Power in France During the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In *Cartographica*, 1998, roč. 35, č. 3/4, s. 41–53.
- PETTO, Christine M. To Know the Distance: Wayfinding and Roadmaps of Early Modern England and France. In *Cartographica*, 2016, roč. 51, č. 4, s. 240–262.
- QUERRIEN, Anne. Écoles et corps. Le cas des ponts et chaussées, 1747–1848. In *Les Annales de la recherche urbaine*, 1979, č. 5, s. 81–114.
- SCHULZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha : Lidové noviny, 2003.
- VERDIER, Nicolas. Deux évolutions du rapport à la carte: ingénieurs militaires vs ingénieurs des Ponts et Chaussées. In *La carte avant les cartographes: L'avènement du régime cartographique en France au XVIIIe siècle* [online]. Paris : Éditions de la Sorbonne, 2015 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <http://books.openedition.org/psorbonne/101217>.
- VERDIER, Nicolas. Modeler le territoire: les ingénieurs des Ponts et leurs usages de la carte (fin XVIIIe-début XIXe siècle). In LABOULAIS, Isabelle (ed.). *Les usages des cartes (XVIIe-XIXe siècle): Pour une approche pragmatique des productions cartographiques* [online]. Strasbourg : Presses universitaires de Strasbourg, 2008 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <http://books.openedition.org/pus/13333>.
- VIGNON, Eugène-Jean-Marie. *Études historiques sur l'administration des voies publiques en France aux dix-septième et dix-huitième siècles*. T. 1. Paris : Dunod, 1862.
- VIGNON, Eugène-Jean-Marie. *Études historiques sur l'administration des voies publiques en France aux dix-septième et dix-huitième siècles*. T.2. Paris : Dunod, 1862.

TREND DIGITALIZÁCIE A ELEKTRONIZÁCIE SLUŽIEB V ŠTÁTNYCH ARCHÍVOCH NA SLOVENSKU

Mgr. Miriama Fialkovičová

Štátny archív v Košiciach

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Cieľom príspevku je analýza vplyvu a dopadu aktuálneho trendu digitalizácie (digitization) historických prameňov a elektronizácie služieb na činnosť štátneho ústredného archívu a štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou na Slovensku. Súčasne budeme skúmať proces implementácie digitálnych technológií (digitalization) v archívoch, ich možnosti využitia a význam pre bádateľskú verejnosť i samotný personál archívov. Zameriame sa na problematiku využívania potenciálu moderných technológií v štátnych archívoch, vplyvu týchto fenoménov na profesiu archívárov a možnosti archívov uskutočniť digitálnu transformáciu v blízkej budúcnosti. Prostredníctvom výsledkov analýzy zhodnotíme stav a prínosy elektronizácie a digitalizácie služieb pre verejnosť. V príspevku uvedieme aj výsledky z anonymných dotazníkov bádateľov a zamestnancov Štátneho archívu v Košiciach.*

Kľúčové slová: *digitalizácia, elektronizácia, digitálna transformácia, modernizácia, štátne archívy.*

Abstract: *The aim of the paper is to analyze the influence and impact of the current trend of digitization of historical sources and digital transformation of services on the activities of the state central archive and state archives with regional territorial scope in Slovakia. At the same time, we will examine the process of implementation of digital technologies (digitalization) in archives, their possibilities of use and their importance for the research public and the archive staff themselves. We will focus on the issue of using the potential of modern technologies in state archives, the impact of these phenomena on the profession of archivists and the possibilities of archives to carry out digital transformation in the near future. Through the results of the analysis, we will evaluate the state and benefits of digital transformation and digitization of services for the public. In the post, we will also present the results of anonymous questionnaires of researchers and employees of the State Archives in Košice.*

Keywords: *digitization, digital transformation, modernization, state archives.*

Teoreticko-metodologické východiská

Neodmysliteľnou súčasťou a charakteristickým znakom 21. storočia je digitalizácia a elektronizácia služieb vo všetkých oblastiach ľudského života. Reakciou Európskej únie na tento trend bolo začatie budovania jednotného európskeho digitálneho trhu (Digital Single Market), ktorý by umožňoval voľný pohyb osôb, služieb a kapitálu v zabezpečenom online priestore s využitím implementácie digitálnych technológií do všetkých hospodárskych a priemyselných odvetví v štátoch.¹ Podmienkou úspešného realizovania projektu európskeho digitálneho trhu je komplexná digitálna transformácia Európy a informatizácia spoločnosti, ktoré patria medzi hlavné priority Európskej únie v najbližších desaťročiach. Pod pojmom digitálna transformácia spoločnosti rozumieme „premenu industriálnej spoločnosti na spoločnosť informačnú“, čiže proces, v ktorom sa prostredníctvom implementácie moderných technológií v spoločnosti menia, alebo vytvárajú nové podnikové procesy kompatibilné s aktuálnymi trhovými a zákaznickými požiadavkami.² Digitálna premena európskej

---

¹ Digital Single Market. [online]. [cit. 2022-07-22].

Dostupné online: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html>.

² Stratégia digitálnej transformácie Slovenska 2030. [online]. [cit. 2022-07-22].

spoločnosti prináša mnohé benefity, ktoré obohacujú nielen hospodárstvo a ekonomiku štátov, ale aj skvalitňujú a zjednodušujú život ich obyvateľov. Na to, aby tieto výhody mohlo využívať čo najviac občanov je nutné prikrčiť ku komplexnej informatizácii spoločnosti. Splnenie tohto cieľa si vyžaduje zvýšenie digitálneho vzdelávania nielen na školách, ale aj vo všetkých druhoch zamestnaní, tak aby jednotliví zamestnanci mali základné technické vzdelanie, ktoré by im umožňovalo využívať moderné technológie vo svojej práci. Súčasne predstavitelia Európskej únie vyzývajú obyvateľov európskych štátov k využívaniu online priestoru na nakupovanie, administratívne úkony, platby služieb či komunikáciu s úradmi, v súvislosti s aktívnym zapájaním sa do budovania jednotného európskeho digitálneho trhu. Zároveň orgány Európskej únie sa zaviazali, že súčasťou digitálnej transformácie spoločnosti bude aj vybudovanie kybernetickej bezpečnosti, aby európski obyvatelia dôverovali aplikáciám a online službám, ktoré budú využívať na dennej báze.³ Z celkového hľadiska ide o veľmi komplikovaný projekt, do ktorého sa zapojilo aj Slovensko ako jeden z členských štátov Európskej únie.

Jedným z primárnych cieľov digitálnej transformácie Slovenska je informatizácia verejnej správy. Elektronický prístup k službám v oblasti verejnej správy je základom pre rýchlejšiu a efektívnejšiu komunikáciu občanov s jednotlivými úradmi. Napriek prebiehajúcej digitálnej transformácii verejnej správy je využívanie elektronických služieb slovenskou verejnosťou stále veľmi nízke. Minimálny záujem ovplyvňujú viaceré faktory, a to najmä nízka informovanosť o možnostiach využívania elektronických služieb, nedôvera občanov voči bezpečnosti online priestoru, nesprávne nastavenie manažmentu IT riadenia a pod. Na tieto problémy reagovalo Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky vytvorením Národnej koncepcie informatizácie verejnej správy SR, prostredníctvom ktorej si kladie za cieľ do roku 2026 skvalitniť a sprístupniť digitálne služby pre občanov a podnikateľov, uskutočniť komplexnú digitálnu transformáciu verejnej správy, zabezpečiť technické komponenty i informačné systémy a zaistiť kybernetickú a informačnú bezpečnosť online priestoru.⁴

Trend digitálnej transformácie verejnej správy ovplyvnil aj sústavu štátnych archívov v pôsobnosti Ministerstva vnútra SR. Štátne archívy ako významné inštitúcie uchovávajúce archívne dedičstvo SR tak v posledných rokoch prechádzajú výraznou premenou a adaptáciou na nové moderné podmienky prispôsobujúc svoju činnosť k plneniu úloh v oblasti elektronizácie služieb a digitalizácie archívnych dokumentov. Ide o veľmi komplikovanú a komplexnú transformáciu štátnych archívov na digitálne pracoviská, cieľom ktorých bude predovšetkým ochrana archívneho dedičstva SR. Premenu prejde aj samotná profesia archivárov. Pracovníci archívu sa budú musieť prispôbiť novým technologickým zariadeniam, doplniť si základné technické vzdelanie a preorientovať svoje činnosti tak, aby spĺňali ciele digitálnej transformácie. Archivári tak stoja pred novými výzvami, ktoré pochopiteľne vyvolávajú neistotu. Zmeny, ktoré so sebou prináša digitálna éra vnímajú archivári po celom svete. Hans Hofman z Národného archívu v Holandsku⁵ zdôraznil nutnosť rýchlej adaptácie archívov na nové podmienky, pričom si kladol otázku, akú úlohu by mali zohrávať národné archívy v tomto rapidne sa meniacom prostredí. Súčasne sa kriticky vyjadril

---

Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Strategia-digitalnej-transformacie-Slovenska-2030.pdf>.

³ Formovanie digitálnej budúcnosti Európy. [online]. [cit. 2022-07-22].

Dostupné online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/db95106e-53ca-11ea-aece-01aa75ed71a1/language-sk>.

⁴ Národná koncepcia informatizácie verejnej správy Slovenskej republiky. [online]. [cit. 2022-07-22].

Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2021/12/Narodna-koncepcia-informatizacie-verejnej-spravy-2021.pdf>.

⁵ HOFMAN, Hans. *Rethinking the archival function in the digital era*. [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné online: <http://ica2012.ica.org/files/pdf/Full%20papers%20upload/ica12final00187.pdf>.

k veľmi pomalému a neefektívnemu pokroku v oblasti digitálnej transformácie národných archívov. Navrhoval, aby sa činnosť archívov vytvárala, alebo určovala strategicky a aby archívári začali spolupracovať s odborníkmi z oblasti informatizácie, IT sveta či podnikateľského prostredia. Podmienkou k tomu, aby mohol nastať výrazný pokrok v digitálnej transformácii archívov nemá byť podľa Hofmana len zmena legislatívy či zákonov, ale aj adaptácia pracovníkov archívov na nové podmienky digitalizácie a elektronizácie služieb. S tým sa spája získavanie nových znalostí a zručností z oblasti techniky a informatiky. Túto myšlienku podporil aj americký archivár Richard Pearce-Moses už v roku 2006, keď sa zamýšľal nad významom profesie archivára a nad tým, ako digitálna éra ovplyvnila činnosť amerických archivárov. Príčinu pomaly napredujúcej digitálnej transformácie archívov videl v chýbajúcej technickej vzdelanosti pracovníkov archívov. Na to, aby sa správne nakonfigurovali procesy a činnosti archívov je potrebné spolupracovať s IT odborníkmi. A aby daná komunikácia fungovala, je nutné mať podľa Pearce-Mosesa základné vedomosti o programovaní, prácu s databázami a systémovým manažmentom. Súčasne konštatoval, že archívy v budúcnosti potrebujú archivárov, ktorí sa vedú rýchlo a efektívne prispôsobovať novým podmienkam a sú otvorení inováciám a novým technológiám v odbore archívniectva.⁶ Podobný názor prezentovala aj Laura Millar, kanadská archivárka, ktorá vyzývala archivárov ku flexibilita a kreativite pri práci s modernými technológiami no súčasne vyjadrila pochopenie k náročnej transformácii profesie archivára.⁷

Zmeny súvisiace s príchodom fenoménu elektronizácie služieb verejnej správy Na potreby digitalizácie archívnych dokumentov môžeme poukázať aj na vybranej vzorke pracovníkov Štátneho archívu v Košiciach a jeho pracovísk.⁸ Implementáciu moderných technológií v spoločnosti a elektronizáciu služieb vnímalo 62,5 % respondentov pozitívne, pričom potvrdili ich aktívne využívanie v súkromnom živote. Napriek pozitívnemu vnímaniu digitálnych trendov 68,8 % respondentov očakáva v blízkej budúcnosti vylepšenie e-služieb poskytovaných archívom a archívnych programov či aplikácií, s ktorými pracovníci archívu

Ako vnímate príchod elektronických služieb/programov do archívov z pohľadu profesie archivára (elektronická komunikácia s verejnosťou - e-mail, ... Aplikácia Knižnica, webová stránka archívu a pod.

16 responses

Obrázok 1: Výsledky anonymných odpovedí respondentov

⁶ PEARCE-MOSES, Richard. *The Perfect and the Possible: Becoming a Digital Archivist*. [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné online: <http://www.pearcemoses.info/papers/CIMA2006.pdf>.

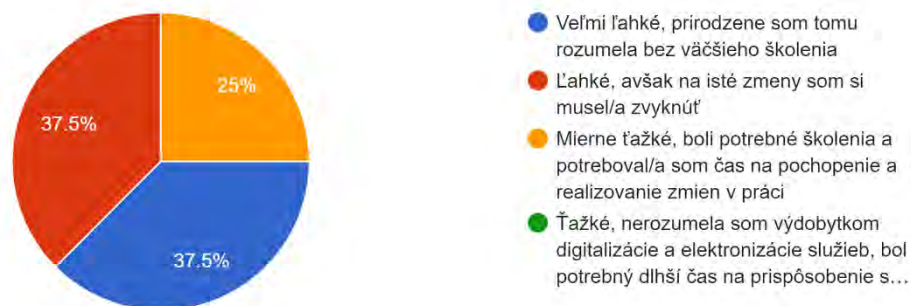
⁷ Laura Millar. On the crest of a wave: transforming the archival future. [online]. [cit. 2022-08-11]. Dostupné online: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01576895.2017.1328696?needAccess=true>.

⁸ Respondenti anonymného dotazníka spadali do troch vekových kategórií v pomerne rovnakom zastúpení: 5 respondentov (31,3 %) zastupovalo vekovú kategóriu 20 – 35 rokov, ďalších 5 (31,3 %) kategóriu 36 – 49 rokov a 6 respondentov spadalo do vekovej kategórie 50 – 65 rokov.

musia pracovať. Až 75 % respondentov sa prispôbilo novým podmienkam vo svojej profesii bez väčších problémov, z toho 37,5 % archivárov si na zmeny muselo spočiatku krátku dobu zvyknúť. Zvyšok respondentov (25 %) považoval proces prispôbovania sa novým zmenám v práci za mierne ťažký, pričom pociťovali potrebu získania nových vedomostí prostredníctvom odborných školení. Súčasne analýzou jednotlivých anonymných dotazníkov s prihliadnutím na vekovú kategóriu, do ktorej daný respondent spadal, sme zistili, že väčšie ťažkosti s prispôbením sa novým podmienkam a digitálnej transformácii profesie archivára mali respondenti zastupujúci staršiu generáciu archivárov (55 – 65 rokov).

Bolo pre Vás prispôbenie sa novým podmienkam a príchodu elektronizácie či digitalizácie vo svojej profesii archivára...

16 responses

Obrázok 2 Výsledky anonymných odpovedí respondentov

Odborná výmena názorov archivárov prebiehajúca od nultých rokov 21. storočia dokladá, že vo vyspelých krajinách sveta sa proces digitalizácie archívov postupne posúval na vyššiu úroveň. Zároveň sa zvýšili nároky na technické vedomosti archivárov. Tieto výzvy súvisia najmä s obavou úschovy a odborného spracovávania elektronických dokumentov (born-digital documents). Ak by sa archivári nevzdelávali v oblasti informatiky a programovania, museli by digitálne a elektronické dokumenty či fondy spravovať IT pracovníci, čím by mohlo dôjsť k nesprávnemu „ohodnoteniu“ dokumentov a tým pádom aj k ich novej strate. Preto je podľa viacerých odborníkov potrebné, aby archivári rozumeli a ovládali všetky IT procesy prostredníctvom ktorých by mohli samostatne vykonávať svoju odbornú činnosť. Druhou možnosťou by bolo vytvorenie IT oddelení v štátnych archívoch, ktoré by úzko spolupracovali s archivármi a spoločne navrhovali komplexné riešenia v oblasti digitalizácie a vývoji jednotlivých aplikácií. Uvedené zmeny a proces digitálnej transformácie profesie archivárov predstavujú výzvy najmä pre staršiu generáciu, no napriek tomu je informatizácia spoločnosti a rozsiahla digitalizácia prijímaná pracovníkmi archívov pozitívne.

Slovenské archívnictvo je v digitalizácii a elektronizácii služieb ešte len vo svojich začiatkoch. Fenomén v podobe digitálnej transformácie spoločnosti odkryl mnohé problémy, ktoré ovplyvňujú priebeh jej úspešnej realizácie. Patria k nim nedostatočný stav budov archívov na Slovensku, zastarané a nefunkčné technické zariadenia, nedobudovanie funkcionalít elektronických programov, absencia školení súvisiacich s digitalizáciou archívnych dokumentov, nesystematické riadenie činnosti archívov, nedostatok vyčlenených financií a pod. Preto sa slovenské archívnictvo a archivári dostali na rúžcestie. V podobnej situácii sa nachádzajú aj českí archivári. Príkladom môže byť nedávna debata na internetovom blogu Českej archívnej spoločnosti o zmysle profesie archivára v nových digitálnych podmienkach, o problémoch českého archívnictva i o kritike nepremyslenej a nesystematickej digitalizácie

archívnych dokumentov.⁹ Napriek podobným problémom, ktoré sužujú české a slovenské archívniectvo, sú české archívy v oblasti elektronizácie služieb a digitalizácie archívnych dokumentov na neporovnateľne pokročilejšej úrovni oproti stavu v slovenských štátnych archívoch.

Elektronizácia služieb

Pandémia Covid19 poukázala na nedostatky a potrebu inovácií elektronizácie služieb verejnej správy. Reakciou Ministerstva investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie SR na uvedený neuspokojivý stav bolo vytvorenie národnej koncepcie informatizácie verejnej správy SR v roku 2021. Cieľom tzv. druhej vlny elektronizácie¹⁰ bude zabezpečenie lepšej prehľadnosti a dostupnosti služieb verejnej správy pre občanov, implementácia technológií a nové informačné systémy využívané zamestnancami verejnej správy i zabezpečenie kybernetickej a informačnej bezpečnosti v online priestore.¹¹ Stav elektronizácie služieb archívov na Slovensku je však naďalej málo uspokojivý. Online komunikácia občanov Slovenska so štátnymi archívami a ich pracoviskami je možná prostredníctvom Elektronického archívu Ministerstva vnútra SR¹² alebo cez oficiálne webové stránky archívov. Projekt elektronického archívu ako portálu poskytujúceho komplexné elektronické služby týkajúce sa predarchívnej starostlivosti, online prístupu k archívnym dokumentom a archívnym pomôckam či zrýchlenie interných procesov archívov mal (a stále má) veľký potenciál zjednodušiť a sprístupniť verejnosti online kontakt so štátnymi archívami. Napriek dvom etapám budovania elektronického archívu sa doposiaľ nepodarilo túto víziu naplniť. Z používateľského hľadiska pre využívanie online služieb¹³ elektronického archívu je potrebné, aby občan mal aktivovaný elektronický občiansky preukaz s elektronickým čipom (eID karta). Po prihlásení sa do vlastného užívateľského konta je možné podávať žiadosti o jednotlivé služby, ktoré poskytujú archívy. Túto možnosť využíva veľmi malé percento obyvateľstva, čím sa nenaplnia cieľ projektu. Právnické osoby predstavujúce pôvodcov registratúry, z činnosti ktorých vznikajú dokumenty s trvalou dokumentárnou hodnotou, musia zo zákona¹⁴ komunikovať s archívami prostredníctvom elektronického archívu. Ten však v mnohých funkcionalitách nie je dobudovaný či vykazuje značné nedostatky, ktoré výrazne komplikujú komunikáciu s archívami. Súčasne dodnes nebola naplnená vízia ukladania digitalizovaných archívnych dokumentov a archívnych pomôcok pre verejnosť v rámci portálu elektronického archívu. Kvôli vyššie uvedeným problémom je komunikácia občanov s archívami prostredníctvom elektronického archívu považovaná za najmenej obľúbenú a málo využívanú. Z hľadiska práce

⁹ DOLEŽAL, Daniel. *Aktuální problémy českého archivnictví*. [online]. [cit. 2022-08-10]. Dostupné online: <http://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/aktualni-problemy-ceskeho-archivnictvi-daniel-dolezal/>.

¹⁰ Za tzv. prvú vlnu elektronizácie verejnej správy môžeme považovať prijatie Operačného programu Informatizácia spoločnosti (OPIS) na obdobie rokov 2007–2013, pozri viac: [online]. [cit. 2022-08-15]. Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2018/10/Opera%C4%8Dn%C3%BD-program-Informatiz%C3%A1cia-spolo%C4%8Dnosti-1.pdf>.

¹¹ Pre viac informácií pozri: Národná koncepcia informatizácie verejnej správy Slovenskej republiky. [online]. [cit. 2022-08-12]. Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2021/12/Narodna-koncepcia-informatizacie-verejnej-spravy-2021.pdf>.

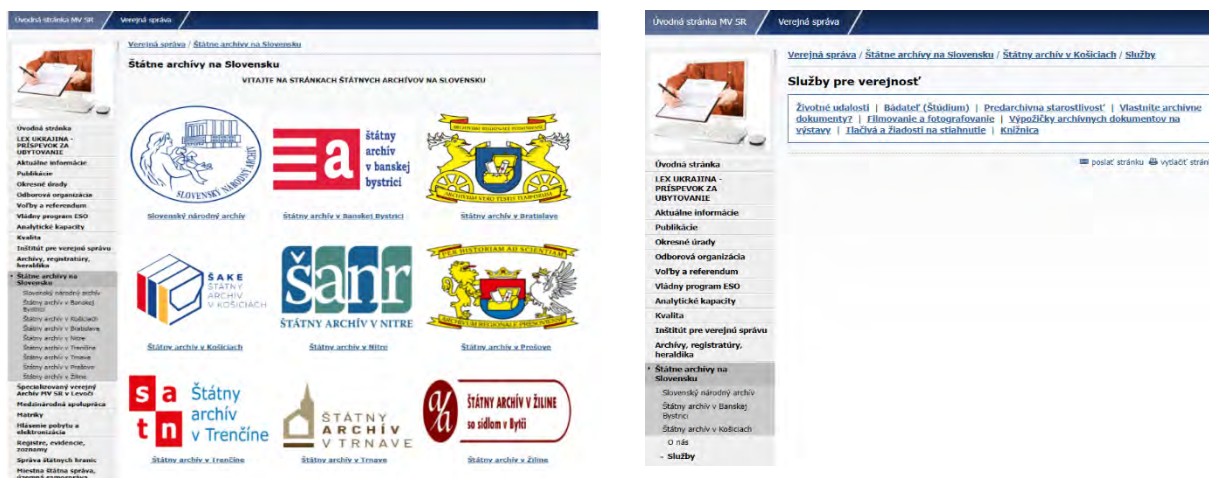
¹² Pozri viac: TOKÁROVÁ, Lucia. Informačný systém Elektronický archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. [online]. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2021, roč. 23, č. 1, s. 87–97 [cit. 2022-08-15]. Dostupné online: <https://www.cskh.sk/wp-content/uploads/2022/12/07-tokarova.pdf>.

¹³ Online služby: podávanie žiadostí o prístup k archívnym dokumentom, vyhotovenie odpisov, výpisov, potvrdení a osvedčení, nahliadnutie do matrik, žiadosti o súhlas k používaniu vlastných reprografických zariadení v priestoroch archívu, podanie návrhu na vyradenie archívnych dokumentov a pod.

¹⁴ Pôvodca registratúry podľa § 20 ods. 1 zákona o archívoch a registratúrach č. 395/2002 Z. z. (pôvodca I. kategórie) má povinnosť predložiť návrh na vyradenie registratúrnych záznamov elektronicky prostredníctvom elektronického formulára v Elektronickom archíve Slovenska. Pozri viac: Zákon o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. [online]. [cit. 2022-08-15]. Dostupné online: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2002-395>.

archivárov predstavuje elektronický archív málo prínosný a neefektívny nástroj, ktorý momentálne nespĺňa očakávané výsledky.

Štátne archívy a ich pracoviská majú zriadené svoje internetové stránky v rámci webového portálu Ministerstva vnútra SR.

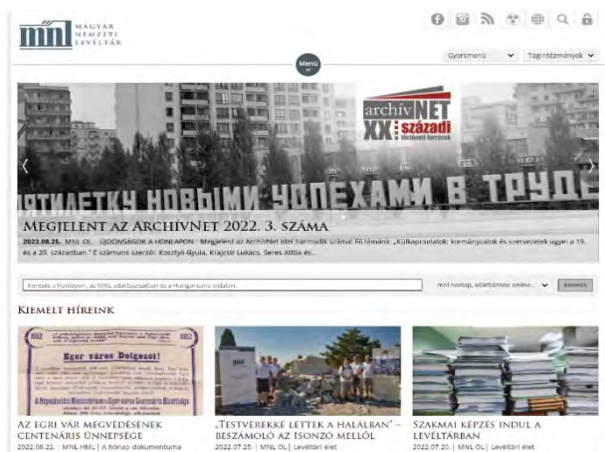

Obrázok 3: Internetové stránky štátnych archívov na Slovensku

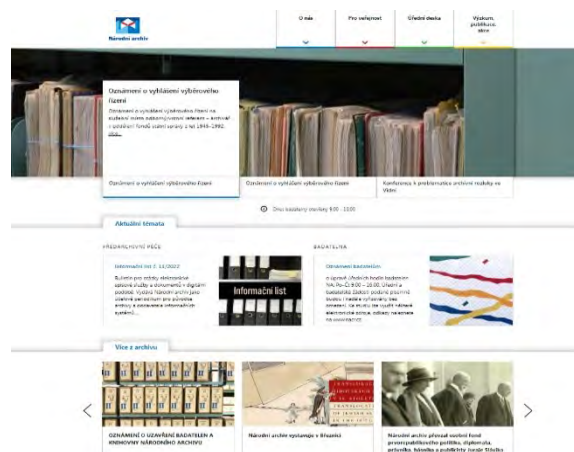
Stránky poskytujú základné informácie o archívoch, ich činnostiach, poskytovaných službách pre verejnosť, otváracích hodinách, podujatiach, vzory žiadostí na stiahnutie a zoznamy archívnych fondov i archívnych pomôcok. Online komunikácia záujemcov o archívne služby prebieha prostredníctvom zaslania vyplnených tlačív žiadostí na e-mailovú adresu zvoleného archívu. Vo väčšine prípadov e-mailovej komunikácie však dochádza k nepriloženiu vyplneného tlačiva zo strany žiadateľa, čím sa žiadosť skladá iba z e-mailovej správy s častokrát neúplnými údajmi. Dôvodom je pravdepodobne zložité vyhľadávanie samotných stránok archívov a ich obsahu v rámci webového portálu Ministerstva vnútra SR. Po zadaní webovej stránky www.minv.sk je potrebné vybrať si z ponuky Sekcie MV SR záložku *Verejná správa*, následne v ľavom sivom paneli nájsť kolónku *Štátne archívy na Slovensku*, vybrať si konkrétny archív a opäť sledovať ľavý sivý panel, v ktorom sa nám „rozbalia“ záložky, súčasťou ktorých sú okrem iného aj informácie o archívnych službách a stránky pracovísk štátnych archívov. Ide o neštandardnú verziu internetovej stránky, ktorá môže novým a technicky menej zručným občanom spôsobovať problémy.¹⁵ Na neporovnateľne vyššej úrovni sú internetové stránky a online služby archívov susedných krajín Česka, Poľska a Maďarska.¹⁶ Zásadným rozdielom medzi internetovými stránkami slovenských a zahraničných archívov je moderný dizajn a používateľsky prívetivé prostredie (user-friendly). Taktiež internetové stránky zahraničných archívov nie sú súčasťou ministerského webového portálu, ale tvoria samostatné webové stránky.

¹⁵ Pre rýchlejší prístup priamo na podstránky štátnych archívov je možné využiť skratku v podobe internetového odkazu www.statnearchivy.sk.

¹⁶ Pre komparáciu digitalizácie archívnych dokumentov a elektronizácie služieb štátnych archívov na Slovensku sme si ako reprezentatívnu vzorku zvolili archívy Českej, Maďarskej a Poľskej republiky.

Obrázok 4: Internetová stránka Maďarského národného archívu

Obrázok 5: Internetová stránka Národního archívu v Prahe

Na vyššej úrovni funguje aj online komunikácia bádateľov so zahraničnými archívami. České archívy ponúkajú viacero možností online komunikácie, a to buď klasicky e-mailovou žiadosťou, vyplnením online formulárov rôznych typov žiadostí priamo na ich internetovej stránke, alebo využitím digitálneho archívu s funkciou e-košíka do ktorého si jednotlivé položky žiadateľ vloží a objedná. Maďarský národný archív a župné archívy poskytujú online komunikáciu so žiadateľmi prostredníctvom Digitálneho archívneho portálu (Digital Archives Portal).¹⁷ V rámci tohto portálu má bádateľ možnosť pracovať s databázami Maďarského národného archívu (Magyar Nemzeti Levéltár) a archívom mesta Budapešť (Budapest city Archives). Súčasne portál poskytuje online rezerváciu dokumentov pre bádateľov, formuláre žiadostí pre občanov i pôvodcov registratúr. Ďalšími možnosťami online kontaktovania maďarských archívov sú využitie štátneho rozhrania elektronickej schránky občanov a klasický spôsob e-mailovej komunikácie. Poľské archívy podobne ako archívy na Slovensku ponúkajú v rámci online komunikácie zasielanie vyplnených žiadostí ako prílohy e-mailovej komunikácie alebo využitie elektronickej služby štátneho webového rozhrania.

V súvislosti s problematikou komunikácie medzi občanom a archívom sme uskutočnili prieskum na vybranej vzorke bádateľov v Štátnom archíve v Košiciach.¹⁸ Analýzou ich odpovedí sme došli k záveru, že preferovaný je tradičný „osobný“ spôsob komunikácie, ktorej cieľom je získanie základných informácií o službách poskytovaných archívom. Druhou najčastejšie využívanou formou komunikácie je elektronická komunikácia (e-mail, Elektronický archív či sociálne siete)¹⁹ a treťou telefonická komunikácia s archívom.²⁰

¹⁷ Dostupné na stránke: <https://www.eleveltar.hu/home>.

¹⁸ Prieskumu sa zúčastnilo 15 bádateľov v Štátnom archíve v Košiciach v období mesiaca august 2022.

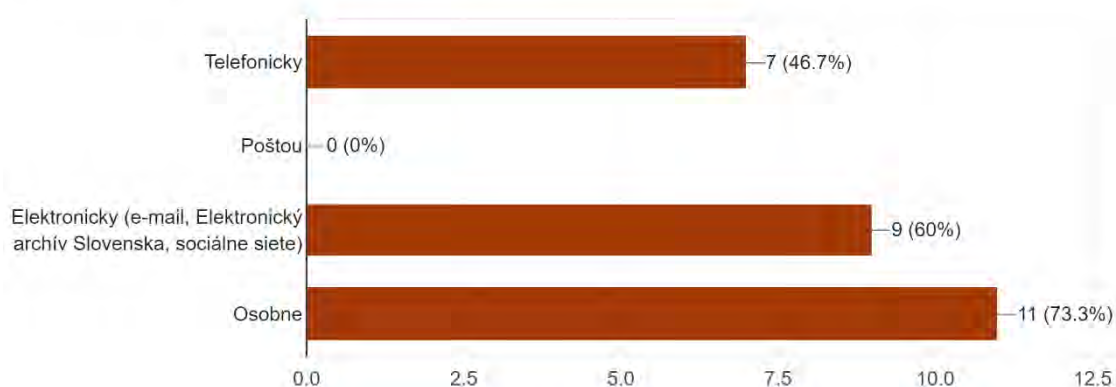
¹⁹ V tomto prípade predstavuje druhú preferovanú formu konkrétne e-mailová komunikácia, pretože výrazne prevyšuje počet podaných žiadostí v porovnaní s podaniami prostredníctvom Elektronického archívu.

²⁰ Respondenti mohli pri tejto otázke vyznačiť viacero využívaných foriem komunikácie s archívom.

Akými spôsobmi komunikujete s archívom ?

15 responses

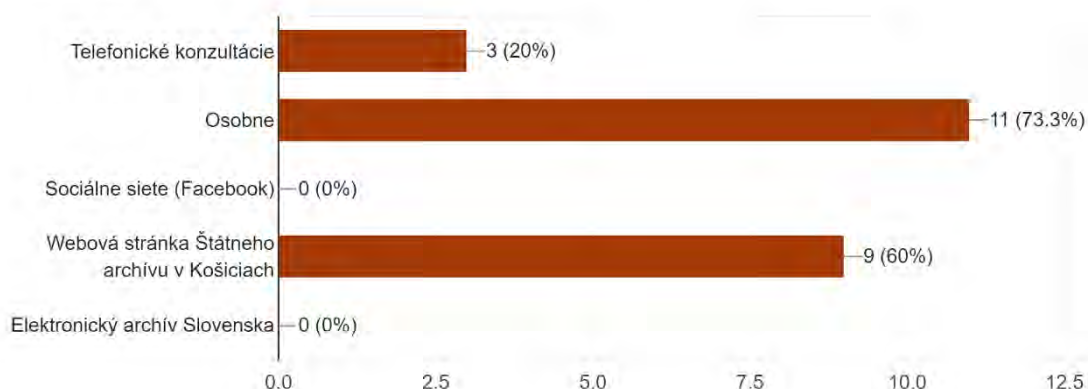

Obrázok 6: Výsledky anonymných odpovedí respondentov, graf č. 1

Pri získavaní informácií o archívnych dokumentoch uložených v Štátnom archíve v Košiciach z odpovedí oslovených bádateľov vyplýva, že naďalej uprednostňujú osobnú návštevu archívu a priamu konzultáciu s jeho pracovníkmi. Súčasne za ďalší dôležitý zdroj informácií označili bádatelia aj webovú stránku archívu.

Z akých zdrojov získavate informácie týkajúce sa archívnych dokumentov uložených v archíve ?

15 responses

Obrázok 7: Výsledky anonymných odpovedí respondentov, graf č. 2

Pri otázke zameranej na využívanie dostupných elektronických služieb archívu v podobe kontaktovania archívu e-mailom, alebo prezeranie zverejnených inventárnych pomôcok na internetovej stránke archívu až 80 % opýtaných odpovedalo kladne, 13,3 % odpovedalo záporne a 6,7 % uviedlo nevedomosť o uvedených možnostiach. Súčasne 93,3 % z opýtaných bádateľov by privítalo digitalizáciu archívnych dokumentov. Respondenti ďalej uviedli návrhy na zlepšenie služieb v archíve, a to napríklad Wi-Fi pripojenie v bádateľni archívu, vybavenie študovne počítačmi s prístupom k zdigitalizovaným archívnym dokumentom či online sprístupnenie zdigitalizovaných matrik a sčítaní obyvateľstva.

Na základe uvedeného prieskumu môžeme konštatovať, že stav poskytovania elektronických služieb archívov na Slovensku je stále na nízkej úrovni. Preferovanou elektronickou komunikáciou ostáva stále e-mailová komunikácia s prílohami žiadostí, alebo

žiadaniek na predloženie archívnych dokumentov bádateľom. Sťahovanie vzorov žiadostí z internetovej stránky archívov, ich tlač a ručné/textové vyplnenie, skenovanie a zaslanie prostredníctvom e-mailu je v dnešnej dobe považované za zbytočne komplikované, časovo a technicky (potreba tlačiarne a skenera) náročné. Preto je v blízkej budúcnosti potrebné dobehnúť minimálne úroveň českých a maďarských archívov poskytujúcich možnosť vyplnenia žiadaniek či žiadostí priamo na ich stránkach, ktoré sa priamo odošlú príslušnému archívu na spracovanie. Druhou možnosťou je vytvorenie databáz a aplikácií podobných tým, ktoré využívajú české archívy (VadeMeCum). Prostredníctvom nich si záujemcovia objednávajú požadované archívne materiály k štúdiu pomocou e-košíka, čím dochádza k zrýchleniu procesu odoslania požiadavky a jej vybavenia. Súčasne zanikne potreba ručného vyplnenia, tlačenia a uchovávanía papierových žiadostí a žiadaniek. Zároveň to bude mať pozitívny ekologický dopad na životné prostredie. Na úplné dosiahnutie tohto cieľa bude potrebné odstrániť aj papierové formy bádateľských listov a zabezpečenie bádateľní počítačmi s internetovým pripojením. Každý nový bádateľ by si tak mohol buď online alebo priamo v archíve elektronicky vypísať bádateľský list, ktorý by bol po odoslaní systémom automaticky zaevidovaný do archívneho systému pre evidenciu došlých záznamov²¹ a priradený príslušnému spracovateľovi. Takýmto spôsobom by boli pracovníci archívu odbremenení od zbytočnej byrokracie a záujemcovia o štúdium archívnych dokumentov zase od zbytočného papierovania a ručného vypisovania žiadaniek a bádateľských listov v archíve. Dovršenie komplexnej elektronizácie služieb vo verejnej správe by predstavovalo úplné obmedzenie poštových zásielok a poštovej komunikácie medzi orgánmi a občanmi, či jednotlivými orgánmi a úradmi medzi sebou, pričom by celá komunikácia prebiehala výlučne elektronicky. Na uskutočnenie takýchto vízií je však potrebné úzko spolupracovať s IT sektorom a súčasne vytvoriť IT oddelenia v archívoch, ktoré by neustále vylepšovali a kontrolovali systémy i aplikácie využívané pracovníkmi archívov. Uvedeným postupom by sa naplnili ciele digitálnej transformácie štátnych archívov na Slovensku.

Výsledky analýzy odpovedí vzorky bádateľov v Štátnom archíve v Košiciach potvrdzujú, že bádatelia prejavujú záujem o elektronické služby archívov aj keď preferovanou formou komunikácie ostáva stále osobná návšteva archívu a konzultácia s pracovníkmi archívu. Napriek uvedenému stavu je možné predpokladať, že po vytvorení a zlepšení ďalších elektronických foriem komunikácie občanov s archívmi priamo úmerne stúpne aj záujem o elektronickú komunikáciu a služby poskytované archívmi na Slovensku.

Digitalizácia archívnych dokumentov

Vláda Slovenskej republiky schválila 13. júla 2022 strategický dokument Národnej koncepcie rozvoja štátnych archívov s výhľadom do roku 2028.²² Medzi hlavné ciele národnej koncepcie patrí komplexná digitalizácia archívnych dokumentov v štátnych archívoch na Slovensku.²³ Pod pojmom *digitalizácia* rozumieme „*prevod informácií na digitálne (číslícové) vyjadrenie*“ a súčasne „*zavádzanie mechanizmov, postupov na digitálnom princípe*.“²⁴

²¹ Štátne archívy na Slovensku využívajú aplikáciu Fabasoft pre internú evidenciu došlých záznamov.

²² Pozri viac: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy-8&sprava=vlada-schvalila-strategicke-dokumenty-k-ochrane-a-rozvoju-archivnictva>.

²³ Ďalšími strategickými cieľmi národnej koncepcie sú: vybudovanie špecializovaných digitalizačných pracovísk, dobudovanie funkcionalít Elektronického archívu Slovenska, online sprístupnenie archívnych dokumentov, zavedenie aplikácie ArchivLog, ktorá bude slúžiť na evidenciu, plánovanie procesov konzervovania, reštaurovania, digitalizovania a dislokácie archívnych dokumentov.

²⁴ DORULA, Ján a kol. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : VEDA, 2003, s. 116. V Slovníku súčasného slovenského jazyka A-G je význam slova *digitalizácia* o niečo konkrétnejší: „*je prevod dát a informácií na číslícové, digitálne vyjadrenie (s automatickou registráciou výsledkov na pamäťové médium počítača; uskutočňovaná ručne riadeným mechanizmom alebo prístrojom*.“ BALÁŽOVA, Ľubica. *Slovník súčasného slovenského jazyka A-G*. Bratislava : VEDA, 2006, s. 638.

V slovenčine termín *digitalizácia* označuje proces konvertovania informácií z analógovej formy do digitálneho formátu a zároveň proces implementácie digitálnych technológií do podnikových procesov.²⁵ Anglický jazyk má pre tieto procesy dva osobitné pojmy „*digitization*“ a „*digitalization*“. Termín *Digitization* označuje proces transformácie analógových foriem dokumentov, predmetov či zvukov do digitálnej (počítačovej) podoby. Pre anglicky hovoriace krajiny predstavuje pojem *digitalization* využitie digitálnych technológií na zmenu obchodného modelu, alebo pracovnej činnosti organizácií s cieľom prechodu na model digitálneho biznisu, resp. digitálneho podniku či úradu.²⁶

Digitalizácia v štátnych archívoch podľa národnej koncepcie prinesie nové možnosti v oblasti ochrany archívnych dokumentov, ich úschovy a sprístupnenia verejnosti. Prostredníctvom tohto fenoménu by sa archivárom podarilo zachovať originálnu podobu archívnych dokumentov v elektronickom formáte, ktorý nebude podliehať vonkajším a vnútorným degradačným činiteľom. Digitalizáty²⁷ by boli málo náročné na úschovu, nepotrebovali by žiadne fyzické úložné priestory v budovách ani primeranú vlhkosť, teplotu či osvetlenie. Digitalizáty a elektronické dokumenty (born-digital) by boli vyhotovované v rôznych elektronických formátoch (PDF, JPG, PNG, DOCX. a pod.) a ukladané v elektronických databázových systémoch. Z technického hľadiska si úschova takýchto dokumentov bude vyžadovať starostlivosť o serverové hardvéry a optimalizáciu databáz. Tieto zmeny v ochrane a manipulácii s archívnymi dokumentmi potvrdzujú nielen nutnosť zriadenia technických oddelení v jednotlivých archívoch ale aj potrebu vyššieho technického a programátorského vzdelania v profesii archivára. Prostredníctvom digitalizácie by sa umožnil prístup širšiemu okruhu záujemcov a bádateľov, čím sa predpokladá zvýšenie počtu návštevníkov archívu, resp. jeho databáz.²⁸ Digitalizáciu archívnych dokumentov je však potrebné systematicky plánovať a riadiť. Odbor archívov a registratúr, sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR vydal v roku 2011 metodický pokyn o postupe štátnych archívov pri digitalizácii archívnych dokumentov a tvorby povinných metadát. Prostredníctvom tohto metodického pokynu stanovil zásady systematickej digitalizácie, jej technické parametre a pokyny k vytváraniu metadát k digitalizovaným archívnym dokumentom.²⁹ Absentujú však

---

²⁵ MORHÁČ, Martin. *Čo je digitalizácia a digitálna transformácia? Urobme si poriadok v pojmoch a významoch*. [online]. [cit. 2022-08-19]. Dostupné online: <https://industry4um.sk/co-je-digitalizacia-a-digitalna-transformacia-urobme-si-poriadok-v-pojmoch-a-vyznamoch/>.

²⁶ BLOOMBERG, Jason. *Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril*. [online]. [cit. 2022-08-19]. Dostupné online: https://moniquebabin.com/wp-content/uploads/articulate_uploads/Going-Digital4/story_content/external_files/Digitization%20Digitalization%20and%20Digital%20Transformation%20Confusion.pdf.

²⁷ Digitalizát – digitálny dokument, ktorý je výsledkom digitalizácie. Pozri viac: *Slovníček pojmu a zkratok*. [online]. [cit. 2022-08-24]. Dostupné online: https://web.nacr.cz/zakazky/NDA/20140625_portal/slovnicek_V14.pdf.

²⁸ Útvar hodnoty za peniaze (ÚHP) Ministerstva financií SR vydal 10.11.2022 hodnotenie projektu Ministerstva vnútra SR týkajúceho sa digitalizácie a modernizácie štátnych archívov. Vo svojom hodnotení ÚHP výtýkal projektu digitalizácie okrem iného najmä nepreukázaný dopyt občanov po elektronických archívnych záznamoch, otázku úspory na budovách archívov, vysoké investičné náklady projektu, nedostatočné informácie a dáta v projekte a pod. Na základe uvedených skutočností ÚHP odporučilo opodstatnenosť digitalizácie archívov najskôr overiť v menšom, v tzv. pilotnej fáze. V tejto fáze bude nutné overiť celkovú ekonomickú návratnosť projektu v spoločnosti. V prípade úspešnosti pilotnej fázy a potvrdenia prínosov digitalizácie archívnych dokumentov v štátnych archívoch bude možné zahájiť projekt v plnom rozsahu. Pozri viac: *Celé hodnotenie ÚPH*. [online]. [cit. 2023-02-02].

Dostupné online: https://bit.ly/UHP_statnearchivy. Facebook: <https://www.facebook.com/uhp.hodnotazapeniaze>.

²⁹ *Metodický pokyn odboru archívov sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR o postupe štátnych archívov pri digitalizácii archívnych dokumentov a tvorby povinných metadát*. [online]. [cit. 2022-08-29]. Dostupné online: https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/odbor_archivov_a_registratur/odbor_archivov_a_registratur/MP_digitalizaciaAD_metadata.pdf.

konkrétnejšie informácie týkajúce sa napríklad prepojenia metadát a digitalizátov s archívnymi pomôckami v elektronickej podobe.³⁰ Výsledkom tohto procesu by bola interaktívna archívna online pomôcka, v ktorej by každý inventárny záznam mal relevantný digitalizát doplnený podrobnými technickými a obsahovými metadátami. Pre umožnenie ukladania takýchto foriem online archívnych pomôcok a digitalizátov je potrebné mať špecificky naprogramovanú aplikáciu, ktorá by spĺňala dané podmienky. Veľký potenciál má v súčasnosti aplikácia VadeMeCum určená na vyhľadávanie informácií o archívnych dokumentoch v českých štátnych archívoch, ale aj Elektronický archív Slovenska, ktorý však bude musieť prejsť kompletnou rekonštrukciou a špecifickým dobudovaním funkcionalít.

Ďalším dôsledkom digitálnej transformácie spoločnosti, ktorý výrazne ovplyvní činnosť archívov je vyhotovovanie elektronických registratúrnych záznamov a elektronických archívnych dokumentov (born-digital documents). Preberanie, spracovanie a spravovanie elektronických archívnych dokumentov si bude vyžadovať nové podrobné usmernenia či smernice, pretože pôjde o úplne novú pracovnú disciplínu pre archívárov. Pre online manipuláciu, ochranu a sprístupňovanie elektronických archívnych dokumentov bude potrebné už vyššie spomínané technické vzdelanie archívára, prispôbené IT systémy i potrebné hardvérové vybavenie archívov. Táto situácia si bude opäť vyžadovať systematický manažment v štátnych archívoch i dostupnosť potrebných aplikácií či iných moderných technológií potrebných k výkonu práce s týmto typom archívnych dokumentov. Na riziká podcenenia významu komplexného manažmentu preberania a spracovania elektronických archívnych dokumentov v archívoch upozornil aj austrálsky archívár Adrian Cunningham, ktorý varoval pred prepĺnením digitálnych úložísk e-dokumentmi bez trvalej dokumentárnej hodnoty.³¹

V štátnych archívoch na Slovensku prechádzajú procesom digitalizácie prednostne archívne dokumenty, ktoré vznikli pred rokom 1526, ďalej fondy najčastejšie využívané bádateľmi a fyzicky najohrozenejšie fondy.³² Vyhotovené digitalizáty sú ukladané na interné pamäťové úložiská archívov a sprístupňované tzv. off-line prostredníctvom počítačov zriadených v študovniach niektorých archívov.³³ Jediným online sprístupneným zdigitalizovaným archívnym fondom, resp. jeho mapovej časti v Elektronickom archíve je fond Hlavného komorsko-grófskeho úradu v Slovenskom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Avšak technické problémy, ktorými Elektronický archív stále disponuje, neumožňujú online prehliadanie zdigitalizovaných máp. Súčasťou digitalizačnej činnosti archívov je aj digitalizácia pečatí a pečatidiel, ktoré sú zverejňované prostredníctvom aplikácie Evidencia pečatí a pečatidiel.³⁴ Uvedená aplikácia poskytuje vyhľadávanie podľa konkrétnych kritérií alebo hromadné zobrazenie všetkých pečatí či pečatidiel. Nedostatkami aplikácie v rámci zobrazenia pre verejnosť sú nedostatočné metadáta k jednotlivým zverejneným pečatiam a pečatidlám. Napriek podrobným popisom a technickým poznámkam, ktoré vo svojom pracovnom prostredí vyhotovujú archívári, sa tieto metadáta nezobrazujú verejnosti. Súčasne sa v aplikácii v rámci archívárskeho zobrazenia vyskytujú rôzne problémy a nedostatky, ktoré

---

³⁰ Na potrebu prepojenia metadát s archívnymi online pomôckami poukázal vo svojom príspevku Tomáš Dvořák, ktorý sa zamýšľal nad postupom českého archívniectva v rámci procesu digitalizácie archívnych dokumentov a absencii metodických pokynov. Viac pozri: DVORÁK, Tomáš. Jak překročit vlastní stín? Zavádění standardů do digitalizace archiválií v České republice. In *Slovenská archivistika*, 2012, roč. XLVII, č. 1, s. 49–57.

³¹ CUNNINGHAM, Adrian. *Digital Curation/Digital Archiving: A View from the National Archives of Australia*. [online]. [cit. 2022-08-30].

Dostupné online: <https://meridian.allenpress.com/american-archivist/article/71/2/530/24117/Digital-Curation-Digital-Archiving-A-View-from-the>.

³² *Metodický pokyn odboru archívov...* [online].

³³ Problém, ktorý vzniká pri internom ukladaní digitalizátov na vlastné pamäťové zariadenia štátnych archívov je nedostatočná kapacita virtuálneho úložného priestoru a jeho rýchle zapĺňanie digitalizátmi či elektronickými dokumentmi. V budúcnosti bude potrebné tento problém riešiť na štátnej úrovni a zjednotiť ukladanie zdigitalizovaných a elektronických dokumentov na štátne servery.

³⁴ Pozri viac: <https://ives.minv.sk/epap>.

spomaľujú či znepríjemňujú prácu archivárov pri zverejňovaní pečatí a pečatidiel. Je teda potrebné v blízkej budúcnosti tieto chyby napraviť, aby celková práca archivárov nevyšla nazmar a bola prínosná pre verejnosť. Štátny archív v Košiciach plánuje v blízkej budúcnosti zariadiť svoju bádateľňu počítačmi, čím by umožnil off-line prístup bádateľom k digitalizátom a digitalizovaným archívnym pomôckam. V rámci systematickej digitalizácie spolupracuje s Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach na projekte PamMap.³⁵ Okrem toho je v súčasnosti sprístupnených viac ako 190 digitalizovaných archívnych pomôcok na webovej stránke archívu. Verejnosť má prístup aj k online katalógu knižnice archívu.³⁶

Digitalizácia archívnych dokumentov a ich online sprístupnenie verejnosti je v zahraničných archívoch Maďarska, Česka či Poľska na neporovnateľne vyššej úrovni oproti stavu digitalizácie archívov na Slovensku. Digitalizáciu archívnych materiálov v poľských štátnych archívoch koordinuje Digitálny národný archív (Narodowe Archiwum Cyfrowe), ktorý zabezpečuje implementáciu moderných technológií na uchovávanie digitálnych dát, usmerňuje proces digitalizácie všetkých štátnych archívov v Poľsku a zároveň poskytuje školenia pre pracovníkov kultúrnych inštitúcií, ktoré sú zapojené do procesu digitalizácie.³⁷ Digitalizáty archívnych materiálov sú zverejnené online na webovej stránke Szukaj w Archiwach,³⁸ ktorá obsahuje viac ako 54 miliónov skenov rôznych druhov archívnych dokumentov. Uvedený webový portál je prepojený s informačným systémom (ZoSIA) poskytujúcim metadáta k jednotlivým digitalizátom i s databázou programu matrik, ktorá sprostredkúva informácie o genealogických materiáloch uložených v archívoch v Poľsku. Jednotlivé skeny si používateľ môže detailne na stránke prezerať. V prípade registrácie s vytvorením si vlastného konta, si jednotlivé skeny smie označovať ako „oblúbené“, vytvárať si vlastné „zbierky“, objednať si vyhotovenie materiálov v lepšej kvalite či organizovať návštevy v jednotlivých štátnych archívoch v Poľsku. Prístup k digitalizovanému obsahu archívnych dokumentov maďarských archívov umožňujú jednotlivé online databázy (AOL, Digital Archives Portal, Hungaricana...), ktoré sú navzájom prepojené, čím umožňujú pokročilé vyhľadávanie digitalizátov z jednotlivých archívov.³⁹ Navigácia na stránkach databáz je veľmi jednoduchá a veľmi pútavo naprogramovaná. Maďarské archívy tak celkovo online sprístupňujú niekoľko desiatok miliónov skenov archívnych materiálov pre verejnosť. V českých štátnych archívoch prebieha taktiež systematická digitalizácia vybraných archívnych fondov. Archívy tak na svojich webových stránkach postupne online sprístupňujú digitalizáty pre verejnosť. Digitalizácia tu však neprebieha jednotne ako v spomínaných maďarských a poľských archívoch, v rámci jednej (alebo viacerých) databáz, ale skôr ako samostatné činnosti jednotlivých archívov a ich pracovísk.

Záver

Prebiehajúca transformácia európskej spoločnosti na jednotnú, modernú a digitálnu spoločnosť patrí medzi priority Európskej únie. Slovensko ako členský štát má jedinečnú možnosť stať sa súčasťou dynamickej digitálnej transformácie, čím by sa zaradilo medzi technologicky vyspelé krajiny Európy. Na základe výsledkov analýzy aktuálneho trendu digitalizácie a elektronizácie služieb v štátnych archívoch na Slovensku konštatujeme, že archívy a celkovo verejná správa sa nachádzajú v počiatočnej fáze procesu komplexnej digitálnej transformácie. Pravidlá MV SR v oblasti digitálnej bezpečnosti a unifikácia

³⁵ Pozri viac: <https://www.pammap.sk/>.

³⁶ Pozri viac: <https://ives.minv.sk/aknihy>.

³⁷ Pozri viac: <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/digitalizacja/>; *Program digitalizacji dóbr kultury w Polsce 2009–2020*. [online]. [cit. 2022-09-05].

Dostupné online: <https://www.nac.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Program-digitalizacji-2009-2020-1.pdf>.

³⁸ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>.

³⁹ Pozri viac: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/>; <https://www.eleveltar.hu/>; <https://www.hungaricana.hu/en/>; <https://mnl.gov.hu/>.

prierezových činností bránia širšiemu rozvoju digitalizácie. Dôsledkom týchto nedostatkov je stagnácia procesu digitalizácie archívnych dokumentov a neefektívne poskytovanie elektronických služieb verejnosti. Výsledkom je nedôvera verejnosti voči elektronickým službám a využívanie klasických spôsobov komunikácie s archívmi či vyhľadávanií informácií o archívnych dokumentoch. Štátne archívy sa napriek týmto problémom snažia využívať potenciál moderných technológií či technických zariadení, ktoré majú k dispozícii, čím aspoň istou mierou prispievajú k procesu digitálnej transformácii verejnej správy na Slovensku. Trend digitalizácie si vyžiadal aj technické nároky na profesiu archivárov. Pracovníci archívov sa museli v krátkom čase prispôbiť novinkám z IT oblastí, zakomponovať do svojej pracovnej činnosti prácu s rôznymi softvérovými aplikáciami či programami a aj absolvovať odborné technické školenia. Situácia v slovenských archívoch je oproti zahraničiu stále veľmi nepriaznivá a závisí na konkrétnych rozhodnutiach Ministerstva vnútra SR. Štátne archívy na Slovensku tak čaká ešte dlhá cesta k dosiahnutiu vytýčeného cieľa komplexnej digitalizácie archívnych dokumentov a elektronizácie služieb pre verejnosť.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BALÁŽOVÁ, Ľubica. *Slovník súčasného slovenského jazyka A-G*. Bratislava : VEDA, 2006, 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- DORUĽA, Ján a kol. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2003, 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
- DRZEWIECKI, Bartosz. Digitalizace na polský způsob, neboli jak se státní archivy zapojily do budování informační společnosti. In *Archivní časopis*, 2020, roč. 70, č. 2, s. 117–127.
- DVOŘÁK, Tomáš. Jak překročit vlastní stín? Zavádění standardů do digitalizace archiválií v České republice. In *Slovenská archivistika*, 2012, roč. 47, č. 1, s. 49–57.
- HORA, Josef – WANNER, Michal. Řešení problematiky standardizace archivních pomůcek v digitální podobě v českém archivnictví. In *Slovenská archivistika*, 2006, roč. 41, č. 2, s. 215–220.
- MARRETA, Robert. Digitalizácia stredovekých listín v Slovenskom národnom archíve. In *Slovenská archivistika*, 2009, roč. 44, č. 1, s. 16–40.
- TOKÁROVÁ, Lucia. Informačný systém Elektronický archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2021, roč. 23, č. 1, s. 87–97.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- BLOOMERG, Jason. *Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril*. [online]. [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: https://moniquebabin.com/wp-content/uploads/articulate_uploads/Going-Digital4/story_content/external_files/Digitization%20Digitalization%20and%20Digital%20Transformation%20Confusion.pdf.
- CUNNINGHAM, Adrian. Digital Curation/Digital Archiving: A View from the National Archives of Australia. [online]. In *The American Archivist*. 2008, roč. 71, č. 2. [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: <https://meridian.allenpress.com/american-archivist/article/71/2/530/24117/Digital-Curation-Digital-Archiving-A-View-from-the-Digital-Single-Market>. [online]. [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html>.
- DOLEŽAL, Daniel. *Aktuální problémy českého archivnictví*. [online]. [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: <http://www.cesarch.cz/blog/2022/02/16/aktualni-problemy-ceskeho-archivnictvi-daniel-dolezal/>.

- Európska komisia. *Formovanie digitálnej budúcnosti Európy*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/db95106e-53ca-11ea-aece-01aa75ed71a1/language-sk>.
- GUERCIO, Maria. Principles, Methods, and Instruments for the Creation, Preservation, and Use of Archival Records in the Digital Environment. [online]. In *The American Archivist*. 2001, roč. 64, č. 2. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://meridian.allenpress.com/american-archivist/article/64/2/238/23978/Principles-Methods-and-Instruments-for-the>.
- HOFMAN, Hans. *Rethinking the archival function in the digital era*. [online]. 2012 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <http://ica2012.ica.org/files/pdf/Full%20papers%20upload/ica12final00187.pdf>.
- JENKINS, Benjamin. *The Digital Frontier: Archival Digitization and Modern Usage of the Human Record*. [online]. 2016 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: https://www.academia.edu/37706256/The_Digital_Frontier_Archival_Digitization_and_Modern_Usage_of_the_Human_Record.
- LEE A. Christopher – TIBBO, Helen. Where's the Archivist in Digital Curation? Exploring the Possibilities through a Matrix of Knowledge and Skills. [online]. In *Archivaria*, 2011, roč. 72 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13362>.
- Maďarský národný archív (Magyar Nemzeti Levéltár). [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://mnl.gov.hu/>.
- MILLAR, Laura. On the crest of a wave: transforming the archival future. [online]. In *Archives and Manuscripts. The Journal of the Australian Society of Archivists*, 2017, roč. 45, č. 2 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://publications.archivists.org.au/index.php/asa/article/view/10481>.
- Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky. *Národná koncepcia informatizácie verejnej správy Slovenskej republiky*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2021/12/Narodna-koncepcia-informatizacie-verejnej-spravy-2021.pdf>.
- Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky. *Stratégia digitálnej transformácie Slovenska 2030*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Strategia-digitalnej-transformacie-Slovenska-2030.pdf>.
- MORHÁČ, Martin. *Čo je digitalizácia a digitálna transformácia? Urobme si poriadok v pojmoch a významoch*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://industry4um.sk/co-je-digitalizacia-a-digitalna-transformacia-urobme-si-poriadok-v-pojmoch-a-vyznamoch/>.
- Národný digitálny archív v Poľsku (Narodowe Archiwum Cyfrowe). [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://www.nac.gov.pl/kontakt/>.
- Odbor archívov a registratúr, sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. *Metodický pokyn odboru archívov sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR o postupe štátnych archívov pri digitalizácii archívnych dokumentov a tvorby povinných metadát*. [online]. 2011 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/odbor_archivov_a_registratur/odbor_archivov_a_registratur/MP_digitalizaciaAD_metadata.pdf.
- PEARCE-MOSES, Richard. Janus in Cyberspace: Archives on the Threshold of the Digital Era. [online]. In *The American Archivist*, 2007, roč. 70, č. 1 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online:

- <https://meridian.allenpress.com/american-archivist/article/70/1/13/24038/Janus-in-Cyberspace-Archives-on-the-Threshold-of>.
- PEARCE-MOSES, Richard. The Perfect and the Possible: Becoming a Digital Archivist. [online]. 2006 [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: <http://www.pearcemoses.info/papers/CIMA2006.pdf>.
- ŞENTÜRK, Burçak. Effective Digitization in Archives. [online]. In *Journal of Balkan Libraries Union*, 2014, roč. 2, č. 1 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: https://www.academia.edu/21816304/Effective_Digitisation_in_Archives.
- Slovníček pojmů a zkratok*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: https://web.nacr.cz/zakazky/NDA/20140625_portal/slovnicek_V14.pdf.
- SOBCZAK, Anna. *Traditional vs. Virtual Archives – The Evolving Digital Identity of Archives in Germany*. [online]. 2016 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: https://www.academia.edu/30692553/Traditional_vs_Virtual_Archives_The_Evolving_Digital_Identity_of_Archives_in_Germany.
- Úrad vlády Slovenskej republiky. *Stratégia ochrany archívnych dokumentov na roky 2022–2026* [online]. 2022 [cit. 2022-09-08].
Dostupné online: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/27439/1>.
- Úrad vlády Slovenskej republiky. *Národná koncepcia rozvoja štátnych archívov s výhľadom do roku 2028*. [online]. 2022 [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/27440/1>.
- Úrad vlády Slovenskej republiky, Podpredseda vlády Slovenskej republiky pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny. *Informatizácia spoločnosti (OPIS) na obdobie rokov 2007–2013*. [online]. [cit. 2022-09-08]. Dostupné online: <https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2018/10/Opera%C4%8Dn%C3%BD-program-Informatiz%C3%A1cia-spolo%C4%8Dnosti-1.pdf>.

LIMITY ARCHÍVNEHO VÝSKUMU TERCIÁRNEHO VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU PO ROKU 1945¹

Mgr. Miriama Filčáková

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Cieľom nášho príspevku je sumarizovať súčasný stav slovenskej historiografie terciárneho vzdelávania a zhodnotiť aktuálne možnosti archívneho výskumu vysokoškolského vzdelávania na Slovensku po roku 1945. Chceme obohatiť slovenskú historiografiu o poznatky z oblasti rozvoja vysokoškolského vzdelávania na Slovensku po roku 1945, ktorému nebola doposiaľ venovaná výraznejšia pozornosť. Napriek faktu, že územie dnešného Slovenska tvorilo v uvedenom období spoločný štát s českými krajinami, Československú republiku, tak vývoj v tejto oblasti mal svoje vlastné špecifiká. Pretože téma formovania vysokého školstva na Slovensku je doposiaľ málo prebádaná a ponúka veľké množstvo zatiaľ nepublikovaných dát, spomenieme niekoľko zaujímavých tematických oblastí. Primárne sa však zameriame na oblasť vlastného výskumu prístupov urbánnych dejín vzdelávania a možností archívneho výskumu na príklade Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.*

Kľúčové slová: *dejiny školstva, terciárne vzdelávanie, archív, Slovensko, druhá svetová vojna.*

Abstract: *The aim of our paper is to summarize the current state of Slovak historiography of tertiary education and to evaluate the current possibilities of archival research on higher education in Slovakia after 1945. We want to enrich Slovak historiography with knowledge on the development of higher education in Slovakia after 1945, which has not received much attention so far. Despite the fact that the territory of today's Slovakia formed a common state with the Czech lands, the Czechoslovak Republic, in that period, the development in this area had its own specifics. Since the topic of the formation of higher education in Slovakia has been little researched and offers a large amount of unpublished data, we will mention a few interesting thematic areas. Primarily, however, we will focus on the area of our own research on approaches to urban history of education and the possibilities of archival research, using the example of the University of Pavol Jozef Šafárik in Košice.*

Key words: *history of education, tertiary education, archive, Slovakia, World War II.*

Archívny výskum je neodmysliteľnou súčasťou práce historika. Štúdiom archívnych dokumentov historik získava poznanie o charaktere a fungovaní historických skutočností. Práca s dobovými prameňmi si vyžaduje predovšetkým čas, schopnosť kritického myslenia, historické vedomie a znalosti, ktoré si historik pred prácou s prameňom musí osvojiť. Pre archívny výskum je nevyhnutné poznať predmet výskumu, ktorý je určujúci pre výber archívu. V závislosti od obsahu a charakteru jednotlivých dokumentov evidujeme rozličné druhy archívov, ktorých prínos musí historik pri výskume zohľadniť. Pri interpretácii vzájomných a podstatných súvislostí vzťahujúcich sa na oblasť formovania vysokého školstva vychádzame pri výskume z historickej analýzy dostupných archívnych a literárnych dokumentov. Pri napĺňaní uvedených cieľov vychádzame z vlastného výskumu, ktorý sa viaže na heuristickú fázu dizertačnej práce. V príspevku spomenieme najprínosnejšie diela slovenskej historiografie terciárneho vzdelávania po roku 1945, ich tematické zameranie a možnosti archívneho

---

¹ Príspevok je súčasťou riešenia projektu VVGS 2022–2112 Dejiny UPJŠ a Historický digitálny archív (HiDA) III.

výskumu. V druhej časti textu priblížime teoreticko-metodologické východiská dizertačnej práce a ich vplyv na vlastný archívny výskum, zameraný na formovania vysokého školstva v Košiciach.

Aktuálny stav slovenskej historiografie terciárneho vzdelávania po roku 1945

V každej vyspelej spoločnosti predstavuje školský vzdelávací systém jeden z najefektívnejších nástrojov na formovanie mladej generácie. Školy utvárajú a obohacujú nielen vzdelanostnú bázu, ale rovnako formujú národnú a ideovú identitu každého člena spoločnosti. Vysoké školy sú inštitúciou poskytujúcou najvyšší stupeň vzdelania, predstavujú centrá poznávania, vedeckej a tvorivej činnosti. Ovplyvňujú štátnu kultúru, ekonomický rast krajiny a jej medzinárodnú prezentáciu, zároveň sa podieľajú na vedeckom, kultúrnom a sociálnom rozvoji spoločnosti. K dejinám vzdelávacích inštitúcií na Slovensku po roku 1945 bolo vydaných viacero prác venujúcich sa najmä témam školských zákonov a jednotnej školy, zväčša však tvoria súčasť syntetických dejín. V slovenskej historiografii sa dejinám školstva podrobnejšie venujú autori najmä v období prvej polovice 20. storočia. Monografie zaoberajúce sa dejinami terciárneho vzdelávania po druhej svetovej vojne sa objavujú len zriedkavo, v podstate nemožno v slovenskej historiografii nájsť komplexné dielo, v ktorom by bola táto problematika intenzívne rozpracovaná (v zmysle ucelenej monografie mapujúcej premenu a organizáciu vysokého školstva na Slovensku v priebehu 40 rokov trvajúcej komunistickej vlády). Čiastkovo sa tejto téme venujú autori v rôznych zborníkoch, prípadne sa vyskytujú publikácie zhrňujúce dejiny jednotlivých univerzít a fakúlt. Informácie týkajúce sa oblasti vysokého školstva sú fragmentárne prítomné vo viacerých nezávislých monografiách, odborných vedeckých článkoch a publikáciách dejín syntetického charakteru.² Pre tieto diela, je rovnako príznačné, že sa v nich mnohé fakty opakujú, no napriek tomu ich radíme do rámca historiografie dejín terciárneho vzdelávania. Skutočnosť, že v slovenskej historiografii 20. storočia po sebe nasledovali dve totalitné ideológie, fašistická a komunistická, spôsobila, že v oblasti dejín výchovy a vzdelávania vychádzali monografie poznačené historicko-spoločenským odkazom danej doby. Vyvolalo to ruptúru v spomínanom výskume a prerušenie kontinuity vedecky plnohodnotnej spisby na Slovensku, ktorej následky možno pozorovať aj v súčasnosti. Uvedená sumarizácia literárnych prameňov je pre príspevok nevyhnutná, predstavuje všeobecný prehľad dostupných publikácií venujúcich sa vývoju vysokého školstva a vzdelávania na Slovensku po druhej svetovej vojne, umožňuje sledovať prehľad archívnych fondov, s ktorými autori pracovali a zároveň odкрýva nedostatky a absencie v uvedenej výskumnej oblasti.

Analýza slovenskej a českej historiografie v oblasti dejín vzdelávania si vyžaduje osobitý prístup. Na jednej strane tvorí túto historiografiu 75 rokov spoločných

---

² V prípade publikácií syntetického charakteru vo väčšine prípadov ide len o ojedinelé (fragmentárne) informácie, týkajúce sa najmä perzekúcií voči učiteľom a študentom, príp. okrajovo poukazujúce na novoprijaté zákony a nové smerovanie terciárneho vzdelávania po roku 1945. Spomenieme napr. LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava : Veda, 2002; RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha : Vyšehrad, 2020. Ďalej sú to publikácie, ktoré syntetizujú perzekúcie namierené voči obyvateľom v čase komunistického režimu (vrátane akademických zamestnancov a študentov). PEŠEK, Ján. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1945–1953*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1998; CHALUPECKÝ, Ivan. Príspevok k perzekúcii študentov a ich vylučovaniu zo škôl na Slovensku v rokoch 1945–1956. In *Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči*, 2015, roč. XXIII, s. 161–169; ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí Československo 1948–1989*. Praha : Ústav soudobých dějin AV ČR, 2012. Tiež monografie a zborníky sumarizujúce najvýraznejšie premeny, ktoré nastali v školstve a vede po roku 1945, napr. ZYLINSKÁ, Vlanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha : Karolinum, 1999. Tiež monografie LONDÁKOVÁ, Elena. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. Bratislava : VEDA, 2007.

československých dejín, zároveň však je nevyhnutné toto prostredie mapovať samostatne. Napriek skutočnosti, že územie dnešného Slovenska tvorilo v uvedenom období spoločný štát s českými krajinami, Československú republiku, tak vývoj v tejto oblasti mal svoje vlastné špecifiká. Konceptie slovenských dejín 20. storočia boli často interpretované ako súčasť českých dejín a boli označované ako československé. Je preto nevyhnutné sledovať slovenské dejiny po roku 1945 ako dejiny územia dnešného Slovenska nachádzajúceho sa v rámci Československej republiky.³ Po roku 1989 sme zaznamenali niekoľko publikácií orientujúcich sa na oblasť dejín vzdelávania a školstva na Slovensku, nekonštituovala sa však výraznejšia generácia slovenských historikov vysokoškolského vzdelávania, čím sa prerušila kontinuita skúmania v uvedenej oblasti a toto obdobie zatiaľ čaká na intenzívnejšie kritické prehodnotenie. V prípade historicko-pedagogických diel sa autori zameriavajú na dejiny pedagogiky, školstva a pedagogických teórií. Tieto publikácie vychádzajú z teoreticko-metodologických východísk pedagogických vied, čomu zodpovedá aj charakter výskumu determinantov vzdelávania.⁴ Ucelená monografia by výrazne napomohla reflexii spomínaného obdobia a jeho zaradeniu do línie historiografie dejín vzdelávania na Slovensku.

Najrozsiahlejší a prakticky jediný historický výskum v oblasti terciárneho vzdelávania sa doposiaľ zamerl na ideologickú indoktrináciu vysokých škôl v období stalinizmu a problematiku perzekúcií v budovateľskom období socialistického Československa (1948–1960). Vysokoškolskému vzdelávaniu a vysokoškolským zákonom na Slovensku v priebehu prvých rokov ideologického a politického tlaku Komunistickej strany Československa (KSČ) sa vo svojej monografii podrobne venovala S. Gabzdilová (*Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa 1948–1953*).⁵ V siedmich kapitolách približuje analýzu štruktúry, obsahu vzdelávania a ideologického aspektu na slovenských vysokých školách v období rokov 1948–1953, politiku KSČ a jej vplyv na oblasť vzdelávania v Československu. Publikácia sa venuje predovšetkým priestoru Slovenska, avšak v širšom kontexte československej politiky a dosahu vplyvu KSČ na vysokoškolský systém. Zároveň ponúka sondu do represívnej komunistickej politiky, najmä v oblasti personálnych čistiek a previerok poslucháčov, ale aj pedagógov prebiehajúcich po roku 1948. Publikácia stavia na domácom a zahraničnom archívnom výskume (v Bratislave, Prahe a Košiciach),⁶ ponúka prehľad slovenskej a zahraničnej

³ Pre viac o československých vzťahoch pozri: ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské dejiny po roku 1945 I*. Košice : UPJŠ, 2015; LETZ, Róbert. Február 1948 zo slovenskej perspektívy. In *Securitas imperii*, 2013, roč. 22, č. 1, s. 10–34; ŽATKULIAK, Jozef. Slovenská otázka v roku 1968 a po novembri 1989. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Universum, 2004, s. 56–70.

⁴ Uvedené diela sú zväčša výsledkom výskumu z oblasti pedagogiky. Túto oblasť bádania možno charakterizovať ako úsilie jednotlivcov, nevytvárajúcich širšie výskumné kolektívy, bez zastrešenia výskumnou, príp. vzdelávacou inštitúciou (výnimku tvorí pracovisko Katedry pedagogických štúdií Trnavskej univerzity v Trnave, ktoré v posledných rokoch zamerlalo svoj vedecký výskum na skúmanie vývoja pedagogického myslenia, školstva a vzdelávania na Slovensku v období socializmu). Otázkami a problematikou historicko-pedagogického bádania po roku 1989 sa na Slovensku intenzívnejšie zaoberal Milan Hamada. Pozri bližšie. HAMADA, Milan. Úvaha o dejinách slovenského školstva a pedagogiky. In MICHALIČKA, Vladimír – PLEŠKOVÁ, Eva (eds.). *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V*. Bratislava : ÚIPŠ, 1995, s. 5–11. Rovnako autori V. Michalička a B. Kudláčová. Pozri tiež. KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Dejiny pedagogického myslenia I (počiatky vedomej výchovy a pedagogickej teórie)*. Trnava : Veda, 2009. KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2016; KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2019; KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca 2. svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2017.

⁵ GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948–1953)*. Prešov : Universum, 2018.

⁶ Okrem fondov ústredných školských orgánov a orgánov štátnej správy uložených v Slovenskom národnom archíve a Národním archíve v Prahe, autorka odkazuje aj na množstvo publikovaných prameňov, dobovej tlače

historiografie k dejinám vysokého školstva, publikovaných prameňov, dokumentov a dobovej tlače.⁷ Sovietskym vplyvom vo vzdelávaní a komunistickou ideológiou, ktoré zasiahli oblasť vzdelávania po roku 1948 sa v publikácii *Establishment of communist regime in Czechoslovakia and Its impact upon the education system of the Republic* zaoberá aj historik Milan Olejník. Stručnou formou mapuje hlavné udalosti formujúce históriu vzdelávania v období komunistického režimu v Československu v rokoch 1948–1953.⁸ Monografiou „*Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium*“. *Previerky a vylúčovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960*,⁹ slovenská historička Marta Glossová obohatila výskumnú oblasť foriem politického prenasledovania a dejín terciárneho vzdelávania na Slovensku. Už názov knihy vystihuje hlavný cieľ publikácie, zachytiť priebeh perzekúcií voči nevyhovujúcim vysokoškolským študentom. Autorka sleduje charakter školskej politiky a vzdelávacieho systému, podriadených monopolu moci komunistickej strany. Zaznamenáva osudy nielen perzekvovaných študentov, ale aj ich vykonávateľov, z radov pedagógov a študentov.¹⁰ Upriamuje pozornosť na vzájomné postavenie politických orgánov a univerzít a ideologický boj pri hľadaní vnútorného nepriateľa, ktorý sa oficiálne preniesol aj na akademickú pôdu. Vlastný archívny výskum¹¹ efektívne obohatila prácou s historickou metódou oral history. Kvalitu celej publikácie M. Glossovej akcentuje najmä zameranie na slovenské špecifiká vo vysokoškolskom vzdelávaní, zdôrazňujúc ich jedinečnosť v československom systéme terciárneho vzdelávania. Autorka zároveň poukázala na problematiku archívneho výskumu, ktorý, ako konštatuje, bol vzhľadom na výskumnú tému náročný, najmä z hľadiska neprístupnosti a ťažkosti identifikovať niektoré fondy a dôvodu nezachovania niektorých východiskových prameňov. Autorka čerpala informácie primárne z nepriamych materiálov a systematicky nespracovaných dát.¹² Uvedená skutočnosť je pravdepodobne výsledkom

---

a dokumentov k predmetnej téme (napr. *Školské zvesti, Sbirka nariadení SNR, Jednotná škola, Učiteľské noviny*, atď.).

⁷ Uvedenej problematike sa autorka venovala už v monografii *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938–1953*, kde popri charakteristike vzdelávania v medzivojnovovej Československej republike, popísala aj vzdelávací systém v Slovenskej republike 1939–1945, profil vzdelávania v rokoch 1945–1948 a vzdelávanie riadené KSČ, pričom neopomenula popri ostatných stupňoch ani oblasť terciárneho vzdelávania. Pozri bližšie: GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938–1953*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016. Pozri tiež: GABZDILOVÁ, Soňa. Ideological Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia in Activity of Universities in Slovakia (1948–1953). In *Historia scholastica*, 2021, roč. 1, č. 7, s. 51.

⁸ Autor pri svojom výskume vychádzal z centrálnych archívov v Čechách a na Slovensku a regionálnych archívov v Košiciach, Poprade a Žiari nad Hronom. OLEJNÍK, Milan. *Establishment of communist regime in Czechoslovakia and Its impact upon the education system of the Republic*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice, 2017. Pozri tiež: OLEJNÍK, Milan. *Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948–1953*. Prešov : Universum-EU, 2018.

⁹ GLOSSOVÁ, Marta. „*Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium*“. *Previerky a vylúčovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021. Pozri tiež: GLOSSOVÁ, Marta. Demokratizačná čiara. Študentské čistky na slovenských vysokých školách na prelome rokov 1948 a 1949. In *Soudobé dejiny*, 2019, roč. XXVI, č. 2–3, s. 189–226.

¹⁰ Perzekúciám študentov, postaveniu vysokoškolských učiteľov a ich vylúčeniu zo škôl všetkých stupňov na Slovensku sa venovali tiež Ivan Chalupecký, Ján Pešek či Jozef Žatkuliak. Pozri bližšie: CHALUPECKÝ, Ivan. Príspevok k perzekúcii študentov a ich vylúčeniu zo škôl na Slovensku v rokoch 1945–1956. In *Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči*, 2015, roč. XXIII, s. 161–169; PEŠEK, Jan. Perzekučné zásahy proti učiteľom. In PEŠEK, Jan. (ed.) *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava : HÚ SAV, 1998, s. 186–205; ŽATKULIAK, Jozef. Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948–1989. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Petr (eds.). *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655–680.

¹¹ Autorka pri výskume vychádza z dostupných archívov v Bratislave – Slovenského národného archívu, Archívu Slovenskej technickej univerzity, Archívu Ekonomickej univerzity v Bratislave, Archívu Univerzity Komenského a Štátneho archívu v Bratislave.

¹² GLOSSOVÁ, M. „*Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium*“..., s. 17–18.

súčasného stavu slovenskej historiografie v oblasti terciárneho vzdelávania po roku 1945. Výskum je komplikovaný a obmedzovaný stavom poznania tejto problematiky a obrovským množstvom archívnych dokumentov, častokrát nespracovaných, príp. neprístupných, ktoré by pomohli odhaliť potenciálny výskumný zámer. Fakt, že neexistuje monografia (rovnako ako absencia archívnych pomôcok), ktorá by komplexne syntetizovala formovanie terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945 a pomohla by zorientovať sa v množstve archívnych dokumentov týkajúcich sa tejto problematiky, výrazným spôsobom komplikuje akýkoľvek výskum v tejto oblasti. Pri našom výskumnom zameraní sme narazili na niekoľko analogických skutočností, najmä systematicky nespracovaných dát, chýbajúcich archívnych pomôcok a neprístupných fondov.

Významným zdrojom poznatkov k dejinám terciárneho vzdelávania sú aj zväzky edícií prameňov a príspevky v zborníkoch.¹³ Hoci sa s témou formovania terciárneho vzdelávania na Slovensku v zahraničnej literatúre stretávame len ojedinele, práce českých historikov disponujú analýzou legislatívnych, správnych, inštitucionálnych, organizačných, mocenskopolitických a ideologických zmien, ktoré zasiahli územie Slovenska.¹⁴ Obdobie nástupu komunizmu, postupnej sovielizácie vysokých škôl, perzekúcií a previerok v pedagogickom zbere a medzi študentmi môžeme nateraz považovať za jediné výskumné oblasti, ktoré slovenská historiografia v oblasti terciárneho vzdelávania aspoň čiastočne reflektovala. Takmer nezaznamenanou oblasťou výskumu vysokoškolského vzdelávania zostalo obdobie nasledujúcich rokov, udalosti po XX. Zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, relatívneho spoločenského uvoľnenia 60. rokov, ale najmä obdobie normalizačné. Absentujú práce k prijatým vysokoškolským reformám a novelám, ich charakteru vo vzťahu k spôsobu implementácie sovietskych vzorov na Slovensku, príp. v ich komparácii s okolitými krajinami východného bloku, či v rámci Československa. Slovenská historiografia doposiaľ nereflektovala organizačnú štruktúru a komplexnú organizačnú sieť vysokých škôl na Slovensku, charakter vznikajúcich škôl a ich umiestnenie. Chýbajú práce, ktoré by reagovali na

---

¹³ Pozri bližšie: DVOŘÁK, Pavel (ed.). *Slováci a nástup socializmu: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIIIc*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017; DVOŘÁK, Pavel (ed.). *Slováci a Československá socialistická republika: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII d*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2018. Do tejto oblasti by sme mohli zaradiť aj úsilie o interpretácie dejín vedeckých inštitúcií na Slovensku a premeny vednej politiky po roku 1945, kam radíme napr. dejiny Slovenskej akadémie vied, Českej akadémie vied a pod. Dejínám uvedených inštitúcií sa venuje napr. Adam Hudek, Dušan Kováč, Lýdia Kamencová, Jozefa Klačka, Karol Šiška, František Bokes, a ďalší, z českých autorov napr. Magdaléna Pokorná, Jiří Beran, Miroslav Roudný a ďalší. V roku 2014 bola publikovaná ucelená monografia podávajúca historický vývoj Slovenskej akadémie vied vydaná Historickým ústavom SAV v spolupráci s Ústredným archívom SAV – KOVÁČ, Dušan (eds.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : Veda, 2014; HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.

¹⁴ Z českej historiografie, pozri bližšie: URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012; URBÁŠEK, Pavel. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. Napriek absencii výskumu v oblasti slovenského terciárneho vzdelávania sú obe monografie momentálne tým najsystematickejším, čo česká a slovenská historická veda k dejinám vysokoškolského vzdelávania ponúka, čo naznačuje výraznú ambíciu študovať túto oblasť dejín v českom prostredí. Obe publikácie sú postavené na intenzívnom archívnom výskume, najmä prameňov ústrednej proveniencie uložených v Národním archíve v Prahe (dokumentov z jednotlivých fondov ÚV KSČ, fondov Ministerstva školstva a Úradu vlády ČSR), využité boli tiež písomné dokumenty z archívu Karlovej univerzity, Masarykovej univerzity a Univerzity Palackého v Olomouci. Rovnako ponúkajú spektrum zahraničnej a domácej literatúry, časopisov, správ a zákonov. Pozri tiež: JAREŠ, Jakub. *Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945. Otázky a podněty*. In *Acta Universitatis Carolinae Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2012, roč. 52, č. 1, s. 13–23, ktorý vo svojom článku poukazuje na medzery vo výskume terciárneho vzdelávania po roku 1945. Zo zahraničných autorov pozri: CONNELLY, John. *Zotročená univerzita. Sověťizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha : Karolinum, 2008; RÜEGG, Walter. *A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011; SHIN, Juang Cheol – TEIXEIRA, Pedro. *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Dordrecht : Springer, 2020.

študentský život, prístupy sociálnych či urbánnych dejín. Historický výskum a interpretácie dejín univerzít predstavujú vzhľadom na absenciu predmetnej literatúry rovnako veľkú výzvu. Povojnový vývoj českých, slovenských, a dokonca aj európskych univerzít nie je doposiaľ v oblasti slovenskej historiografie intenzívnejšie prebádaný. Zväčša v našom priestore dominujú publikácie majúce jubilejný charakter alebo pedagogicko-encyklopedické práce, ktoré často obsahujú faktograficky nespoľahlivé údaje, bez výraznejšieho archívneho výskumu, rôzne deskriptívne príručky a rôzne memoáre významných osobností. Monografie vychádzajúce z rozboru prameňov a rozsiahlejšieho archívneho výskumu v našom priestore absentujú, resp. sa objavujú zatiaľ len ojedinele, napriek faktu, že práve toto obdobie je obdobím najväčšej kvantitatívnej expanzie akademickej siete a súčasných univerzít, obdobie zásadných štrukturálnych i sociálnych premien terciárneho vzdelávania. Vo väčšine prípadov tieto diela vznikajú pri príležitosti výročia danej inštitúcie alebo v súvislosti s pôsobením významnej osobnosti na konkrétnej univerzite, majúce oslavný a propagačný charakter, bez výraznejšieho vedeckého výskumu a metodiky.

Limity archívneho výskumu terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945

Výskum v oblasti formovania terciárneho vzdelávania na Slovensku po druhej svetovej vojne má svoje špecifiká, najmä vzhľadom na obdobie totalitnej vlády komunistického režimu. Napriek tomu, že základné vnútorné štruktúry organizácie vysokých škôl zostali zachované, vysoké školy postupne stratili väčšinu svojej inštitucionálnej autonómie. V skutočnosti politický a administratívny zásah do fungovania vysokých škôl prakticky pokrýval všetky dôležité zložky organizačnej správy, od menovania rektora a dekanov až po charakter zloženia študentského zboru, obsahu učebných osnov (najmä v ideologicky rozhodujúcich predmetoch, akými boli napr. filozofia, história, právo, ekonómia či sociálne vedy). Podľa sovietskej doktríny, ktorá mala byť aplikovaná vo všetkých krajinách východného bloku, malo národné vysokoškolské vzdelávanie patriť štátu a malo byť organizované a spravované štátom. Smernice plánovania rozvoja administratívnej štruktúry a organizácie terciárneho vzdelávania mali smerovať zhora nadol od najvyššej úrovne politického a stranického politbyra a vo všetkých krajinách východného bloku mali duplikovať sovietsky vzdelávací model.¹⁵ V centrálne plánovanom hospodárskom systéme pozostával perspektívny rozvoj vo vysokoškolskom vzdelávaní a vede z päťročných plánov vydávaných ústrednými školskými orgánmi, ktoré určovali nielen financovanie, ročnú kvótu novoprijatých študentov a absolventov, ale aj personálne obsadenie každej vysokoškolskej inštitúcie. Koordinácia plánovania medzi vysokými školami a rôznymi sektormi národného hospodárstva bola rozptýlená medzi ministerstvami, čo zapríčinilo bludisko administratívnych postupov, ktorými sa riadilo vysokoškolské vzdelávanie.¹⁶ Vysokoškolské inštitúcie stratili vlastnú inštitucionálnu politiku prijímania študentov či tvorby učebných osnov, stali sa akýmisi školiacimi zariadeniami vykonávajúcimi vládne pokyny. Táto skutočnosť podmieňuje aj samotný archívny výskum. Pramene a dokumenty týkajúce sa vysokých škôl nachádzame jednak vo fondoch ministerstiev a povereníctiev, ale rovnako tak vo fondoch ústredných, krajských a národných výborov strany, osobných fondoch predstaviteľov strany a ďalších pridružených úradoch. Charakter, akým boli vysoké školy v sovietskom období spravované, ich podriadenosť strane, ideologizácia a politizácia majú vplyv aj na samotný výskum terciárneho vzdelávania po roku 1945, ktoré by nemalo byť analyzované izolovane. Množstvo zásadných rozhodnutí, ktoré postupne menili podobu terciárneho vzdelávania bolo prerokovaných na najvyšších plénach a stretnutiach predstaviteľov komunistickej strany a nachádzame ich roztrúsené v rámci

---

¹⁵ KURAEV, Alex. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. In *Higher Education*, 2015, roč. 71, č. 2, s. 181–193.

¹⁶ RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 88–89.

jednotlivých fondov.¹⁷ Skutočnosťou je, že úradnícky – komunistický režim, počas svojho pôsobenia vyprodukoval obrovské množstvo dát, rôznych rozhodnutí, povolení a nariadení, ktoré aj v súčasnosti naďalej čakajú na svoju interpretáciu. Práve tieto pramene nám umožňujú analyzovať proces, akým boli prijímané rozhodnutia na najvyššej úrovni strany a postup, akým bol aplikovaný sovietsky vysokoškolský model, ktorý mal v každej krajine východného bloku svoje vlastné národné špecifiká.

Asymetrický model riadenia vzdelávacieho systému, vytvorený v Československu po druhej svetovej vojne, tvorili dva spočiatku rovnocenné úrady – Ministerstvo školstva (s plnou kompetenciou pre celú republiku) a Povereníctvo školstva ako centrálny riadiaci orgán na Slovensku. To nám umožňuje sledovať formovanie terciárneho vzdelávania na Slovensku ako samostatnú entitu. Pre archívny výskum to znamená analyzovať formovanie vysokého školstva prostredníctvom dostupných dokumentov uložených v Slovenskom národnom archíve v Bratislave a v Národnom archíve v Prahe, ktorý disponuje centrálnymi riadiacimi orgánmi štátnej správy. Dostupné fondy Slovenského národného archívu v Bratislave, týkajúce sa terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945 umožňujú skúmať jednak množstvo návrhov, osnov zákonov, vládnych nariadení, noriem, plánov, smerníc a zápisníc z rôznych zasadnutí a porád, ktoré sú zdrojom informácií o množstve reforiem, noriem a zmien, ktoré nastali v organizácii terciárneho vzdelávania na Slovensku po roku 1945, ale aj v nasledujúcom období. Archív disponuje množstvom organizačných poriadkov, sťažností, prameňmi týkajúcimi sa kompetencií povereníctva školstva, vedúcich osobností školstva, ale aj individuálnych záležitostí škôl, školských internátov, výchovných a kultúrnych zariadení, vysokých škôl, vedy a kultúry na Slovensku. Okrem spomínaných tam možno nájsť rozsiahly počet korešpondencie, rôznych brožúr, novín, časopisov a letákov, podacích protokolov, sťažností a indexov.¹⁸ V Slovenskom národnom archíve nenachádzame fondy vysokých škôl,¹⁹ ktorých dokumenty sú spravované buď samotnými vysokoškolskými inštitúciami, príp. sú uložené v štátnych archívoch s regionálnou územnou pôsobnosťou.²⁰

Náročný prístup k fondom vysokoškolských inštitúcií považujeme za jeden z dôvodov absencie tejto témy v slovenskej historiografii.²¹ Národný archív v Prahe disponuje fondami Ministerstiev školstva,²² v ktorých sústredí dokumenty týkajúce sa všeobecných otázok školstva a pedagogiky, personálnych otázok školskej sústavy, spoločných záležitostí

---

¹⁷ V prípade Slovenského národného archívu ide najmä o fondy týkajúce sa činnosti komunistickej strany – predsedníctva a sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, tiež osobné fondy – napr. 1. tajomníka ÚV KSS Vasil'a Biľaka. V prípade Národného archívu v Prahe spomenieme fondy – KSČ – Ústrední výbor (1945–1989), predsedníctvo; KSČ – Ústrední výbor (1945–1989), sekretariát; KSČ – Ústrední výbor (1945–1989), porady tajomníka (1954–1966); ÚV KSČ – oddelení masových organizácií (1945–1956) a Ústrední kulturné propagační komise a kulturné propagační oddelení ÚV KSČ (1945–1955).

¹⁸ Ide najmä o fondy centrálnych riadiacich orgánov školstva – Povereníctvo školstva, Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady, Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru, Ministerstvo školstva Slovenskej socialistickej republiky, množstvom dát týkajúcich sa terciárneho vzdelávania disponuje aj f. Štátny plánovací a štatistický úrad a Slovenský plánovací úrad. Materiály obsahujúce informácie o činnosti komunistickej strany – predsedníctvo a sekretariát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. Za veľkú medzeru pre výskum v predmetnej téme považujeme doposiaľ nespracovaný, resp. neprístupný fond. IV. oddelenia ÚV KSS v Slovenskom národnom archíve, ktorý bol poverený záležitosťami školstva. Rovnako f. Povereníctva školstva (1945–1960) je prístupný len čiastočne. Obdobná je situácia v Národnom archíve v Prahe, kde rovnako absentuje fond IV. oddelenia ÚV KSS a väčšina dokumentov ministerstva školstva v rokoch 1945–1960 je dostupná len čiastočne.

¹⁹ Výnimkou je fond Bratislavskej kráľovskej alžbetínskej univerzity.

²⁰ Ako v prípade Štátneho archívu v Košiciach, ktorý uchováva archívny materiál všetkých existujúcich, zaniknutých a dislokovaných vysokých škôl v meste.

²¹ Na uvedené problémy v prípade archívu Filozofickej fakulty Univerzity Komenského upozorňuje vo svojej monografii aj M. Glossová. GLOSSOVÁ, M. „Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“..., s. 17–18.

²² Vráťane vypracovaných archívnych pomôcok rokov 1918–1949 a 1953–1992 (Ministerstvo školství, Ministerstvo školství a kultury, Ministerstvo školství ČR).

škôl všetkých kategórii, zahraničných stykov, reparácii, vojnových škôd, perzekúcií, ako aj konkrétnych vysokých škôl, ich formovania a organizácie.²³ Zaujímavou a doposiaľ nespracovanou témou, ktorú ponúkajú fondy Národného archívu sú bilaterálne zmluvy, zahraničné cesty, styky a kontakty medzi vysokými školami vo východnom bloku, vrátane kontaktov so západnou Európou. Rovnako tak bohaté inventáre k slovenským vysokým školám.²⁴ Veľkou výhodou súčasného archívneho výskumu je prebiehajúca digitalizácia inventárnych kníh a pomôcok, ktorá výrazným spôsobom sprístupňuje a zjednodušuje výskum v archíve.²⁵ Uvedený trend však v porovnaní s okolitými krajinami (najmä Maďarsko) zatiaľ nedorástol na úroveň, ktorá by zásadným spôsobom menila tradičný archívny výskum. Napriek tomu ho považujeme za krok správnym smerom, ktorý si ale vyžaduje nemalé množstvo finančných a personálnych investícií. Čo naopak archívny výskum v oblasti terciárneho vzdelávania na Slovensku limituje sú nespracované, príp. neprístupné (alebo len čiastočne prístupné) fondy. Obdobie totalitnej vlády komunistickej strany je vzhľadom na množstvo zachovaných dokumentov veľmi bohaté, čo však spôsobuje nemalé problémy s jeho spracovaním. Absentujú najmä fondy samotných vysokoškolských inštitúcií, rovnako aj fondy niektorých riadiacich orgánov školstva. Napriek uvedenému však archívy v súčasnosti disponujú množstvom zatiaľ nereflektovaných poznatkov o školskom systéme, nielen v terciárnom vzdelávaní, ale formovaní vzdelávania a vedy na Slovensku ako celku.

Teoreticko-metodologické východiská práce a ich vplyv na archívny výskum

V súčasnosti sú dejiny školstva, resp. vzdelávania súčasťou rozličných odborov, disciplín a medziodborového výskumu najmä v oblasti historických vied, ekonómie, filozofie, sociológie, etnografie a pod. Nadväzujú na podnety dejín filozofie, dejín poznania, urbánnych dejín, dejín sociálnych teórií, kultúrnych dejín či dejín literatúry. Hovoríme preto o špeciálnych metódach skúmania dejín školstva, no máme pritom na mysli komplexný prístup k vývoju výchovy, vzdelávania a školstva ako celku. Dejiny školstva, ktoré sú tradične pedagogickou disciplínou, majú čoraz viac medziodborový, interdisciplinárny charakter. Keďže nami analyzovaná téma nie je výlučne záležitosťou dejín školstva, je nevyhnutné zohľadniť teoretické prístupy a metódy ďalších historických disciplín, a teda okrem dejín vzdelávania, aplikujeme pri výskume teoretické prístupy najmä z oblasti politických dejín poznania a urbánnych dejín vzdelávania.²⁶

---

²³ f. Ministerstvo školství, f. Ministerstvo školství a kultury, Ministerstvo školství České socialistické republiky, tiež f. Státní plánovací komise. Rovnako ako na Slovensku, kde v súčasnosti chýba samostatný fond Slovenského úradu pre vysoké školy, nachádzame dokumenty pochádzajúce z činnosti Státního úradu pro vysoké školy roztrúsené vo viacerých fondoch, najmä v rámci fondu Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ (1945–1955).

²⁴ K Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Technickej vysokej škole v Košiciach, Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene, Vysokej škole železničnej v Žiline a Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre.

²⁵ Elektronický archív Slovenska: <https://lnk.sk/tcdx> <https://lnk.sk/cgas> a Archívni vademecum Národného archívu v Praze: <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/index.jsp>. Napriek existencii týchto databáz, nie všetky archívne pomôcky, resp. inventárne knihy sú dostupné aj online. Často ide len o digitálne duplikovanú (skenovanú) podobu pôvodnej archívnej pomôcky, často staršieho dáta (písaná strojom), ktorá bádateľovi neumožňuje jednoduchšie vyhľadávanie v texte pomocou hesiel. Digitalizácia archívnych pomôcok naďalej pokračuje, avšak pre výskumníkov veľmi pomalým a neefektívnym spôsobom. Napriek tomu, že Národní archiv v Prahe disponuje aj digitalizátmi niektorých archívnych prameňov, bádateľ k nim má prístup len v priestoroch samotného archívu, v študovni umiestnenom počítači.

²⁶ Novou oblasťou bádania historikov spájajúcou dejiny vzdelávania a urbánne dejiny sa stal vzťah medzi školskou dochádzkou a rastom vzdelávacích inštitúcií ako činiteľov pri formovaní spoločnosti. Skúmali prepojenie školského vzdelávania so zmenami v charaktere miest, urbanizácie s hnutiami sociálnych reforiem, materiálnych podmienok ovplyvňujúcich život dieťaťa a vzťah medzi školami a inými vzdelávacími inštitúciami. Historici zameriavajúci sa na ekonomiku prepájali vzdelávanie so zmenami v kvalite práce, produktivite a ekonomickom raste a miere návratnosti investícií do vzdelávania. REEDER, David A. Schooling in the City: Educational History and the Urban Variable. In *Urban History*, 1992, roč. 19, č. 1, s. 23–38; HERBST, Juergen. The History of

Zásadným obratom v dejinách vzdelávania sa stala druhá svetová vojna a udalosti druhej polovice 20. storočia, poznamenané zmenami v politickom a spoločenskom živote, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili a podnietili rozvoj poznania, inovácií a novej techniky.²⁷ Poznanie, jeho charakter, pôvod a okolnosti vzniku sa stali predmetom skúmania a jedným zo záujmov historikov, ktorí si o minulosti začali klásť nové otázky. Poznanie sa stalo dôležitou otázkou aj vo sfére politiky.²⁸ Aplikáciou perspektívy histórie znalostí na politiku a politickú kultúru sa snažíme skúmať výhody použitia znalostí ako kategórie historickej analýzy.²⁹ Politická dimenzia poznania je badateľná v spôsobe a zmysle zberu, úschovy, produkcie, získavania a tiež potláčania informácií zo strany úradov, či už cirkevných alebo štátnych. Úsilie, ktoré mocenský aparát v tejto oblasti vynaložil, je možno najlepším dokladom rastúceho záujmu politiky o užitočné poznatky.³⁰ Politika poznania je téma, ktorá sa ani zďaleka neobmedzuje na vzťah medzi vzdelávaním a vládou, ale skúma, ako pôsobí politická moc na mikroúrovni. Politické dejiny poznania preto nezahŕňajú iba štát, ale tiež akademický mikropriestor. Škálu rozmanitých spôsobov, akými môže politika ovplyvňovať univerzitu, je možné sledovať napríklad na úrovni akademickej slobody, ktorou univerzita v rámci krajiny disponuje.³¹

Tak ako všetky organizácie, aj univerzity majú svoju vlastnú históriu, ktorá vo výraznej miere formuje miestne a národné hodnoty. Sú neodmysliteľne späté s mestským a regionálnym kontextom,³² tvoria významnú rolu vo vzťahu medzi mestským verejným priestorom, občianskou kultúrou a politickým priestorom.³³ Inštitúcie vysokoškolského vzdelávania hrajú kľúčovú úlohu pri rozvoji ľudských zdrojov a inovačných systémov,³⁴ prispievajú k rozvoju a získavaniu nových poznatkov, obohacujú technologický sektor na národnej, regionálnej a

---

Education: State of the Art at the Turn of the Century in Europe and North America. In *Paedagogica Historica*, 1999, roč. 35, č. 3, s. 737–747.

²⁷ LONDÁKOVÁ, Elena. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. Bratislava: VEDA, 2007, s. 7.

²⁸ Získavanie a využívanie systematicky zhromaždených informácií, najmä poznania o obyvateľstve a populácii bolo politickým atribútom už od počiatkov vzniku prvých civilizácií. BURKE, Peter. *Spoločnosť a vedomie. Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha : Karolinum, 2009, s. 12. Zrod štátnej moci predpokladá zber a uchovávanie informácií o ovládanom obyvateľstve, ich ochranu a kontrolu pre administratívne účely, z dôvodu silnejúcej túžby panovníkov ovládať životy celej populácie. BURKE, P. *Spoločnosť a vedomie...*, s. 134–137. Takmer každý štát už od čias neskorého stredoveku predstavoval informačnú spoločnosť. Prejavujúcu sa rastom záujmu o vedecký pokrok, využívaním poznatkov pre zisk a silnejúcou potrebou chrániť obchodné a štátne tajomstvá, a zároveň úsilím získať utajované a strategické informácie iných krajín. BURKE, P. *Spoločnosť a vedomie...*, s. 171–174.

²⁹ VON DER KRONE, Kerstin. Exploring Knowledge in Political History. [online] In *History of Knowledge* [cit. 2021-08-15].

Dostupné online: <https://historyofknowledge.net/2019/05/13/exploring-knowledge-in-political-history/>.

³⁰ Mocenskou otázkou sa stalo aj to, či majú vedomosti patriť verejnosti alebo súkromným osobám (vymedzenej skupine obyvateľstva), či sa stanú vedomosti súkromnou komoditou alebo súčasťou všeobecnej prosperity krajiny. BURKE, P. *Spoločnosť a vedomie...*, s. 11. Spôsob závislosti vlád na prísune informácií analyzoval už v 50. rokoch minulého storočia vo svojej štúdií americký politológ Karl Deutsch. Niektoré stránky uvedenej problematiky sa dočkali v poslednej dobe intenzívnejšieho skúmania v podobe množstva publikácií venujúcich sa histórii špionáže, významu informácií či vplyvu náboženskej a politickej cenzúry uplatňovaných v rôznych oblastiach. Pozri bližšie. BURKE, P. *Spoločnosť a vedomie...*, s. 133–134.

³¹ BURKE, Peter. *Spoločnosť a vedomie II. Od Encyklopedie k Wikipedii*. Praha : Karolinum, 2013, s. 272.

³² ŠEBKOVÁ, Helena – ČÁBELKOVÁ, Inna – ROSKOVEC, Vladimír. Geography Versus University Functions-Regionally Based Networks: The Case of the Ústí Region. In PINHEIRO, Rómulo – YOUNG, Mitchell – ŠIMA, Karel (eds.). *Higher Education and Regional Development. Tales from Northern and Central Europe*. Cham : Palgrave Macmillan, 2018, s. 21–27.

³³ AMIN, Ash. Collective culture and urban public space. In *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 2008, roč. 12, č. 1, s. 5–24.

³⁴ PUUKKA, Jaana a kol (eds.). *Higher Education in Regional and City Development: Berlin, Germany*. Berlin : OECD, 2010, s. 5.

mestskej úrovni, priamo a nepriamo ovplyvňujú ekonomický rozvoj.³⁵ Najmä prostredníctvom odovzdávania vedomostí, poskytovaním zručností a kompetencií, produkciou absolventov, angažovanosťou vedeckého výskumu, technológií, atď.³⁶ Univerzity a vysoké školy sú si, čo sa týka ich historickej koncepcie, sociálno-ekonomických a vedecko-kultúrnych tlakov, ktorým sú vystavené, veľmi podobné. Líšia sa najmä vlastnými administratívnymi štruktúrami, režimami financovania a akademickou kultúrou v rámci svojich národných prostredí.³⁷ Ústrednou úlohu univerzity v meste, vplyvom a interakciou ďalších aktérov (priemyslu a vlády), je vytvorenie územnej synergie a špecifického miesta procesu získavania poznatkov. Prítomnosť univerzity zanecháva svoje charakteristické stopy na mestskom prostredí, ktoré sa stávajú viditeľnými znakmi a symbolmi mesta. Univerzity a vysoké školy predstavujú dôležité hospodárske, ekonomické a kultúrne bohatstvo mesta.³⁸

Dejiny terciárneho vzdelávania a urbánne dejiny spolu v európskych, a zvlášť stredo európskych pomeroch, bezprostredne súvisia. Analyzovať inštitúcie terciárneho vzdelávania bez ich uchopenia v mestskom priestore je priam nerealizovateľné, pričom pre staršie dejiny to platí takmer bez výhrad. Pri výskume v období moderných dejín možno namietat, najmä v súvislosti so zakladaním a pôsobením vysokoškolských areálov, mestečiek a kampusov, figurujúcich ako samostatné sídelné jednotky vydelené mimo mestský priestor. Tie sú však, najmä v európskom priestore, len ojedinele a výnimočne vydelené z mestského organizmu, tento model je príznačnejší pre americké univerzity. Práve areály a budovy miestnych vysokých škôl sa natrvalo vryli do urbanistickej podoby danej lokality³⁹ a častokrát v minulosti plnili rozdielnu funkciu. Reflexia vzťahu univerzity a mesta, v ktorom sídli, nespochybniteľne patrí do monografických spracovaní. Jednak dejín veľkých miest a rovnako

³⁵ LAZZERONI, Michela – PICCALUGA, Andrea. Beyond 'town and gown': the role of the university in small and medium-sized cities. In *Industry & Higher education*, 2015, roč. 29, č. 1, s. 14.

³⁶ PINHEIRO, Rómulo a kol. University Complexity and Regional Development in the Periphery. In PINHEIRO, Rómulo – YOUNG, Mitchell – ŠIMA, Karel (eds.). *Higher Education and Regional Development. Tales from Northern and Central Europe*. Cham : Palgrave Macmillan, 2018, s. 3.

³⁷ ŠEBKOVÁ, H. – ČÁBELKOVÁ, I. – ROSKOVEC, V. *Geography Versus University Functions-Regionally Based Networks: The Case of the Ústí Region...*, s. 36.

³⁸ LAZZERONI, M. – PICCALUGA, A. *Beyond 'town and gown': the role of the university in small and medium-sized cities...*, s. 15.

³⁹ Súvislosť medzi dejinami vzdelanosti a dejinami miest európska, ale najmä severoamerická, historiografia neprehliadala. Ako príklad uvedieme nemecké zborníky k urbánym dejinám, rovnako anglicko-jazyčné zborníky. Pozri: MASCHKE, Erich – SYDOW, Jürgen (eds.). *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1977; DUCHHARDT, Heinz (ed.). *Stadt und Universität*. Köln : Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Stadtgeschichte in Münster, 1993; MAASER, Michael (ed.). *Stadt, Universität, Archiv*. Göttingen : Wallstein, 2009; MASCHKE, Erich – SYDOW, Jürgen (eds.). *Stadt und Hochschule im 19. und 20. Jahrhundert*. Sigmaringen : Thorbecke, 1979; SCHINDLING, Anton. *Humanistische Hochschule und Freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538–1621*. Wiesbaden : Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte, 1977; BENDER, Thomas (ed.). *The University and the City. From Medieval Origins to the Present*. Oxford : Oxford University Press, 1991. Z českej historiografie spomenieme: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří – SVATOŠ, Michal (eds.). *Město versus katastrofy (dodatky). Univerzita a město – Praha a Univerzita Karlova*. In *Documenta pragensia 20*. Praha : Scriptorium, 2002; ĎURČANSKÝ, Marek. *Město a univerzita. Několik poznámek k tématu a jeho roli v syntetických zpracováních dějin měst*. In ČERVENÁ, Radana – DVOŘÁK, Tomáš – VYSKOČIL, Aleš (eds.). *Jak psát dějiny velký měst?* Brno : Archiv města Brna, 2016, s. 222–231. V rámci slovenskej historiografie sme doposiaľ nezaznamenali publikáciu z oblasti problematiky vzťahu univerzitných a mestských dejín. Výnimkou je príspevok *Mesto univerzite – univerzita mestu: Prípadová štúdia o vzťahu vysokoškolskej inštitúcie a spoločenstva mesta Zvolen*, ktorej autorkou je Katarína Košťalová. Článok sa zaoberá výskumom existencie Technickej univerzity vo Zvolene, jej vnútorným ako aj vonkajším životom, vo vzťahu k mestu Zvolen. Odrazu samotnej univerzity v sociálno-priestorovej a kultúrnej štruktúre mesta v súčasnosti, najmä vo vzťahu ku študentom aplikáciou prístupov sociológie a urbánnej etnológie. Pozri bližšie: KOŠTIALOVÁ, Katarína. *Mesto univerzite – univerzita mestu : prípadová štúdia vzťahu vysokoškolskej inštitúcie a spoločenstva mesta Zvolen*. In *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 176–193; KOŠTIALOVÁ, Katarína. *Máme v meste univerzitu?! In Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 2004, roč. 8, s. 140–148.

priradené do syntetických prací k dejinám jednotlivých vysokých škôl. Prítomnosť univerzity vo výraznej miere ovplyvňuje podobu miest, posilňuje vzťah medzi akademickou a mestskou komunitou, ovplyvňuje dynamiku hospodárskeho a technologického vývoja.⁴⁰

Výrazný záujem o štúdium pôsobenia politiky a vlády na rozvoj miest sa objavil najmä u britských mestských historikov, ktorí presadzovali názor, že štúdium mestského vzdelávania by mohlo poskytnúť lepšiu perspektívu pri štúdiu politického systému a politického vplyvu.⁴¹ Zdôrazňovali najmä politické ambície v mestskom procese a interpretovali vývoj školskej dochádzky nie ako súčasť mestskej výstavby, ale ako súčasť politického a ideologického vplyvu.⁴² To znamená, sledovať terciárne vzdelávanie a jeho inštitucionálne formy ovplyvnené sociálnym, kultúrnym a politickým kontextom týchto miest. Analyzovať vzdelávanie ako mestskú prax, znamená študovať túto prax ako súčasť mestského prostredia. Mestá kumulujú mestské funkcie, najmä koncentráciu vzdelania a kultúrnych podnetov, vynikajú diverzitou sociálnej skladby, je v nich sústredený veľký počet správnych, právnych a ekonomických inštitúcií, prostredníctvom ich činnosti môžeme porozumieť vývoju mesta a spoločnosti v ňom sídliacej.⁴³ Naše chápanie mesta spája významy a praktiky každodenného mestského života s kontextom univerzít, ktoré produkujú kultúrne a vedecké inovácie, ale zároveň sú scénou politických a sociálnych zmien. V kontexte témy dizertačnej práce je pre náš výskum východiskový vzťah mestského priestoru a vzdelávacej inštitúcie, otázka významu mesta ako kultúrneho centra zdieľajúceho a šíriaceho vedecké poznatky. Výskum ukázal, že miesta ako múzeá, knižnice či vysoké školy nefungovali iba ako pasívne stránky vedeckých poznatkov, ale aktívne a konštruktívne tvarovali obsah vedomostí.⁴⁴ Mesto ako miesto každodenného života bolo ovplyvnené ekonomickými, politickými, sociálnymi, priemyselnými, ale aj kultúrnymi podmienkami, ktoré priamo ovplyvňovali formovanie terciárneho vzdelávania.

Stratégia mestského rozvoja bola po druhej svetovej vojne v Československu určovaná sovietskou ideológiou plánovania, ktorá modifikovala mnohé rysy urbanizačných procesov v krajine. Dôraz sa kládol na masívny rozvoj ťažkého a ťažobného priemyslu, pričom sa predpokladalo, že práve nárast priemyslu povedie k zlepšeniu životných podmienok obyvateľstva. Cieľom bolo vytvoriť novú a harmonickú spoločnosť, bez triednej nerovnosti. Tento proces zmeny bol ovplyvnený množstvom ideologických motívov. Urbanistický vývoj sa v uvedenom období zaoberal najmä otázkou koncentrácie a rozptylu jednotlivých miest a rozvojová politika bola zameraná na sektorovo špecifickú prosperitu konkrétnych regiónov. Uvedené aspekty priamo zasiahli aj do štruktúry terciárneho vzdelávania v sledovanej oblasti.⁴⁵ Prostredníctvom analýzy vysokého školstva a jeho miesta v konkrétnych urbánnych zmenách mesta, môžeme sledovať realizáciu spomínaných aspektov prostredníctvom dynamiky plánovania a zohľadniť formovanie vysokoškolského vzdelávania v kontexte regionálneho systému. Predstaviť mestské dejiny ako dôležitý kontext dejín vzdelávania a odhodlanie študovať vzdelávanie v kontexte mestskej praxe.

---

⁴⁰ LAZZERONI, M. – PICCALUGA, A. *Beyond 'town and gown': the role of the university in small and medium-sized cities...*, s. 11–13.

⁴¹ Pozri: REEDER, David (eds.). *Urban Education in the 19th. Century*. London : Taylor & Francis Ltd., 1977; ALLSEBROOK, David. *Schools for the Shires: The Reform of Middle-class Education in Mid-Victorian England*. London : Mechester University Press, 1986.

⁴² REEDER, David A. *Schooling in the City: Educational History and the Urban Variable*. In *Urban History*, 1992, roč. 19, č. 1, s. 33–34.

⁴³ DIERIG, Sven – LACHMUND, Jens – MENDELSON, Andrew. *Toward an Urban History of Science*. In *Osiris*, 2003, roč. 18, s. 4–7.

⁴⁴ DIERIG, S. – LACHMUND, J. – MENDELSON, A. *Toward an Urban History of Science...*, s. 3–15.

⁴⁵ ŠEBKOVÁ, Helena – ČÁBELKOVÁ, Inna – ROSKOVEC, Vladimír. *Geography Versus University Functions-Regionally Based Networks: The Case of the Ústí Region...*, s. 26.

Pri archívnom výskume mesta a vzťahu medzi univerzitou a mestským prostredím je nutné zohľadniť niekoľko záverov, najmä úlohu univerzity v mestskej transformácii.⁴⁶ Z tohto hľadiska bude cieľom dizertačnej práce analyzovať formovanie vysokého školstva v prostredí východoslovenskej metropoly, mesta Košice. Prítomnosť univerzity a ďalších vysokých škôl v tomto meste predstavuje dôležitý prínos nielen pre budovanie a vývoj znalostí, ale aj pre mestský rozvoj ako celok. Uvedené aspekty posilňujú vzťah medzi akademickou obcou a miestnou komunitou a prispievajú k identite mesta.⁴⁷ V práci sa pokúsime interpretovať vzťah univerzity a mestského kontextu, zohľadniť politický a ideologický vplyv v uvedenej oblasti a pôsobenie univerzity na mestský, ale aj regionálny rozvoj východného Slovenska. Cieľom je porozumieť komplexnému systému vzťahov univerzity, politických a ideologických vplyvov, mestskej priemyselnej infraštruktúry a mesta samotného. Analyzovať uvedené aspekty v súvislosti s prítomnosťou univerzity vo východoslovenskej metropole, rozšíriť tento relačný rozmer na pochopenie úlohy univerzity a jej zapojenie do miestnych a regionálnych sietí. Empirickým výskumom preskúmať recipročnú dynamiku inovácií vo vzdelávaní po zavedení sovietskeho modelu terciárneho vzdelávania a jeho vplyvu na národnej a miestnej úrovni. Túto koreláciu je však vzhľadom k jej náročnosti možno analyzovať len čiastkovými príkladmi, ktoré by boli pokiaľ možno najreprezentatívnejšie v medziach uvedenej teórie. Na preskúmanie týchto faktorov sme vybrali prípad Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a historický kontext jej vzniku a pôsobenia v období 60. rokov. Zohľadňujúc pri výskume historicko-spoločenský kontext obdobia po druhej svetovej vojne, ideologický a politický vplyv pôsobiaci v akademickej oblasti, na mestskej úrovni a v konkrétnych oblastiach rozvoja vedomostí.

Rekonštrukcia a kritické skúmanie historických prameňov je kľúčové v procese historického poznania, preto bude nevyhnutné uvedeným cieľom prispôbiť aj charakter a povahu skúmaných archívnych prameňov. Pri výskume vychádzame z už vyššie spomínaných centrálnych archívov, ale najmä archívov regionálnych. Východiskový je predovšetkým výskum v Štátnom archíve v Košiciach, ktorý disponuje fondami Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (UPJŠ) a fondami inštitúcií, ktoré univerzitu predchádzali – Pobočky lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach, Pobočky pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach a Pedagogického inštitútu v Košiciach. Fond UPJŠ je doposiaľ nespracovaný, resp. spracovaný len čiastkovo, a to v podobe fondu Rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Fond disponuje dôležitými dokumentmi týkajúcimi sa zasadnutí kolégia rektora, dekanov, vedeckej rady UPJŠ, podkladov vytvorených pri príležitosti 10. výročia UPJŠ a výročia smrti Pavla Jozefa Šafárika, perspektívneho rozvoja univerzity, obsahuje štatúty vznikajúcich fakúlt, organizačné poriadky a osobné spisy niektorých pedagogických a vedeckých pracovníkov univerzity. Východiskovými pre náš výskum sú najmä zápisnice zo zasadnutí kolégia rektora a vedeckej rady UPJŠ, v rámci ktorých sú zaznamenané najdôležitejšie premeny v živote a pôsobení univerzity v meste (organizačné a štrukturálne zmeny, rozvoj univerzity, výstavba budov, menovanie docentov a profesorov, organizácia prijímania študentov, výskumné zameranie, atď.). Okrem fondov vzdelávacích inštitúcií sú dôležitým zdrojom poznania aj osobné fondy niektorých významných osobností mesta (napr. Michal Potemra) a ďalších inštitúcií, ktoré boli s univerzitou v bezprostrednom kontakte (napr. Botanická záhrada, Československý zväz mládeže, atď.). Niekoľko prameňov nachádzame aj v Archíve mesta Košice, ktorý však priamo neuchováva fondy košických univerzít, spomínané materiály nám však pomáhajú doplniť a rozšíriť informácie o pôsobení

---

⁴⁶ Dôležité je tiež osobitné zameranie na vzťah medzi univerzitou a mestom z kultúrneho hľadiska, s dôrazom na to, že jednotlivé materiálne zložky univerzity sa stali neoddeliteľnou súčasťou mestskej krajiny a dotvárajú špecifickosť mesta (budovy, knižnice, internáty, atď.).

⁴⁷ LAZZERONI, M. – PICCALUGA, A. *Beyond 'town and gown': the role of the university in small and medium-sized cities...*, s. 11.

vysokoškolských inštitúcií v meste.⁴⁸ Proces, ktorým sovietska ideológia prostredníctvom centralizovaného štátneho plánovania a indoktrinácie postupne modifikovala a ovplyvnila podobu terciárneho vzdelávania v meste nám umožňujú sledovať na jednej strane fondy regionálnej štátnej správy – Krajského a Okresného národného výboru v Košiciach (a organizácii, ktoré ich neskôr nahradili), rovnako tiež fondy Krajského a Mestského výboru Komunistickej strany Slovenska.⁴⁹ Napriek tomu, že správa nad vysokými školami patrila do kompetencií poverenictva školstva a národné výbory mali na starosti ostatné školstvo, nachádzame aj v uvedených fondoch pramene týkajúce sa mestských vysokých škôl, ich správy a organizácie, najmä pramene pochádzajúce z činnosti IV. referátu, ktorý vykonával agendu týkajúcu sa školstva v kraji. Štúdium vybraných fondov nám umožňuje sledovať pramene týkajúce sa výstavby vysokých škôl, plánov hospodárskeho rozvoja košického, neskôr východoslovenského kraja, výstavby univerzitného mesta, dislokáciu vysokých škôl či problémy s ubytovaním študentov a pod. Hoci fond Krajského výboru Komunistickej strany (Neskôr Východoslovenský Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska) disponuje primárne dokumentmi a prameňmi týkajúcimi sa volených orgánov (spisy dennej politickej agendy, správy z úradov, kádrové materiály, atď.) poskytuje uvedený fond dôležité informácie k štúdiu monopolného pôsobenia komunistickej strany nielen v oblasti politiky a hospodárstva, ale aj sociálnych vecí, kultúry a školstva na krajskej úrovni. Pramene, ktoré nám umožňujú sledovať pôsobenie strany a ideologickej premeny v spoločensko-politickej oblasti obsahuje tiež fond Mestského výboru Komunistickej strany Slovenska. Zachované archívne pramene sú zdrojom rozmanitých tematických okruhov, vrátane nami sledovanej oblasti dejín – industrializácie, bytovej výstavby, zdravotnej služby, ako aj budovania škôl všetkých stupňov. Dokazujú ideologické dôvody vzniku jednotlivých vysokých škôl v meste, účelu ich pôsobenia, nielen pri výchove a vzdelávaní študentov, ale aj pre samotné mesto. Zaznamenávajú úsilie o rozvoj ideálnej socialistickej spoločnosti, koncepcie a predstavy rozvoja mestských sídel a plány rozmiestnenia priemyslu (a teda aj vysokoškolských inštitúcií) ovplyvnené ideológiou. Uvedené procesy v meste, tak ako v celej krajine, boli neoddeliteľne spojené s politickým aspektom, ktorý priamo riadil genézu a priebeh urbanizácie ako aj rozvoja terciárneho vzdelávania a odôvodňoval ich štátne, národné a kultúrne potreby.

Analýzou uvedených aspektov v spomínaných archívoch je možné pochopiť fungovanie interakcií medzi univerzitou a komunistickou stranou v mestskom kontexte v období po druhej svetovej vojne, v čase keď tradične univerzitné systémové komponenty prevzala strana, prostredníctvom legislatívy, propagácie a ideologického vplyvu. Studená vojna nebola otázkou územného dobývania, ale konfrontáciou ideológií a politických hodnôt a práve vzdelávací systém vysokých škôl sa stal jedným z hlavných nástrojov na ich šírenie a udržiavanie. Niet pochyb, že druhú svetovú vojnu je relevantné považovať za jeden z medzníkov vo vývoji európskych univerzít. Veríme, že uvedená dizertačná práca prispeje k zaplneniu tohto prázdneho miesta a obohatí výskum uvedeného úseku slovenskej historiografie. Podobne ako

---

⁴⁸ Ide najmä o fondy – f. Jednotný národný výbor (1949–1953), f. Mestský národný výbor – vnútorná správa (1954–1990), f. Mestský národný výbor v Košiciach (1954–1990), oddelenie: Plánovacia komisia a plánovací odbor, f. Uznesenie pléna a rady Mestského národného výboru (1955–1970). Dôležitým materiálom je aj Kronika mesta Košíc – školstvo a výchova (1945–1975), ktorá zaznamenáva najmarkantnejšie informácie o vzniku a pôsobení vzdelávacích inštitúcií všetkých stupňov v Košiciach, uložená v Archíve mesta Košice.

⁴⁹ f. Okresný národný výbor Košice – okolie (1945–1948); f. Krajský národný výbor v Košiciach. Odbor školstva a kultúry Rady KNV v Košiciach (1949–1960); f. Východoslovenský krajský národný výbor v Košiciach. I. Komisia pre školstvo a kultúru a odbor školstva a kultúry (1960–1969); f. Krajský národný výbor v Košiciach. Sekretariát predsedu a Rada KNV v Košiciach (1949–1960); f. Východoslovenský krajský národný výbor v Košiciach. I. Sekretariát predsedu a Rada Východoslovenského KNV v Košiciach (1960–1969); f. Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach a Východoslovenský krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach (1948–1989); Mestský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach (1948–1989); f. KNV. Krajská plánovacia komisia; f. Východoslovenský KNV v Košiciach. Plánovacia komisia a plánovací odbor.

proces formovania vysokého školstva má aj tato práca svoju stratégiu, ktorá je však závislá jednak od rozsahu použitej literatúry a archívnych prameňov, ako aj ďalších vonkajších okolností.

Sumarizácia poznatkov

Ruptúra historického výskumu v oblasti terciárneho vzdelávania po roku 1945 nabáda k výskumu, rozpracovaniu a následnému prepracovaniu tejto problematiky. Nedostatok predmetnej literatúry a výskumníkov, rozptýlenosť výskumu a fragmentácia na parciálne témy spôsobili medzery v oblasti slovenských dejín terciárneho vzdelávania. V kontinuite československých dejín sa v slovenskej historiografii čoraz častejšie objavuje úsilie analyzovať slovenské terciárne vzdelávanie ako samostatný element, ktorý sa vyznačoval množstvom charakteristických znakov. Slovenský výskum sa v predmetnej oblasti zameriaval predovšetkým na obdobie perzekúcií a politických čistiek vo vysokoškolskom prostredí, prijímania nových legislatívnych noriem, ktoré formovali vysokoškolské inštitúcie po roku 1945, ale najmä po februári 1948, avšak bez ambície ich uchopiť v celoeurópskom (príp. aspoň v stredoeurópskom) kontexte. Kritické prehodnotenie obdobia socializmu v oblasti dejín vzdelávania naďalej zostáva výzvou. Jeho zaradenie do všeobecných slovenských dejín a dejín európskeho vzdelávania je rovnako aktuálnou úlohou historikov venujúcich sa predmetnej oblasti. Najväčšou bariérou sa však v tomto prípade naďalej ukazuje stav archívnych dokumentov roztrúsených v centrálnych a regionálnych archívoch, príp. v archívoch samotných vysokoškolských inštitúcií. Častokrát nesprístupnených, príp. s chýbajúcimi alebo neúplnými archívnymi pomôckami, napriek tomu disponujúcimi množstvom nerefektovaných dát. Neľahkú úlohu spracovania komplexnej monografie by mohlo vyriešiť utvorenie kolektívu autorov (historikov), ktorí by dokázali syntetizovať a interpretovať obrovské množstvo dostupných (ako aj náročnejšie prístupných) prameňov efektívnejšie, ako jednotlivci. Rovnako prínosné pre rozvoj tejto oblasti by bola aplikácia nových prístupov a úsilie nazerat' na dejiny terciárneho vzdelávania z nových výskumných perspektív. Historický výskum a interpretácie dejín terciárneho vzdelávania predstavujú veľkú výzvu, v dôsledku zmien, ktoré nastali v tejto oblasti po druhej svetovej vojne a ovplyvnili podobu vysokoškolského vzdelávania na nasledujúcich štyridsať rokov a s ktorými sa nielen česká, ale aj slovenská spoločnosť vyrovnáva dodnes.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Slovenský národný archív v Bratislave, fondy:

Povereníctvo školstva (1945–1960)

Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru (1960–1968)

Ministerstvo školstva Slovenskej socialistickej republiky (1969–1991)

Štátny plánovací a štatistický úrad (1945–1951)

Slovenský plánovací úrad (1952–1960)

Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady (1944–1960)

Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (1945–1990)

Sekretariát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (1945–1990)

1. tajomník ÚV KSS Vasil' Biľak

Národní archív Praha, fondy:

Ministerstvo školství (1918–1949)

Ministerstvo školství a kultury (1945–1967)

Ministerstvo školství České socialistickej republiky (1967–1992)

KSČ – Ústřední výbor (1945–1989), predsedníctvo

KSČ – Ústřední výbor (1945–1989), sekretariát

KSČ – Ústřední výbor (1945–1989), porady tajekmníků (1954–1966)
ÚV KSČ – oddělení masových organizací (1945–1956)
Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ (1945–1955)
Státní plánovací komise (1959–1990)

Štátny archív v Košiciach, fondy:

Okresný národný výbor Košice – okolie (1945–1948)
Krajský národný výbor v Košiciach. Odbor školstva a kultúry Rady KNV v Košiciach (1949–1960)
Východoslovenský krajský národný výbor v Košiciach. I. Komisia pre školstvo a kultúru a odbor školstva a kultúry (1960–1969)
Krajský národný výbor v Košiciach. Sekretariát predsedu a Rada KNV v Košiciach (1949–1960)
Východoslovenský krajský národný výbor v Košiciach. I. Sekretariát predsedu a Rada Východoslovenského KNV v Košiciach (1960–1969)
Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach a Východoslovenský krajský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach (1948–1989)
Mestský výbor Komunistickej strany Slovenska v Košiciach (1948–1989)
Krajský národný výbor v Košiciach. Krajská plánovacia komisia (1949–1960)
Východoslovenský Krajský národný výbor v Košiciach. Plánovacia komisia a plánovací odbor (1960–1969)
Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Rektorát Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Pobočka lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach
Pobočka pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach
Pedagogický inštitút v Košiciach
Michal Potemra
Botanická záhrada v Košiciach
Východoslovenská krajský výbor Československého zväzu mládeže v Košiciach (1960–1969)

Archív mesta Košice, fondy:

Jednotný národný výbor v Košiciach (1949–1953)
Mestský národný výbor – vnútorná správa (1954–1990)
Mestský národný výbor v Košiciach (1954–1990), Oddelenie: Plánovacia komisia a plánovací odbor
Uznesenie pléna a rady Mestského národného výboru (1955–1970)
Kronika mesta Košic – školstvo a výchova (1945–1975)

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

ALLSEBROOK, David. *Schools for the Shires: The Reform of Middle-class Education in Mid-Victorian England*. Londýn : Mechester University Press, 1986.
AMIN, Ash. *Collective culture and urban public space*. In *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 2008, roč. 12, č.1, s. 5–24.
BENDER, Thomas (ed.). *The University and the City. From Medieval Origins to the Present*. Oxford : Oxford University Press, 1991.
BURKE, Peter. *Spoločnosť a veda. Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha : Karolinum, 2009.
BURKE, Peter. *Spoločnosť a veda II. Od Encyklopedie k Wikipedii*. Praha : Karolinum, 2013.
CONNELLY, John. *Zotročaná univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Praha : Karolinum, 2008.

- DIERIG, Sven – LACHMUND, Jens – MENDELSON, Andrew. Toward an Urban History of Science. In *Osiris*, 2003, roč. 18, s. 1–19.
- DUCHHARDT, Heinz (ed.). *Stadt und Universität. Köln: Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Stadtgeschichte in Münster*, 1993.
- ĎURČANSKÝ, Marek Město a univerzita. Několik poznámek k tématu a jeho roli v syntetických zpracováních dějin měst. In ČERVENÁ, Radana – DVOŘÁK, Tomáš – VYSKOČIL, Aleš (eds.). *Jak psát dějiny velkého města?* Brno : Archiv města Brna, 2016, s. 222–231.
- FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA Václav – PEŠEK Jiří – SVATOŠ, Michal (eds.). Město versus katastrofy (dodatky). Univerzita a město – Praha a Univerzita Karlova. In *Documenta pragensia 20*. Praha : Scriptorium, 2002.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948–1953)*. Prešov : UNIVERSUM, 2018.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Ideological Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia in Activity of Universities in Slovakia (1948–1953). In *Historia scholastica*, 2021, roč. 1, č. 7, s. 51.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938–1953*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016.
- GLOSSOVÁ, Marta. „Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“. *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948–1960*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021.
- GLOSSOVÁ, Marta. Demokratizačná čiara. Študentské čistky na slovenských vysokých školách na prelome rokov 1948 a 1949. In *Soudobé dejiny*, 2019, roč. XXVI, č. 2–3, s. 189–226.
- HAMADA, Milan. Úvaha o dejinách slovenského školstva a pedagogiky. In MICHALIČKA, Vladimír – PLEŠKOVÁ, Eva (eds.). *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe. Aktuálne otázky školského múzejníctva V*. Bratislava : ÚIPŠ, 1995, s. 5–11.
- HERBST, Juergen. The History of Education: State of the Art at the Turn of the Century in Europe and North America. In *Paedagogica Historica*, 1999, roč. 35, č. 3, s. 737–747.
- HUDEK, Adam. *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Príspevok k perzekúcii študentov a ich vylučovaniu zo škôl na Slovensku v rokoch 1945–1956. In *Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči*, 2015, roč. XXIII, s. 161–169.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína. Máme v meste univerzitu?! In *Studia Ethnologiczne i Antropologiczne*, 2004, roč. 8, s. 140–148.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína. Mesto univerzite – univerzita mestu : prípadová štúdia vzťahu vysokoškolskej inštitúcie a spoločenstva mesta Zvolen. In *Slovenský národopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 176–193.
- KOVÁČ, Dušan (ed.). *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava : Veda, 2014.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Dejiny pedagogického myslenia I (počiatky vedomej výchovy a pedagogickej teórie)*. Trnava : Veda, 2009.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca 2. svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2017.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2016.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2019.

- KURAEV, Alex. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. In *Higher Education*, 2015, roč. 71, č. 2, s. 181–193.
- LAZZERONI, Michela – PICCALUGA, Andrea. Beyond ‘town and gown’: the role of the university in small and medium-sized cities. In *Industry & Higher education*, 2015, roč. 29, č. 1, s. 11–23.
- LETZ, Róbert. Február 1948 zo slovenskej perspektívy. In *Securitas imperii*, 2013, roč. 22, č. 1, s. 10–34.
- LONDÁKOVÁ, Elena. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. Bratislava : VEDA, 2007.
- MAASER, Michael (ed.). *Stadt, Universität, Archiv*. Göttingen : Wallstein, 2009.
- MASCHKE, Erich – SYDOW, Jürgen (eds.). *Stadt und Hochschule im 19. und 20. Jahrhundert*. Sigmaringen : Thorbecke, 1979.
- MASCHKE, Erich – SYDOW, Jürgen (eds.). *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1977.
- OLEJNÍK, Milan. *Establishment of communist regime in Czechoslovakia and Its impact upon the education system of the Republic*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice, 2017.
- OLEJNÍK, Milan. *Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948–1953*. Prešov : Universum-EU, 2018.
- PEŠEK, Jan. Perzekučné zásahy proti učiteľom. In PEŠEK, Jan (ed.). *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava : HÚ SAV, 1998, s. 186–205.
- PINHEIRO, Rómulo a kol. University Complexity and Regional Development in the Periphery. In PINHEIRO, Rómulo – YOUNG, Mitchell – ŠIMA, Karel (eds.). *Higher Education and Regional Development. Tales from Northern and Central Europe*. Cham : Palgrave Macmillan, 2018, s. 1–20.
- PUUKKA, Jaana (ed.). *Higher Education in Regional and City Development: Berlin, Germany*. Berlin : OECD, 2010.
- REEDER, David (ed.). *Urban Education in the 19th. Century*. London : Taylor & Francis Ltd., 1977.
- REEDER, David A. Schooling in the City: Educational History and the Urban Variable. In *Urban History*, 1992, roč. 19, č. 1, s. 23–38.
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava. *Slováci a Československá socialistická republika: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII d*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2018.
- ROGUĽOVÁ, Jaroslava. *Slováci a nástup socializmu: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII c*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2017.
- RÜEGG, Walter. *A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
- SHIN, Juang Cheol – TEIXEIRA, Pedro. *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Dordrecht : Springer, 2020.
- SCHINDLING, Anton. *Humanistische Hochschule und Freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Strassburg 1538–1621*. Wiesbaden : Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte, 1977.
- ŠEBKOVÁ, Helena – ČÁBELKOVÁ, Inna – ROSKOVEC, Vladimír. Geography Versus University Functions-Regionally Based Networks: The Case of the Ústí Region. In PINHEIRO, Rómulo – YOUNG, Mitchell – ŠIMA, Karel (eds.). *Higher Education and Regional Development. Tales from Northern and Central Europe*. Cham : Palgrave Macmillan, 2018, s. 21–27.
- ŠUTAJ, Štefan. *Slovenské dejiny po roku 1945 I*. Košice: UPJŠ, 2015.

- URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.
- URBÁŠEK, Pavel. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.
- VON DER KRONE, Kerstin. Exploring Knowledge in Political History. [online] In *History of Knowledge* [cit. 2021-08-15].
Dostupné online: <https://historyofknowledge.net/2019/05/13/exploring-knowledge-in-political-history/>.
- ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha : Karolinum, 1999.
- ŽATKULIAK, Jozef. Perzekúcie učiteľov v rokoch 1948–1989. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Petr (eds.). *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 655–680.
- ŽATKULIAK, Jozef. Slovenská otázka v roku 1968 a po novembri 1989. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Univerzum, 2004, s. 56–70.

PRIMÁRNA PRAMENNÁ ZÁKLADŇA K PROBLÉMU SOCIÁLNYCH ASPEKTOV ELEKTRIFIKÁCIE SLOVENSKA MEDZI ROKMI 1918–1960

Mgr. Martin D. Hrtus¹

Historická laboratoř (elektro)techniky FEL ČVUT v Praze

Abstrakt: *Predkladaný príspevok vychádza z autorovej rozpracovanej dizertačnej práce Sociálne aspekty elektrifikácie Slovenska 1918–1960, konkrétne z analýzy pramennej základne. Približuje uloženie a stav zapracovanosti fondov k dejinám energetiky a elektrifikácie na Slovensku a v Českej republike. Porovnáva tento stav a úroveň digitalizácie so zahraničnou inštitúciou archívnej starostlivosti NUCLEUS. Nakoľko téma sociálnych aspektov elektrifikácie leží na pomedzí technických, hospodárskych a sociálnych dejín, zameria sa ďalej príspevok na využitie nielen technicko-administratívnych prameňov. V poslednej časti priblíži možnosti využitia obecných kroník a menej využívaných dobových prameňov ako napríklad kuchárskych kníh a príručiek o vedení domácnosti. V rámci metodológie spracovanie týchto prameňov načrtáva problematiku genderu, ktorá nepredstavuje typickú oblasť výskumu hospodárskych dejín.*

Kľúčové slová: *Archívy, hospodárske dejiny, sociálne dejiny, elektrifikácia, Slovensko, obecné kroniky, história techniky.*

Abstract: *The submitted paper is based on the author's dissertation thesis The Social Aspects of the Electrification of Slovakia 1918–1960, namely on the analysis of the source base. It presents the deposition and the availability of funds on the history of energy and electrification in Slovakia and the Czech Republic. It compares this state and the level of digitisation with NUCLEUS, a foreign archival care institution. Since the social aspects of electrification are on the borderline between technical, economic and social history, the paper will further focus on using not only technical-administrative sources. The last part will present the possibilities of using municipal chronicles and underutilized contemporary sources such as cookbooks and manuals on housekeeping. In terms of methodology, the treatment of these sources outlines the issue of gender, which is not a typical area of economic history research.*

Keywords: *Archives, Economic History, Social History, electrification, Slovakia, Municipal Chronicles, History of Technology.*

Úvod

Predkladaný príspevok vznikol na základe procesu zhromažďovania a analýzy primárnej pramennej základne k autorovej dizertačnej práci, ktorá si kladie za cieľ priblížiť sociálne aspekty elektrifikácie Slovenska na základe technického vývoja. Skúmané obdobie je vymedzené rokmi 1918 až 1960, pretože v roku 1918, respektíve 1919, bol prijatý *Elektrifikačný zákon č. 438/1919 Zb. Z a n. RČS²* a bola iniciovaná prvá sústavná a plánovaná elektrifikácia územia Československa. Tento proces bol oficiálne ukončený práve v roku 1960 elektrifikáciou poslednej obce na území Slovenska, Zlatej Bane. Je zrejmé, že k plnej elektrifikácii, v zmysle elektrifikovania všetkých domácností, došlo neskôr a rovnako sa sociálne aspekty tohto procesu prejavovali aj v nasledujúcom období. Medzníky doktorskej tézy v plnom rozsahu zodpovedajú aj medzníkom politického a hospodárskeho vývoja Československa.

---

¹ Autor je absolventom odboru Hospodárske dejiny na Ústave hospodárskych a sociálnych dejín Univerzity Karlovej v Prahe a v súčasnej dobe je pod vedením prof. Marcely Efmertovej študentom Doktorského študijného programu Historie věd a techniky /History of Science and Technology na FEL ČVUT v Prahe.

² Celé znenie zákona dostupné online: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzge4v6nbthawta> [cit. 2022-09-16].

Na rozdiel od prác, ktoré prevažujú v prostredí slovenskej a českej historiografie³ (hlavne práce L. Hallona,⁴ M. Sabola,⁵ M. Efmertovej,⁶ J. Mikeša,⁷ I. Jakubca⁸), by táto práca nemala skúmať primárne samotný proces elektrifikácie a jeho hospodárske aspekty. Zameria sa na sociálne hľadisko technického nástupu elektriny do domácností v období, kedy sa stala z najmladšieho a najmenej používaného zdroja energie v tomto prostredí každodennou súčasťou nielen chodu bežnej domácnosti, ale aj priemyslu a poľnohospodárstva. Zároveň významne menila podobu verejného priestoru a komunikácie a trávenia voľného času.

Primárne zdroje archívneho charakteru

Proces elektrifikácie z pohľadu jej sociálnych dôsledkov možno rozdeliť do troch fáz:

1. samotné budovanie výrobnéj základne a distribučnej siete, iniciované štátom a elektrárenskými spoločnosťami.
2. zavádzanie elektrického prúdu k jednotlivým spotrebiteľom, iniciované samotnými konzumentmi.
3. využívanie elektrického prúdu, nákup spotrebičov a s tým spojená zmena každodenného správania a bežného chodu domácnosti. Tieto procesy prebiehali v sledovanom období na území Slovenska súčasne a navzájom sa ovplyvňovali. Pre výskum každého z nich existuje špecifická pramenná základňa.

Archívne materiály k elektrifikácii uložené v slovenských inštitúciách možno rozdeliť do troch skupín. Prvou sú dokumenty priamych aktérov procesu elektrifikácie, teda štátnych orgánov, pod ktoré tento proces spadal, a výrobcov a distribútorov elektrickej energie. Jedná sa o fondy Vládneho referátu verejných prác,⁹ Ministerstva verejných prác,¹⁰ a jeho nástupcu, Ministerstva dopravy a verejných prác.¹¹ Ďalej sú to podnikové archívy Západoslovenskej

³ Aj keď je tento príspevok zameraný na zhodnotenie primárnej pramennej základne, považujem za vhodné uviesť aspoň v poznámkach už existujúcu sekundárnu literatúru. Jej obsahové zhodnotenie by prekročilo rozsah príspevku. Bude však uvedené v príslušnej kapitole pripravovanej dizertačnej práce.

⁴ Napríklad: HALLON, Ludovít. Industrializácia v českých krajinách a na Slovensku 1918–1938. In VALENTA, Jaroslav (ed.). *Československo 1918–1938: osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha : Historický ústav, 1999 s. 296–302; HALLON, Ludovít. Konceptia systematickej elektrifikácie v Nemecku a v Československu v rokoch 1918–1938. In BARTH, Boris (ed.). *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*. Praha : Karolinum, 1999, s. 72–91.

⁵ Napríklad: SABOL, Miroslav. Technický pokrok v slovenských domácnostiach v medzivojnovom období. In HOREJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (eds.). *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha: Národní technické muzeum, 2009, s. 320–325; SABOL, Miroslav. Elektrifikácia severozápadného Slovenska v prvej polovici 20. storočia. In JESENSKÝ, Miloš (ed.). *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 2010*. Čadca : Kysucké muzeum, 2010, s. 365–383; SABOL, Miroslav. Elektrifikácia stredného Slovenska 1938–1948. In CHLADNÁ, Zuzana (ed.). *Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 136–142; SABOL, Miroslav. Elektrifikácia Československa s dôrazom na územie Slovenska. In JANOVSÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek (eds.) *Věda a technika v Československu v letech 1945 – 1960*. Praha : Národní technické muzeum, 2010, s. 336–348; SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938–1948*. Bratislava : HÚ SAV, 2010. Posledná zmieňovaná publikácia poskytuje zatiaľ najkomplexnejší obraz archívnej základne k dejinám elektrifikácie na Slovensku. Zaoberá sa tiež ako prvá spoločenskými dôsledkami elektrifikácie. Autor tohto príspevku pre svoju plánovanú dizertačnú prácu úmyselne zvolil dlhšie časové rozpätie s úmyslom ukázať trvalé sociálne zmeny, zapríčinené elektrifikáciou.

⁶ Napríklad: EFMERTO VÁ, Marcela. *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století*. Praha : Libri, 1999; EFMERTO VÁ, Marcela. *K vývoji české elektrotechniky od druhé poloviny 19. století do roku 1945*. Praha : ČVUT, 1997.

⁷ Napr. MIKEŠ, Jan. *Elektrifikace Československa do roku 1938*. Disertační práce. Praha : Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2016.

⁸ Napr. JAKUBEC, Ivan. Ústřední jednotna hospodářských družstev jako iniciátorka elektrifikace českého venkova? In FOLTA, Jaroslav (ed.). *Rozpravy NTM*, sv. 203. Praha : Národní technické muzeum, 2007, s. 93–99.

⁹ Slovenský národný archív (ďalej len SNA), f. Vládny referát verejných prác na Slovensku, 1919–1928 23 bm.

¹⁰ SNA, f. Ministerstvo verejných prác v Prahe, odbor IV. v Bratislave, 1926–1939, 7,5 bm.

¹¹ SNA, f. Ministerstvo dopravy a verejných prác, 1939–1945, 500 bm.

energetiky, a.s., Stredoslovenskej energetiky, a.s. a Východoslovenskej energetiky, a.s.. Tieto tri spoločnosti prevzali časti fondov piatich všeužitočných elektrárenských spoločností. Samostatne existujú fondy Južnoslovenských elektrární,¹² Západoslovenských elektrární,¹³ Ústrednej kancelárie všeužitočných elektrárenských spoločností¹⁴ a Oblastného riaditeľstva Slovenských elektrární.¹⁵ Rozsahom menšie, ale s veľkým významom pre sondážny výskum procesu elektrifikácie v jednotlivých mestách sú fondy lokálnych elektrární, napríklad v Bratislave,¹⁶ Piešťanoch,¹⁷ Hlohovci,¹⁸ Kremnici¹⁹ a Bánovciach nad Bebravou.²⁰ V prípade podnikových archívov elektrárenských spoločností, ktoré sú v držaní dodnes fungujúcich pokračovateľov týchto podnikov, možno konštatovať veľkú rozdielnosť v spracovaní a prístupnosti fondov. Tak napríklad pri Východoslovenskej energetike a.s. ide podľa M. Sabola o najkomplexnejší zdroj k technickým dejinám elektrifikácie Slovenska. Nie je však kompletne spracovaný, k obdobiu do roku 1945 existuje schéma jednotlivých fondov, usporiadanie po tomto roku už žiadnu systematickosť nemá.²¹ Archív Stredoslovenskej energetiky a.s. (ďalej len SSE) sa nachádza v sídle spoločnosti v Žiline a je rozdelený na administratívnu a technickú časť.²² Ani jedna z nich nie je bohužiaľ v správe konkrétneho povereného zamestnanca s archivárskym vzdelaním. Administratívna časť obsahuje prevažne výročné správy dvoch pôvodných všeužitočných spoločností (Spojených elektrární severozápadného Slovenska a Stredoslovenských elektrární) ktorých spojením SSE vznikla. Prístup k týmto materiálom nie je garantovaný a závisí na individuálnej dohode so zamestnancami SSE.²³ Rozsiahlejší je technický archív. V ňom sa nachádza výkresová a projektová dokumentácia k jednotlivým technickým zariadeniam. Archív vznikol ad hoc zhromažďovaním týchto podkladov z jednotlivých pracovísk SSE a v poslednej dobe došlo k jeho jednoduchej katalogizácii. Nakoľko je však časť týchto zariadení stále funkčnou súčasťou kritickej energetickej infraštruktúry, prístup pre bádateľov je obmedzený. Z hľadiska výskumu sociálnych aspektov elektrifikácie sú z dokumentov uložených vo fondoch elektrárenských spoločností a jednotlivých elektrární dôležité stanovy, výročné správy a účtovné knihy. Najmä výročné správy, ak sa zachovali, nám v dlhšej časovej postupnosti umožňujú zachytiť rozširovanie elektrickej energie do domácností a vzrastajúci, stagnujúci alebo klesajúci záujem obyvateľstva o využívanie elektrického prúdu.

Druhou skupinou sú archiválie patriace podnikom, vyrábajúcim elektroinštalačný materiál, stroje a domáce spotrebiče. Tento priemysel bol v skúmanom období na území

---

¹² Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠABA), f. Južnoslovenské elektrárne, úč. spol. v Komárne, 1925–1941, 2,3 bm.

¹³ ŠABA, s. Západoslovenské elektrárne, úč. spol. v Bratislave, 1919–1942, 12 bm; f. Západoslovenské elektrárne, n. p. v Bratislave, 1949–1953, 0,36 bm.

¹⁴ ŠABA, f. Ústredná kancelária všeužitočných elektrárenských spoločností v Bratislave, 1940, 0,12 bm. Prístupný. Rozsahom malý fond je tvorený zápisnicami z výborov jednotlivých elektrárenských spoločností z roku 1940.

¹⁵ Štátny archív v Košiciach (ďalej len ŠAKE), f. Riaditeľstvo spoločnosti Východoslovenských elektrární v Košiciach, 1929–1939, 0,6 bm; f. Oblastné riaditeľstvo Slovenských elektrární na východnom Slovensku so sídlom v Košiciach, 1945 – 1950, 0,65 bm.

¹⁶ ŠABA, f. Mestská elektráreň v Bratislave, 1901–1948, 9 bm; f. Elektra, úč. spol. v Bratislave, 1923–1948, 0,36 bm.

¹⁷ ŠABA, f. Elektráreň v Piešťanoch, 1930–1946, 0,5 bm.

¹⁸ ŠABA, f. Elektrárenská účastinná spoločnosť v Hlohovci, 1929–1935, 0,4 bm.

¹⁹ Archív Kremnica, f. Mestský elektrický a osvetlovací podnik v Kremnici, 1938–1946, 0,5 bm.

²⁰ Archív Topoľčany, f. Elektráreň, účastinárska spol. v Bánovciach nad Bebravou, 1919–1931, 0,36 bm.

²¹ SABOL, M. *Elektrifikácia v hospodárskom...*, s. 11.

²² Informácie v tejto časti vychádzajú z emailovej komunikácie autora so zamestnancami SSE.

²³ SSE uprednostňuje výskum pre vlastné, vnútropodnikové publikácie alebo pre publikácie, ktoré priamo sponzorujú. Administratívna časť archívu bola využitá napríklad v: GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – PFLIEGEL, Miroslav – ŠTASTNÝ, Peter. *Žilina vo svetle lúčov. Nezabudnutá história energetiky*. Žilina : Georg, 2015.

Slovenska takmer výlučne umiestnený v Bratislave. Jednalo sa o podniky SIEMENS,²⁴ ORAVA,²⁵ Elektroma,²⁶ Elektrotechnickú veľkoobchodnú účastinnú spoločnosť²⁷ a Bratislavské elektrotechnické závody.²⁸ Jediným závodom vyrábajúcim mimo Bratislavu bol ELEKTROSVIT v Nových Zámkoch.²⁹

Treťou skupinou sú fondy odborných elektrotechnických škôl, ktoré na Slovensku začali vznikať na konci 30. rokov 20. storočia. Najstaršia z nich bola Vyššia priemyselná škola elektrotechnická v Bratislave.³⁰ Nasledovali školy v Kráľovskom Chlmci,³¹ Prešove³² a Banskej Bystrici.³³

V rámci prípravy dizertačnej práce, z ktorej tento článok vychádza, by autor metódou sondy rád uskutočnil tri prípadové štúdie sociálnych aspektov elektrifikácie v odlišných socio-ekonomických prostrediach. Jednalo by sa o prostredie veľkomestské, na Slovensku reprezentované výhradne Bratislavou, prostredie malomestské čerpajúce z mesta do 10 000 obyvateľov a prostredie vidiecke. Ich konkrétny výber záleží na stave a rozsahu primárnych zdrojov. Zistené závery je potom možné metódou komparácie porovnať s priebehom elektrifikácie v podobných celkoch v českých krajinách. Dokumenty k týmto trom prostrediam je potrebné hľadať v okresných archívoch, ktoré obsahujú záznamy o elektrifikácii vo fondoch okresných úradov a obecných samospráv. Okrem nich sú z hľadiska hospodárskych dejín prvej polovice 20. storočia cenné fondy Okresných živnostenských spoločenstiev. Tieto organizácie vznikali na Slovensku od roku 1925 na základe *Priemyselného zákona pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi č. 259/1924 Sb. Z. A n.*³⁴ Ako stavovské spoločnosti povinne združovali všetkých obchodníkov a remeselníkov v okrese. Vystupovali ako kolektívny orgán vo funkcii sprostredkovateľa medzi jednotlivými odberateľmi elektrického prúdu a elektrárenskými spoločnosťami, napríklad pri vyjednávaní výšky taríf. V anketách sa pre štátne orgány vyjadrovali napríklad o potrebe ďalšej elektrifikácie, predpokladanom množstve abonentov, pričom mnoho z duplikátov týchto hlásení a prieskumov, pomerne verne odrážajúcich skutočný stav, sa zachovalo v ich fondoch.³⁵

Z archívnych materiálov uložených v Českej republike majú pre elektrifikáciu Slovenska význam fondy štátnych inštitúcií s celoštátnou pôsobnosťou, do ktorých agendy elektrifikácia spadala. Najvýznamnejší a rozsahom najväčší je fond Ministerstva verejných prác.³⁶ Elektrifikáciou sa zaoberal IV. Odbor tohto ministerstva a fond siaha od roku 1919 do roku 1940.³⁷ Obsahuje podklady technického charakteru, dokumentáciu jednotlivých elektrární, podklady k všeužitočným elektrárenským spoločnostiam, ktoré sa v administratívnych záležitostiach zodpovedali práve Ministerstvu verejných prác. Ďalšie materiály možno nájsť vo

²⁴ ŠABA, f. SIEMENS – Účastinná spoločnosť pre výrobu elektrických zariadení v Bratislave, 1937–1950, 0,02 bm.

²⁵ ŠABA, f. ORAVA, slovenská úč. spol. pre výrobu a predaj strojov, elektrického zariadenia a automobilov v Bratislave, 1939–1949, 1,32 bm.

²⁶ ŠABA, f. Elektroma v Bratislave, 1944–1949, 0,8 bm.

²⁷ ŠABA, f. Elektrotechnická veľkoobchodná účastinná spoločnosť v Bratislave, 1941–1944, 0,12 bm.

²⁸ ŠABA, f. Bratislavské elektrotechnické závody, n. p., k. p., š. p. 1950–1997, 0,6 bm.

²⁹ Štátny archív v Nitre, f. ELEKTROSVIT, n. p. v Nových Zámkoch, 1946–1990, 18,24 bm.

³⁰ ŠABA, f. Vyššia priemyselná škola elektrotechnická v Bratislave, 1937–1953, 0,9 bm.

³¹ Archív Trebišov, f. Stredné odborné učilište elektrotechnické v Kráľovskom Chlmci, 1950–2005, 3,7 bm.

³² Štátny archív v Prešove, f. Stredná priemyselná škola elektrotechnická v Prešove, 1952–2010, 2,76 bm.

³³ Štátny archív v Banskej Bystrici, f. Vyššia škola elektrotechnická v Banskej Bystrici, 1954, 0,15 bm.

³⁴ GAJDIČIAR, Ivan (ed.). *Páni majstri: Remeslá, obchod a živnosti v Turzovke*. Turany : Spolok priateľov Turzovky, 2003, s. 27.

³⁵ Bližšie pozri napríklad: HRTUS, Martin Dominik, *Zaujmové spoločenstvo a jeho vplyv na vývoj podnikateľského prostredia regiónu na príklade Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci*. In *Hospodárske dejiny/Economic History*, roč. 35. č. 3., Praha 2020, s. 349–355.

³⁶ Národní archiv (ďalej len NA), f. Ministerstvo veřejných prací (397), inventár z roku 1982, 312 bm.

³⁷ MIKEŠ, J. *Elektrifikace Československa...*, s. 31.

fondoch Ministerstva pôšt a telegrafov,³⁸ Ministerstva financií,³⁹ Ministerstva priemyslu, obchodu a živností.⁴⁰

Okrem nespracovanosti, nízkeho stavu katalogizácie a prakticky absentujúcej digitalizácii je ďalším veľkým problémom pramennej základne nielen hospodárskych dejín na Slovensku chýbajúce špecializované pracovisko, ktoré by zhromažďovalo všetky dokumenty k jednotlivým oblastiam hospodárskych dejín. Táto skutočnosť vynikne o to viac, keď ju porovnáme so stavom v zahraničí. Jedným z príkladov môže byť inštitúcia NUCLEUS fungujúca v Spojenom kráľovstve.⁴¹ Poslaním archívu, ktorý sa nachádza v Škótskom meste Wick je zhromažďovať a spravovať všetky materiály týkajúce sa britského civilného jadrového programu od 40. rokov 20. storočia do súčasnosti. Funguje od roku 2017 a vznikol okrem iného ako súčasť sociálneho programu na zmiernenie dopadov nezamestnanosti v regióne, po zatvorení jedného z prvých nukleárných výskumných stredísk. Moderná, architektonicky oceňovaná budova, postavená s rozpočtom 23 miliónov libier je vybavená zariadeniami na konzerváciu a digitalizovanie dokumentov, ktoré sú všetky súkromné a štátne inštitúcie z oblasti jadrového priemyslu povinné v zákone stanovenej lehote odovzdať. Práve digitalizácia hrá vo fungovaní archívu dominantnú úlohu. Z vyššie uvedených príčin bol archív postavený v jednej z najodľahlejších častí Spojeného kráľovstva. Fyzická účasť bádateľov by tak bola časovo aj finančne náročná. V súčasnej dobe sú už preto všetky fondy v správe tejto inštitúcie digitalizované a na základe online žiadosti sú zasielané bádateľom vo formáte PDF s možnosťou fulltextového vyhľadávania. Podľa slov zamestnancov archívu sa tak deje v priemere do dvoch dní od podania žiadosti.⁴² Okrem fondov k dejinám jadrovej energetiky funguje archív aj ako oblastný archív regiónu (county) Caithness.

Obecné kroniky

Ďalším primárnym prameňom, vhodným k sledovaniu sociálnych aspektov elektrifikácie sú obecné kroniky, označované aj ako pamätné knihy. V českej a slovenskej historiografii sú primárne používané ako podklad, často najdôležitejší, k dejinám jednotlivých miest a obcí či k dejinám školstva. Ich využitie v hospodárskych dejinách nad rámec mikrohistórie je ojedinelé. V súvislosti s elektrifikáciou ich vo svojej ocenennej záverečnej práci využil Ondřej Sladký.⁴³

Povinnosť viesť obecné kroniky ustanovoval v Československu *Zákon č. 80/120 Sb. z. a n. o pamětních knihách obecních*⁴⁴ a jeho vykonávací predpis formou *Nariadení č. 211/1921 Sb. Z. a n., kterým se provádí zákon o pamětních knihách obecních*.⁴⁵ Slovensko a Podkarpatská Rus boli z pod pôsobnosti týchto zákonov na istú dobu vyňaté. V roku 1932 bolo špeciálne pre tieto územia prijaté *Vládni nariadení č. 169/1932 Sb. Z. a n. o pamětních knihách obecních*,⁴⁶ ktoré znamenalo začiatok systematického obecného kronikárstva na Slovensku.

Z hľadiska využitia obecných kroník ako podkladu pre skúmanie sociálnych aspektov elektrifikácie narážame na niekoľko problémov. Prvým je doba ich vzniku. S výnimkou väčších

³⁸ NA, f. Ministerstvo pôšt a telegrafov, 1918–1943, fond 429.

³⁹ NA, f. Ministerstvo financií, 1918–1949, fond 517.

⁴⁰ NA, f. Ministerstvo priemyslu obchodu a živností, 1919 – 1942, fond 903.

⁴¹ Informácie v nasledujúcej stati pochádzajú z príspevkov z konferencie EOGAN2022: The Role of Energy Archives in Present and Future Energy Policies, ktorú v dňoch 9.–10. júna 2022 organizoval NUCLEUS a ktorej sa autor tohto príspevku zúčastnil.

⁴² Informácia z prezentácie Nucleus Introduction z konferencie EOGAN2022: The Role of Energy Archives in Present and Future Energy Policies.

⁴³ SLADKÝ, Ondřej. *Počátky elektrifikace v Čechách ve světle vybraných soudobých kronik v období mezi dvěma světovými válkami*. Diplomová práce. Liberec : Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci, 2017.

⁴⁴ Celé znenie zákona dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/1660/1/2> [cit. 2022-09-18].

⁴⁵ Celé znenie zákona dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2492/1/2> [cit. 2022-09-18].

⁴⁶ Celé znenie zákona dostupné online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/5547/1/2> [cit. 2022-09-18].

miest, ktoré viedli obecné knihy aj pred rokom 1932, vznikajú kroniky na Slovensku až po tomto roku. Sú tak zakladané vo fáze intenzívnej elektrifikácie nášho územia a dochádza k prípadom, kedy bola obec elektrifikovaná pred založením kroniky. Kronikár mal povinnosť v úvode spísať všetky dôležité udalosti svojej obce, takže obvykle je možné o elektrifikácii nájsť stručnú zmienku, ale v prípade, že k zavedeniu elektrického prúdu do obce došlo už v dobe existujúcej kroniky, je zápis väčšinou obsiahlejší. Zároveň v takom prípade kronika zachytáva autentické reakcie miestnej spoločnosti. V českých krajinách, kde obecné kroniky existovali približne 10 rokov dlhšie, je situácia v tomto smere priaznivejšia.

Druhým problémom je samotný obsah pamätných kníh. To priamo súvisí s osobou kronikára. Zákon odporúčal, že by sa malo jednať o osobu s intelektuálnymi predpokladmi pre túto prácu, (ideálne miestny učiteľ alebo knihovník) a ďalej vágne stanovoval povinnosť zapisovať udalosti významné po „*stránce hospodárske, populační, sociální, veřejně zdravotnické, kulturní, lidopisné, náboženské, tak po stránce života národního.*“⁴⁷ Kvalita a rozsah zápisov, nielen v súvislosti s elektrifikáciou, sa tak kroniku od kroniky líši. Ako príklad môžeme uviesť zápisy v pamätnej knihe obce Turzovka. Jej zapisovateľ, miestny učiteľ Jozef Sučík, mal očividne nadšenie pre technický pokrok, sám v úvodnom predstavení zmiňuje, že vlastní rozhlasový prijímač. Od začiatku riadnych zápisov v roku 1934 až do roku 1941 každoročne uvádza počet prihlásených rozhlasových koncesíí, motorových vozidiel jednotlivých kategórií a rôzne ďalšie, z jeho subjektívneho pohľadu zaznamenané hodné technické vymoženosti. Jeho preložením do Čadce a nástupom nového kronikára tento druh zápisov končí.⁴⁸

Posledným problémom je dnešná dostupnosť kroník. Niektoré obce napriek zákonnej povinnosti pamätné knihy nezaložili. Podľa prieskumu Ministerstva vnútra z roku 1935 približne 25 % obcí viedlo kroniku nedostatočne alebo vôbec.⁴⁹ V roku 1958 došlo z nariadenia Povereníctva vnútra k povinnému odovzdaniu pamätných kníh do ústredného archívu. Časť obcí toto nariadenie neuposlúchla, lebo sa obávala ich zničenia. Niektoré z kroník zostávajú aj naďalej v držaní samospráv (respektíve kronikára) aj keď už nie sú aktívne vedené. Sondou v rámci okresu Čadca bolo zistené, že z 14 obcí okresu je v miestnom okresnom archíve k nahliadnutiu k dispozícii len 6 kroník.

Kuchárske knihy

Poslednou kategóriou primárnych zdrojov, ktorú by som chcel v krátkosti zmieniť sú kuchárske knihy, respektíve príručky o vedení domácnosti. Kuchárske knihy slúžia bežne ako zdroj poznania k dejinám stravovania ale v českej historiografii vzniklo v poslednej dobe niekoľko štúdií, ktoré ich využívajú ako podklad k sociálnym dejinám 19. storočia.⁵⁰ Autori tu skúmajú previazanosť kuchárskych kníh s národným hnutím a ich podiel na formovaní moderného českého národa. Nakoľko sociálny a ekonomický vývoj Slovenska bol oproti českým krajinám posunutý, je možné predpokladať, že podobnú úlohu plnili v slovenskom prostredí kuchárske knihy 20. a 30. rokov 20. storočia. Bude zaujímavé sledovať v nich dvojitú úlohu, t. j. vytváranie alebo vymedzenie tradičnej slovenskej kuchyne a zároveň podnety k modernizácii vtedajších domácností. Práve táto modernizácia, spojená s novými postupmi prípravy a uchovávanía jedla, úzko súvisí s elektrifikáciou a môže byť považovaná za jej najviditeľnejší sociálny dôsledok. Kuchárske knihy a príručky, vznikajúce po roku 1948 zase zdôrazňujú úlohu elektrických spotrebičov ako nástroja tzv. „oslobodenia ženy“, ktoré malo

⁴⁷ Tamtiež, paragraf 3.

⁴⁸ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca, Pamätná kniha obce Turzovka, zápisy na stranách 76–198.

⁴⁹ SLADKÝ, O. *Počátky elektrifikace...*, s. 54.

⁵⁰ LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – KOZÁR, Aleš – ŘÍHA, Ivo. „*Spanilost vaše cizozemcům se líbí*“. *České kuchařské knihy v 19. století*. Pardubice : Pavel Mervart, 2017.

viest' k redukcii času stráveného starostlivosťou o domácnosť a uvoľneniu pracovných síl. Zároveň poukazujú na úlohy týchto zmien ako na dôkaz premeny postavenia ženy v rámci nového spoločenského usporiadania. V súvislosti s kuchárskymi knihami je vhodné zmieniť ešte jeden aspekt, ktorým je otázka genderu ako výskumnej kategórie v hospodárskych dejinách. Pod pojmom gender sa myslí sociálne pohlavie, teda úloha prisúdená jedincovi určitého pohlavia v určitej spoločnosti. Elektrifikácia ako technická záležitosť bola v prvej polovici 20. storočia takmer výlučne mužskou záležitosťou. Žena do tohto procesu vstupovala len ako koncový činiteľ, konzument. Časť reklamnej tvorby na elektrospotrebiče bola zameraná na ňu. To sa stalo v prípade takto technologicky zložitých zariadení v českom a slovenskom prostredí prvýkrát. Táto propagácia však opäť bola vo veľkej miere dielom mužských autorov. U kuchárskych kníh bola situácia odlišná. V českom prostredí 19. storočia bola značná časť kuchárskych kníh písaná ženami pre ženy.⁵¹ Je pravdepodobné že v slovenskom prostredí prvej polovice 20. storočia to nebude inak. Reflexia nástupu moderných technológií, vrátane využitia elektrickej energie v domácnosti na stránkach týchto kníh nám tak dáva jedinečnú príležitosť nazrieť na dobové vnímanie tejto problematiky ženskými očami. Zmeny v tomto vnímaní je možné zachytiť v rozsiahlejšom časovom období, nakoľko mnohé z titulov vychádzali opakovaním v dlhšom časovom rade.

Záver

Pramenná základňa k dejinám elektrifikácie v slovenských a českých archívnych inštitúciách je vo veľkej miere technického, hospodárskeho a administratívneho charakteru. Z tejto skutočnosti vychádza aj už existujúca sekundárna literatúra, ktorá skúma samotný priebeh, technické aspekty, politické pozadie a hospodárske následky elektrifikácie. Sociálne aspekty tohto procesu sú až na malé výnimky zatiaľ neprebádané. Pre potreby štúdia týchto sociálnych aspektov je preto nutné archívnu základňu doplniť prameňmi polooficiálnej povahy, akými sú obecné kroniky alebo dobovou literatúrou zastúpenou kuchárskymi knihami či príručkami o vedení domácnosti. Samotné archívne fondy predstavujú z bádateľského hľadiska niekoľko problémov. Niektoré z nich sú charakteristické pre archívny výskum na Slovensku a v Českej republike všeobecne. Patrí sem nespracovanosť a s ňou súvisiaca neprístupnosť niektorých fondov, či torzovitosť tých prístupných. Kompletne neprístupný je napríklad pre hospodárske dejiny Slovenska dôležitý fond Ministerstva dopravy a verejných prác v rozsahu 500 bm. Výskum komplikuje tiež na Slovensku prakticky absentujúca digitalizácia archiválií. Ďalšie problémy sú typické pre výskum hospodárskych dejín. Najcitelnejšia je veľká roztrúsenosť fondov a neexistencia centrálnej inštitúcie pre archiváciu a výskum prameňov hospodárskych dejín, ktorej príklady poznáme zo zahraničia. Problémom sú časté majetkové a administratívne zmeny v elektrárenských spoločnostiach a fakt, že po privatizácii v 90. rokoch 20. storočia zostala časť podnikových archívov v súkromnom držaní ich nástupníckych spoločností. Tým bola prístupnosť týchto dokumentov pre bádateľov ešte viac skomplikovaná. Pre kvalitné vedecké závery ohľadom sociálnych aspektov elektrifikácie je preto primárne archívne zdroje nutné obohatiť o ďalšie materiály, zmienené v tomto príspevku. Len kombináciou týchto zdrojov bude možné doplniť obraz nástupu elektrickej energie do každodennosti slovenských domácností.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca,
fond Okresného živnostenského spoločenstva okresu Čadca
fond okresného úradu v Čadci
Pamätná kniha mesta Čadca

---

⁵¹ Tamtiež, s. 412.

Pamätná kniha obce Raková
Pamätná kniha obce Turzovka
Pamätná kniha obce Horelica
Pamätná kniha obce Svrčinovec
Pamätná kniha obce Staškov

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- EFMERTO VÁ, Marcela. *Elektrotechnika v českých zemích a v Československu do poloviny 20. století*. Praha : Libri, 1999, 211 s.
- EFMERTO VÁ, Marcela. *K vývoji české elektrotechniky od druhé poloviny 19. století do roku 1945*. Praha : ČVUT, 1997, 191 s.
- GAJDIČIAR, Ivan (ed.). *Páni majstri: Remeslá, obchod a živnosti v Turzovke*. Turany : Spolok priateľov Turzovky, 2003, 311 s.
- GROMA, Patrik – NOVÁK, Milan – PFLIEGEL, Miroslav – ŠŤASTNÝ, Peter. *Žilina vo svetle lámp. Nezabudnutá história energetiky*. Žilina : Georg, 2015, 188 s.
- HALLON, Ľudovít. Industrializácia v českých krajinách a na Slovensku 1918–1938. In VALENTA, Jaroslav (ed.) *Československo 1918–1938: osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha : Historický ústav, 1999, s. 296–302.
- HALLON, Ľudovít. Konceptia systematickej elektrifikácie v Nemecku a v Československu v rokoch 1918–1938. In BARTH, Boris (ed.) *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1845*. Praha : Karolinum, 1999, s. 72–91.
- HRTUS, Martin Dominik. Záujmové spoločenstvo a jeho vplyv na vývoj podnikateľského prostredia regiónu na príklade Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci. In *Hospodářské dějiny/Economic History*, 2020, roč. 35., č. 3., s. 349–355.
- JAKUBEC, Ivan. Ústřední jednotka hospodářských družstev jako iniciátorka elektrifikace českého venkova? In FOLTA, Jaroslav (ed.). *Rozpravy NTM*, sv. 203. Praha : Národní technické muzeum, 2007
- LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – KOZÁR, Aleš – ŘÍHA, Ivo. „*Spanilost vaše cizozemcům se líbí*“. *České kuchařské knihy v 19. století*. Pardubice : Pavel Mervart, 2017, 532 s.
- MIKEŠ, Jan. *Elektrifikace Československa do roku 1938*. Disertační práce. Praha : Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2016.
- SABOL, Miroslav. Technický pokrok v slovenských domácnostiach v medzivojnovom období. In HOREJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (eds.). *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha : Národní technické muzeum, 2009, s. 320–325
- SABOL, Miroslav. Elektrifikácia severozápadného Slovenska v prvej polovici 20. storočia. In JESENSKÝ, Miloš (ed.). *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 2010*. Čadca : Kysucké múzeum, 2010, s. 365–383.
- SABOL, Miroslav. Elektrifikácia stredného Slovenska 1938–1948. In CHLADNÁ, Zuzana *Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 136–142.
- SABOL, Miroslav. Elektrifikácia Československa s dôrazom na územie Slovenska. In JANOVS KÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek (eds.). *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha : Národní technické muzeum, 2010, s. 336–348
- SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938–1948*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, 180 s.
- SLADKÝ, Ondřej. *Počátky elektrifikace v Čechách ve světle vybraných soudobých kronik v období mezi dvěma světovými válkami*. Diplomová práce. Liberec : Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci, 2017.

„JEDEN ZA VŠTEKÝCH A VŠETCI ZA JEDNÉHO.“ LISTY PODDANÝCH ADRESOVANÉ ČLENOM RODU RADVANSZKÝ V 18. STOROČÍ AKO PRAMEN HOSPODÁRSKÝCH DEJÍN¹

Mgr. Ondrej Šály

Oddelenie dejín raného novoveku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Abstrakt: *Hospodárske dejiny zameriavajúce sa na štúdium minulých ekonomických javov výrazne súvisia so sociálnymi dejinami. K ich poznaniu často prispievajú výskumom sociálnych podmienok hospodárskeho vývoja. Pozoruhodné historické pramene, ktorých výskum obohacuje hospodárske ako aj sociálne dejiny, predstavujú aj ranonovoveké listy poddaných adresované svojim zemepánom. V predkladanom príspevku predložím stručnú analýzu listov poddaných z panstiev rodu Radvanszký z 18. storočia. Ich výskum, zameraný na hospodárske dejiny, môže prispieť k prehĺbeniu poznania dejín hospodárskej organizácie v rámci daných panstiev a dejín vzťahov pánov a poddaných.*

Kľúčové slová: *list, poddaní, poddanstvo, prosba, sťažnosť.*

Abstract: *Economic history focuses on the study of past economic events and is strongly related to social history due to its research into social conditions of economic development. Serfs writing to noble landowners provided us with a fascinating insight into the economic matters of early modern period. Their letters are remarkable historical sources. In this article, I will try to analyse the letters of serfs living on the estates of the Radvanszký family in the 18th century. By researching these, one can delve into the history of economic organisation of the landed estates and lord-peasant relations.*

Keywords: *letter, serfs, serfdom, request, complaint.*

Pojem poddanstva, ako socio-právneho statusu,² odkazuje na vzťah poddaných k vrchnosti, na ich osobnú, právnu a majetkovú závislosť od pozemkových vlastníkov.³ Predstavuje základnú socio-ekonomickú kategóriu ranonovovekého stavovského systému.

Poddaní v ranom novoveku tvorili početne najväčšiu sociálnu skupinu obyvateľov Uhorského kráľovstva. Išlo o vnútorne diferencovanú a stratifikovanú spoločenskú vrstvu, ktorej členov viazali rôzne povinnosti voči zemepánom a štátu.⁴

Poddanstvo ako inštitúcia

Hospodárska historička Sheilagh Ogilvie opisuje poddanstvo ako „*inštitucionálny systém, ktorý udeľoval vlastníkom pôdy donucovacie zákonné privilégiá nad ekonomickými voľbami obrovskej masy vidieckeho obyvateľstva a nad fungovaním faktorových trhov (factor market) a produktových trhov (product market) v poľnohospodárstve,*“⁵ v dôsledku čoho existovala „*ekonomika privilégií, ktorá bránila efektívnej alokácii zdrojov.*“⁶ Poddanstvo je

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20-0333 *Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska* riešeného v Historickom ústave SAV, v. v. i.

² SOUŠA jr., Jiří. Několik úvah k institutu poddanství a některým dalším právním otázkám z období předosvícenského absolutismu. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2, s. 34.

³ Porovnaj napríklad ŠKVARNA, Dušan – BARTL, Július et al. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2006, s. 291.

⁴ Úvod do problematiky MRVA, Ivan – DANIEL, David P. – LENGYELOVÁ, Tünde. Obdobie novoveku. In MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, s. 166–167.

⁵ OGILVIE, Sheilagh – CARUS, W. André. Institutions and Economic Growth in Historical Perspective. In *Handbook of Economic Growth*, 2014, č. 2, s. 419–420.

⁶ OGILVIE, S. – CARUS, A. *Institutions...*, s. 472.

podľa nej teda príkladom kompletne partikularizovanej inštitúcie (particularized institution)⁷ založenej na distribučnom konflikte.⁸ Pri jeho výskume využíva tzv. distribučný prístup⁹ výskumu hospodárskych inštitúcií,¹⁰ ktorý vychádza z idey, že inštitúcie existujú preto, lebo slúžia distribučným zámerom najmocnejších a zanikajú vtedy, keď mocní vytvoria nové, pre nich už (vzhľadom na dobový vývoj) výhodnejšie inštitúcie.¹¹

Pre komplexnejšie porozumenie poddanstva v Uhorsku avšak nepostačuje iba pohľad zo socio-ekonomickej perspektívy. Neumožňuje totiž uchopenie viacerých kľúčových historických fenoménov, ako sú napríklad stavovské usporiadanie spoločnosti či patrimonialny rozmer vzťahov pánov s poddanými. Stavovský systém, slovami Richarda van Dülmena, predstavoval sociálnu formu, systém pravidiel; poddaní reprezentovali spoločenský stav a svoju príslušnosť k nemu si dobre uvedomovali.¹²

Ekonomický pohľad na inštitúcie, ako na „*pravidlá hry v spoločnosti*“,¹³ smeruje v prípade poddanstva k analýze protikladného pojmu,¹⁴ teda ku konceptu panstva. Okrem (feudálneho) panstva ako historiografického pojmu,¹⁵ sa pod panstvom rozumie aj sociologická kategória nadradenosti, definovaná ako výkon moci istej skupiny ľudí či jednotlivca nad inou sociálnou skupinou,¹⁶ alebo slovami Maxa Webera, ide o „*zmysluplný vzájomný vzťah medzi tými, ktorí dávajú príkazy, a tými, ktorí poslúchajú*.“

V prípade poddanstva určovali mnohé „*pravidlá hry*“ práve panstvá a feudálni páni disponujúci mocou a autoritou vyžadujúcou podrobenie ovládaných.¹⁷ Prejavom toho boli v uhorskom prostredí často nevoľnícke vzťahy.¹⁸

Poddaní a pôda

Pôda predstavovala majetok vrchnosti. Poddaní k nej a k iným nehnuteľným majetkom nemali vlastnícke právo, ale iba právo užívacie. Na základe ich vzťahu k pôde v rámci poddanských usadlostí existovali tri kategórie poddaných, sedliaci, želiari a podželiari.¹⁹

---

⁷ Pozri aj OGILVIE, Sheilagh. *The European Guilds: An Economic Analysis*. Princeton : Princeton University Press, 2019, s. 2–5, 564–565; OGILVIE, S. – CARUS, A. *Institutions...*, s. 428–436.

⁸ Koncept distribučného konfliktu je podľa Ogilvie dôležitý vzhľadom na výskum vývoja celkového ekonomického rastu. OGILVIE, S. – CARUS, A. *Institutions...*, s. 469–483.

⁹ Niekedy označovaný ako *conflict approach*.

¹⁰ Zvyšne časté prístupy sú stochastický, technologický, geografický, kultúrny a výkonnostný prístup.

¹¹ OGILVIE, S. *The European Guilds...*, s. 577–581.

¹² VAN DÜLMEN, Richard. *Kultúra a každodenný život v raném novoveku (16.–18. storočie)*. II. *Vesnice a město*. Praha : Argo, 2006, s. 9, 278. Práve táto skutočnosť, ako aj existencia patrimonialných vzťahov, poukazuje na neadekvátnosť vnímania slov roľník, sedliak či vidiečan ako synonymum slova poddaný.

¹³ Americký ekonóm a hospodársky historik Douglass C. North v známej definícii uviedol, že „*inštitúcie sú pravidlá hry v spoločnosti, alebo formálnejšie, sú to ľudsky vytvorené obmedzenia, ktoré formujú ľudskú interakciu. V dôsledku toho štruktúrujú stimuly v ľudskej výmene, či už politickej, sociálnej alebo ekonomickej. Inštitucionálne zmeny formujú spôsob, akým sa spoločnosti vyvíjajú v čase, a preto sú kľúčom k pochopeniu historických zmien*.“ NORTH, Douglass C. *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, s. 3.

¹⁴ Tento prístup je častý aj v kultúrnych dejinách HUIZINGA, Johann. *Homo ludens*. In HUIZINGA, Johann. *Jeseň stredoveku/Homo ludens*. Bratislava : Tatran 1990, s. 250.

¹⁵ Územne vymedzený hospodársky celok v autonómnej ríži zemepána.

¹⁶ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997, s. 30–34.

¹⁷ WEBER, Max. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley; Los Angeles; London : University of California Press, 1978, s. 53, 946.

¹⁸ KOWALSKÁ, Eva. Slovensko v období štruktúrnych zmien 1711–1848. In MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, s. 186.

¹⁹ Pozri napríklad MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef et al. *Dejiny Slovenska II. (1526–1848)*. Bratislava : VEDA, 1987, s. 380–381.

Poddaní avšak nežili len na vidieku a nevenovali sa len roľníctvu či pastierstvu,²⁰ obývali napríklad aj poddanské (zemepanské) mestečká,²¹ kde sa venovali remeselníckej činnosti či prácam v manufaktúrach.²² Príkladom zemepanského mestečka je Radvaň nachádzajúca sa v Zvolenskej stolici a patriaca rodu Radvanszký.

Postavenie Radvanszkých poddaných v druhej polovici 18. storočia môže ilustrovať napríklad 9. otázka tzv. tereziánskeho urbára: „*Zdaliss slobodne pod druhich panou pregist mužu, aneb gsau yrecity poddany?*“ Zatiaľ čo v mestečku Radvaň poddaní vyznali, že môžu slobodne prechádzať spod jedného dedičného pána z rodu Radvanszký pod druhého a že môžu po oboznámení panstva mestečko opustiť,²³ napríklad v neďalekej dedine Skubín ich poddaní vyznali: „*My gsme wssecy yrecity poddany, a pod druhich Panuw pregisti nemužeme.*“²⁴

Listy poddaných

Šľachtici boli síce pánmi poddaných, avšak vo vzťahu k nim bol dôležitý aj patrimonálny rozmer. Tejto skutočnosti si boli vedomí aj poddaní, vyznávajúci, že sú „*miserne diety a nehodny poddany.*“²⁵

O živote poddaných vypovedajú často pramene patrimonálno-ekonomického úradovania alebo všeobecnejšie dokumenty normatívneho charakteru. Cenné sú okrem toho aj listy písané poddanými svojim zemepánom, ktoré špecificky vypovedajú o živote poddaného ľudu a o životných príbehoch jeho jednotlivých členov. Typický je pre nich ponížený tón²⁶ vyplývajúci zo skutočnosti, že boli adresované vrchnosti, od ktorej dúfali určitú formu pomoci.²⁷

V archívnych fondoch Rod Radvanský, Radvaň (1263) 1480–1939²⁸ a Radvánszky család, Radványi P 566²⁹ je obsiahnutých približne tridsaťpäť slovacikálnych³⁰ listov poddaných z 18. storočia. Všetky tieto listy súviseli s ekonomickými otázkami.

---

²⁰ KOHÚTOVÁ, Mária. Poddaní v ranom novoveku. In DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied; Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 327–340; VAN DÜLMEN, R. *Kultúra a každodenní...*, s. 13.

²¹ Pozri napríklad TANDLICH, Tomáš. *Mestečká na území Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej stolice. Vybrané sídla s právnym postavením zemepanského mestečka (oppida) v rokoch 1526–1720*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013, s. 95.

²² ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, s. 331–339.

²³ Poddanské mestečká disponovali rôznymi výsadami. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond (ďalej f.) Rod Radvanský, Radvaň (1263) 1480–1939 (ďalej RRR), kartón (ďalej k.) 46, inventárne číslo (ďalej i. č.) 680.

²⁴ ŠA BB, f. RRR, k. 46, i. č. 685.

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára (ďalej MNL – OL), f. Radvánszky család, Radványi (P 566), csomó (ďalej cs.) 56, pagina (ďalej pag.) 323.

²⁶ V mnohých listoch značnú časť textov tvoria vďaky, sľuby modlitieb, vyznania poslušnosti a pod. Typickým príkladom môže byť záver nedatovaného listu poddaných z Kráľovej: „*padame knoham ich Milosty Welkomoznjmu panowy abi milosrdnim okom na nas gako zto swogich podanich zhlednuty račily a nas w tegto nasseg kriadwe dobrotiwe ponaprawaty račily za kteru lasku sa budeme chcget wssim dobrim odslužit a poslussny chtegjice bit až do smrty gako napodanich prislucha.*“ ŠA BB, f. RRR, k. 5. i. č. 124.

²⁷ HORVÁTH, Pavol (ed.). *Listy poddaných z rokov 1538–1848*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 7.

²⁸ ŠA BB, f. RRR.

²⁹ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566).

³⁰ V týchto fondoch som nenašiel listy poddaných písané v inom jazyku.

Jednotlivé listy je možné kategorizovať na základe autorstva,³¹ miesta bydliska poddaných či účelu. Autorom listu bol totiž buď jeden poddaný alebo skupina poddaných, niekedy celé obce – obyvatelia píšuci „*geden za wsseckjch a wssecy za gednjho*.“³²

Súčasne ide najmä o listy poddaných zo Zvolenskej, Hontianskej a Trenčianskej stolice, na ktorých území mali Radvanszki rôzne majetky. Dôležitejšou otázkou avšak je: aké úmysly a ciele mali poddaní pri písaní týchto listov? Niektoré písali poddaní z vlastnej iniciatívy, iné pretože museli. V prvom prípade išlo o prosby, ponuky služieb (oferovanie služieb) a sťažnosti. V druhom o oznámenia.

„Ponížené prosby“

Poddaní sa svoje ekonomické ťažkosti snažili riešiť rôznymi spôsobmi. Jeden z nich predstavovali prosby adresované vlastnému zemepánovi, ktorý bol častokrát prvoradou vrchnostenskou inštanciou, ktorú oslovovali (pričom si zároveň boli vedomí, že sa mohli utiekať aj k stolici – inštancii nadradenej zemepánom). Situáciu ilustruje napríklad vyjadrenie poddaného Michaela Krudiho píšuceho „*Panovi patronowi*“, aby mu ráčil pomôcť, lebo inak, ako tvrdil: „*prinuceny budem k Slawneg Stoliczy se utikatj, a wssecku kriwdu a sskodu mne od Obcy učinenu sebe do Instantij doložiti*...“³³ Na druhej strane, istý poddaný menom Ján Kollár, ktorý mal problém s krčmárom v Kráľovej, sa obrátil na zemepána až po tom, čo mu nik skúsený neporadil, čo urobiť v jeho situácii („*radil sem se panou ktomu rozumnich, co bich mal snim robit, žeto mne gest nenj wec možna tak welke peníze žiadowať, že ga som člowek chudobnj, to poučenj mj dalj*.“)³⁴ Iní poddaní zas často vyjadrovali neohrozenú nádej vo vypočutie svojich prosieb, tak napríklad istá radvanská žena, ktorá uviedla: „*opowažugem se poniženu a pronikawu prozbu predložiti, za giste to magicze, že oslissana nebudem*.“³⁵

Cieľom autorov listov bolo zlepšenie ich socio-ekonomickej situácie. To chceli dosiahnuť práve „*pod milostywymy kridlamy a pod ochranu Welkomožnostj*.“³⁶ Často vyznávali, že zemepán je ich prvým útočiskom po Bohu,³⁷ že do neho vkladajú po Bohu najväčšie nádeje.³⁸ Aj keď značnú časť listov tvorili úctivé vyjadrenia o zemepánoch, niektoré rukopisy mali priamočiarejší charakter. Jeden poddaný dokonca ako dôvod svojho vypočutia stručne uviedol: „*nakolko mam prawdy, Wysoce Urozeny Pan aby mne račil bity laskawym*...“³⁹

Za jeden z typov prosieb, ktoré poddaní Radvanským v listoch predkladali, možno pokladať prosby o pomoc s osobnou dlžobou. V týchto listoch sa okrem iného zreteľne odráža práve význam spomínaných patrimoniálnych vzťahov. Ukážkou takéhoto prípadu je záležitosť Mateja Balinta a jeho dvoch synov žijúcich v dedine Drážovce v Honte. Ešte rodičia Mateja Balinta si počas nepriaznivého obdobia, vo „*welikem nedostatku domacem*“ a to aj „*nedostatku chleba*“, požičali 48 zlatých od istého Juraja Dudoka z hontianskych Ladzian, lenže ako uviedol Matej Balint: „*po nedluchých rokach nass otec y mati zemreli (...) a tak ten dluh prypadol na*

³¹ Uvažovať možno o rôznych stupňoch autorstva, pretože do finálnej podoby listu vo všeobecnosti väčšinou zasahovali „prostredníci“ – ich pisári, ktorými boli napríklad notári, kňazi či panskí úradníci. Úspešnosť istých formulácií mohla spôsobiť, že ich pisár neskôr reprodukoval.

³² ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 709.

³³ ŠA BB, f. RRR, k. 57, i. č. 907.

³⁴ ŠA BB, f. RRR, k. 34, i. č. 522.

³⁵ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 696.

³⁶ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 2, fascikel (ďalej fa.) XI./C., pag. 82.

³⁷ „...ponizene k noham paddame, Panou Welikomožnim, a Laskawim Ruky a Nohy Libame, a tak my nemagice u koho gineho pomoczy hledat, predne u Pana Boha, a tak nassich milich Laskawich Welkomožnich Panow, ponewac gsu ony po Bohu nasse utociste, Milost a zmiluwany wnassich tasskych uskostach a prenasleduwani welikem...“ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), 56, pag. 323.

³⁸ „Steg tehdy pricini padam k noham Welkomožnosti Wassej aby mne ku dosahnuti tegže mogeg dlžoby napomoci biti swu milostiwu lasku račili, ponewac po Bohu negweči nadegi we Welkomožnosti skladam gegich.“ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), 56, pag. 190.

³⁹ ŠA BB, f. RRR, k. 57, i. č. 907.

nas s kterym sme sa y podelili.“⁴⁰ Okrem toho sa časom ich rodinná dlžoba zvýšila, a tak do problému na žiadosť zemepána vstúpil miestny dvorský ako aj obec.⁴¹ Situácia sa nakoniec vyriešila dohodou panstva a poddaných. Balintovci dali poškodenej rodine Dudekovej svoj dedičný pozemok („*irek otcowský*“) a vinicu, zatiaľ čo Ladislav (II.) Radvanszký (1701–1758) im, Balintovcom, dal do zálohu kopanicu v drážovskom chotári.⁴²

Iným typom prosebných listov sú listy, v ktorých poddaní prosili šľachtickú vrchnosť o odpustenie. Ich cieľom bola primárne obnova dobrého mena,⁴³ vďaka čomu chceli jednotlivci následne profitovať (napríklad remeselníci ponukami práce zo strany pánov). Autorom jedného z takýchto listov bol Radvanszký poddaný Michal Miguš, ktorý sa síce dopustil niekoľkých chýb pri obchodovaní s panským vínom, avšak nakoniec, ako „*s pokognim swedomim o swe newinnosti*“ vyznal, že „*ustanowenj sudcowe uznati račili, že żadneho gineho wina nepredal*.“ Miguš prisľúbil vynahradenie spôsobených škôd a „*s weliku pokoru a uznanjm nehodnosti*“ prosil o odpustenie a panskú ochranu.⁴⁴ Pozoruhodný je taktiež list poddaného prepusteného z väzenia (z „*dlhotrwanliwego aresztu*“), v ktorom „*sskodu welku, tak posmech a potupu trpety a wistatj musel*.“⁴⁵ Ten síce spôsobil obci v minulosti veľkú finančnú škodu (vyše 500 zlatých), teraz však žiadal panstvo o milosť a odpustenie.⁴⁶

Ďalší typ prosebných listov predstavujú listy od poddaných evanjelikov a. v. z Radvane a okolia. Tí po vydaní tolerančného patentu (1781) Radvanszkých mnohokrát prosili o ekonomickú podporu ich cirkevného života. Najprv žiadali a prosili o výstavbu kostola, farského úradu, cintorína, bytu pre organistu a darovanie potrebných pozemkov,⁴⁷ neskôr o podporu pri realizovaní menej náročných prác (stavba plotu a pod.).⁴⁸ Miestni evanjelici a. v. totiž v roku 1787 uviedli: „*duchodky nassi chatrné Cyrkwy, tak mnohé atak casste neysau, aby tak casstu stratu, a naklady znasseti mohla*.“⁴⁹

Zvyšné prosebné listy nachádzajúce sa v spomenutých fondoch sú listy jednotlivcov alebo skupín poddaných reagujúcich na objektívne (nimi nezapríčené) ekonomické ťažkosti. Tieto listy boli v podstate istým návrhom vrchnosti zo strany poddaných. Prosili o odpustenie určitých povinností, namiesto ktorých by oni zas ochotne vykonali nejaké iné činnosti.⁵⁰ Príkladom je list obyvateľov Skubína z roku 1773, v ktorom pre „*mnohonasobne pryčiny*“ prosili, aby s nimi ich zemepán Ján (III.) Radvanszký „*laskawe zachazal*“ a aby ich „*wjslissenjm milostiwe potessil*.“⁵¹ Prosili o odbremenenie od daní, od desiatku z ozimných a jarných obilnín, od (bližšie nešpecifikovaných) poplatkov za chov oviec, o povolenie zberu popadaného dreva v panských horách a taktiež „*aby gednemu kazdemu gazdowy, ktomu suchemu drewu, co ze zemi nazbira, aspon čtiry surowe buki zetgat bylo od panstwa dowolene*.“⁵² Na druhej strane Skubínčania Radvanszkému vyjadrili odhodlanie pracovať viac času na panskom.

⁴⁰ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 47.

⁴¹ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 44-45.

⁴² MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 43-47.

⁴³ VAN DÜLMEN, R. *Kultúra a každodenní...*, s. 9.

⁴⁴ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 724.

⁴⁵ ŠA BB, f. RRR, k. 57, i. č. 907.

⁴⁶ ŠA BB, f. RRR, k. 57, i. č. 907

⁴⁷ „*Dosahnuce Milostiwu Slobodu Naboženstwy nasse Ewangelicke zde w Mestečku Radwany wikonawati, k Slawnemu Panstwu poniżene se utikame a prosime aby nam nasse potreby na wibuduwany kostela, fary a cinterina plac, proukazati, gakożto y potrzebne k budowisku materialia w chotare nalezagice Milostiwie reshowowati račilo, za co když tak poniżene prosime...*“ ŠA BB, f. RRR, k. 30, i. č. 390, pag. 6.

⁴⁸ Pozri napríklad ŠA BB, f. RRR, k. 30, i. č. 390, pag. 23.

⁴⁹ ŠA BB, f. RRR, k. 30, i. č. 390, pag. 10.

⁵⁰ Príkladom listu jednotlivca je list Juraja Kekissa z Ostratic prosiaceho v roku 1705 o odpustenie dežmy. Pozri MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 26, pag. 250-251.

⁵¹ ŠA BB, f. RRR, k. 46, i. č. 689.

⁵² ŠA BB, f. RRR, k. 46, i. č. 689.

Sťažnosti

Poddaní sa k svojim zemepánom utiekali o pomoc aj v prípadoch rôznych krívd, ktoré sa im udiali zo strany iných poddaných, úradníkov či členov nobility. Sťažnosti mali súčasne charakter prosby, pretože ich autori očakávali spravodlivú a milosrdnú reakciu zemepána. Medzi listami, ktoré sú predmetom tejto štúdie, sa nachádza sťažnosť vdovy na radvanský krajčírsky cech pre neprijatie jej syna do cechu,⁵³ sťažnosť poddaného Juraja Drába na istého Juraja Chrena, ktorý mu „*bez poradku a nasilnjm spusobem seno zobral*“,⁵⁴ sťažnosť roľníka Matúša Dinu na poddaného Radvanszkých, ktorý predal jeho utečeného koňa,⁵⁵ sťažnosť obyvateľky Ladzian J. Dudokovej na údajné podvody Radvanszkých dvorského v hontianskych Drážovciach,⁵⁶ sťažnosť valacha z Trebostova na miestneho úradníka, ktorý mu nevyplatil peniaze za dlhú prácu⁵⁷ či sťažnosť Doroty Karoliczkovej z Kráľovej na panského úradníka, ktorý mal pre seba chcieť zadržať peniaze, čo mu dala s úmyslom splatenia dlhu svojich dvoch osirelých neterí.⁵⁸

V neposlednom rade sa na zemepána poddaní obracali aj v dôsledku rodinných sporov. Tak sa napríklad v 90. rokoch 18. storočia Mária Psotová rod. Kmet'ová z Radvane sťažovala na svojho brata Samuela Kmet'a, ktorý si podľa nej neprávom ukoristil celé dedičstvo a majetky po ich nebohých rodičoch. Jána (III.) Radvanského v liste prosila, aby jej brata prinútil k tomu, že by jej dal aspoň dvadsať zlatých.⁵⁹

Ponuky práce

„*Gemu za gakowý plat lybity se bude, wždicky hotowe a werne služit se zawazugem a powinny budem*,“ napísal v roku 1782 kuchár Juraj Suchay (Šuchay, Schuhay), prosiaci o prácu na dvore Radvanszkých. Suchay a jeho príbuzní pochádzali z Turčianskej stolice. V roku 1774 ho ako svojho poddaného odovovená Eva Prónayová, rod. Róthová z Kráľovej, (manželka Gabriela Prónaya zo Slovenského Pravna a Blatnice) prenechala za poddaného svojej dcére Eve Radvanskej, rod. Prónayovej,⁶⁰ respektíve jej manželovi Jánovi (III.) Radvanskému (1739–1815). Ten ho v Radvani „*z welikeg lasky do swogeg kuchini prigal*,“⁶¹ lenže netrvalo dlho a poslal ho „*do dworu panskeho k Panu Wisoce Urodzenemu Panu Pronay Ladislavovi tež do kuchini*“. V roku 1777 zas na dvor grófa a nitrianskeho župana Mikuláša Forgáča do Ujlaku (Veľké Zálužie),⁶² aby sa „*na takowých mjstech wic a wic naučil, w kucharstwe se wicwičil, a k službam panskim schopnegsi byl*.“⁶³ Suchay za tieto skúsenosti z iných šľachtických dvorov vyjadroval Radvanskému veľkú vďaku a sľuboval svoju večnú poslušnosť. Koncom 70. rokov už však neváhal napísať Mikulášovi Forgáčovi list, v ktorom

⁵³ O cechovom majstrovi tiež tvrdila, že jej „*do flandry sspatne nadal*.“ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 64, pag. 92.

⁵⁴ ŠA BB, f. RRR, k. 80, i. č. 1080.

⁵⁵ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 10, fa. XLIV, pag. 14.

⁵⁶ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 46.

⁵⁷ „*...p. Uradnik mne y conventiu zgednanu napsal a do ruky dal, kterižto conventiu mne opet wzal, a nigakjm spusobem mne nechce ani geg dat, any na tenže služicy rok wyplatit. Nemagyce se pak ku komu gjnemu wtegtó meg zgawneg kriwde utecy, tak gako Myzerny, a gjž weku zessly poddany klakam na kolena poniženjm srdcem prosice aby geg Welkomožnost me wtegtó meg lanskeg službe kriwdu učiniti nedala...*“ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 2, fa. XIII., pag. 379.

⁵⁸ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 696-697.

⁵⁹ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 711. Niekedy sa príbuzní sporili kvôli relatívne menším finančným čiastkam, inokedy išlo naopak o väčšie sumy. Napríklad istá poddaná Lawricová z Hontu písala vo veci šiestich stoviek zlatých. MNL – OL, f. Radvánszky család, sajókazai levértára (P 568), cs. 5, no. 120.

⁶⁰ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 695, pag. 1.

⁶¹ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 695, pag. 2.

⁶² Stručnú biografiu Mikuláša Forgáča uvádza KERESTES, Peter. Neznáma ujlacká vetva Forgáčovcov. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2011, roč. 21, č. 1–2, s. 31–34.

⁶³ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 695, pag. 2.

vyjadril ľútosť, že aj napriek ťažkostiam⁶⁴ „*stakyo welkyho dwora preč sa pustil*“ a prosil o prijatie do jeho služieb nastalo. Po návrate (respektíve „*ztahnutí*“ pánom) do Radvane totiž vraj pocítil nešťastie, a preto – dúfajúc, že sa k nemu gróf zachová ako otec k márnotrátnému synovi (Lk 15, 11-32) – prosil o návrat („*srdečne prosym nasto krat nech ma Panu Radwanskymu nedagu, srdečne prosym nech Oswyceni Kroff ma zadrži do mogeg smrty...*“).⁶⁵ Forgáčovi pritom navrhoval, že by bolo výhodné, keby k nemu prešli aj jeho príbuzní z Turca. Prechod ku grófovi sa však nerealizoval a v lete 1782 Suchay už pracoval ako kuchár (prvého) banskobystričského biskupa Františka Berchtolda, od ktorého zas zatúžil odísť naspäť k Radvanskému, vďaka ktorému v minulosti „*w kumsste kucharskom poučen a wyučen byti mohl*.“⁶⁶

Ako možno vidieť na príklade kuchára Juraja Suchaya, cieľom niektorých listov poddaných bolo ponúknuť vrchnosti svoju prácu a služby. Väčšinou sa tieto listy týkali ponúk zo strán remeselníkov a umelcov.

Oznámenia

Listy poddaných s výlučne oznamujúcim charakterom súviseli najmä s hospodárskymi udalosťami. Konkrétnejšie, išlo o oznámenia o vykonaní rozkazu skupinou poddaných, respektíve obcou. Príkladom môže byť list obce Drážovce z 50. rokov 18. storočia,⁶⁷ v ktorom bolo Radvanským vysvetlené zadĺženie troch obyvateľov dediny, ktoré chceli prešetriť („*toto wssetko dawame pred W: Urozenych a Slawnich P: Radvanskich*“).⁶⁸ Okrem toho sa možno stretnúť aj s listami, v ktorých richtári zemepánom v mene obcí vysvetľovali detaily určitých obecných ekonomických problémov. Napríklad okolo roku 1710 v mene hontianskej dediny Hrušov vysvetľoval miestny richtár komplikácie, ktoré nastali v dôsledku smrti úradníka Radvanských, ktorému dali sto zlatých vo veci dlžoby jednej vdovy.⁶⁹ Niekedy takéto listy oznamovacieho charakteru obsahovali faktografickú prílohu vypracovanú úradníkmi (zoznamy lúk a polí v chotári obce a pod.).⁷⁰

Reakcie vrchnosti

Poriadok v rámci majetkových komplexov predstavoval pre Radvanských jednu z administratívnych priorit. Listy poddaných sa preto väčšinou dočkali určitej odozvy, avšak nestávalo sa tak zakaždým. V zbierke preštudovaných listov sa nachádza aj prípad bývalého väzňa a výtržníka, ktorý sa Radvanskému sťažoval, že mu nereagoval na listy, ktoré mu písal ešte zo žalára.⁷¹

V prípade listov, ktoré súviseli s majetkovými spormi, bolo typickým krokom Radvanských, že dali situáciu vyšetriť. Na vyšetrovaní sa podieľali v prvom rade ich úradníci (označujúci sa neraz za ich námestníkov⁷²). Výsledné rozhodnutia zemepánov sa preto nakoniec neraz líšili od pôvodných predstáv autorov listov. Spomedzi vyššie spomenutých sporov možno spomenúť spor Márie Psotovej rod. Kmeťovej a jej brata o dedičstvo a sťažnosť Doroty

⁶⁴ Dôvodom malo vraj byť zlé správanie a krádeže iného kuchára a majstra honu, kvôli čomu ho srdce náramne bolelo, a tak musel chodiť plakávať na opustené miesta. MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 52, fa. LXXIII, pag. 1.

⁶⁵ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 52, fa. LXXIII, pag. 1.

⁶⁶ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 49, fa. LXXVII., pag. 270-276.

⁶⁷ „*Zdrawj dobreho winsuge cela Obec Drassowska wisocze urozenim salwnim Panum Radwanskim. Dawame naznamost wisocze urozenim a slawnim panum...*“ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 44.

⁶⁸ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 7, fa. XXXVII., pag. 44.

⁶⁹ MNL – OL, f. Radvánszky család, sajókazai levértára (P 568), cs. 5, no. 81.

⁷⁰ Pozri napríklad ŠA BB, f. RRR, k. 5, i. č. 124.

⁷¹ ŠA BB, f. RRR, k. 57, i. č. 907.

⁷² Pozri napríklad MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 2, fa. XI., pag. 95.

Karoliczkovej z Kráľovej. Žiadosť M. Psotovej uznal Ján Radvanský za oprávnenú a prinútil jej brata k vyplateniu svojej sestry.⁷³ V prípade zadlžených neterí Doroty Karoliczovej, ktoré s ňou žili, sa „otec wssech sirot“,⁷⁴ Ján (III.) Radvanský, rozhodol kúpiť ich dom⁷⁵ a rôzne veci z jeho interiéru rozkázal preniesť do dolného kaštieľa; „w gedneg truhle a w stohu zložene weci pre lepssiu bezpečnost od ohne a gjných pripadnosti w dolnom castieli u Pana Radvanský Janossa zstanu dotud dokud siroti dorastu a do sweho dospieleho rozumu prýgdu...“.⁷⁶

Čo sa týka prístupu Jána (III.) Radvanského k prosiacim poddaným roľníkom, tu môže jeho reakcie ilustrovať odpoveď na spomínaný list Skubínčanov žiadajúcich rôzne úľavy. Zemepán s nimi uzavrel dohodu (do odvolania) a skutočne im odpustil päť požadovaných povinností („Pan Radvanský Janos swogjm poddanim a obiwatelom Skubinskim resolvuge a slubil odpustit 1mo dessmu gak ozimniho tak garniho obilga. 2do od owiec nebudú platit...“). Súčasne však narástli ich robotné povinnosti.⁷⁷ Promptná bola rovnako aj pomoc poddaným evanjelikom a. v., ktorým sa v roku 1785 v Radvani dostával nový kostol.

Záver

Listy poddaných predstavujú cenný prameň pre štúdium hospodárskych vzťahov v rámci jednotlivých panstiev, a teda medzi poddanými, panskými úradníkmi a zemepánmi. Zároveň sú hodnotným prameňom pre výskum regionálnych dejín, keďže informujú o minulosti obcí či jednotlivých rodín a ich ekonomických a sociálnych ťažkostiach. Neraz sú v nich obsiahnuté údaje všeobecnejšieho charakteru, ktoré sa v ostatných dobových zachovalých dokumentoch nenachádzajú. Príkladom môže byť vyššie spomínaná sťažnosť vdovy z Radvane na miestny krajčírsky cech, kde konkrétne spomína vstupné poplatky do daného cechu. Tie sa však v iných prameňoch nespomínajú.⁷⁸

V budúcnosti by stálo za pozornosť napríklad bližšie preskúmanie samotnej tvorby listov vzhľadom na negramotnosť poddaných. Často totiž ich písanie prebiehalo prostredníctvom služieb zo strán miestnych učiteľov, notárov či duchovenstva. Napríklad v prípade listu Skubínčanov z roku 1788 bol pisateľom Radvanských provízor Michal Messerschmidt.⁷⁹ Na základe štúdia listov poddaných a reakcií na nich možno každopádne zhodnotiť, že Radvanskí venovali značnú pozornosť prosbám či sťažnostiam svojich poddaných. Proces riešenia problémov vyjadrených v listoch by sa však nezaobišiel bez panskej organizovanej administratívy, bez vnútorne rozdeleného byrokratického aparátu s úradníkmi plniacimi rôzne funkcie (t. j. základ patrimoniálnej správy),⁸⁰ ktorí boli súčasne, vo svetle daných listov, častým predmetom kritiky poddaných.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára

- 1.) fond Radvánszky család, Radványi P 566
- 2.) Radvánszky család, sajókazai levéltára (P 568)

⁷³ „...skrze brata sweho Samuela Kmetty wiplatena biti ma.“ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 711.

⁷⁴ Citát z listu Doroty Karoliczovej. ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 711.

⁷⁵ „Na dom dala se cedula prýbiti, a tak wic gako za pol roka se hledal kupec na dom, ale žaden se neohlasil, okrem Mlinara Kraloučanskeho, který zloboval zlati 170 ale ý ten potom zanechal a zbehol ten dom. Techdý prohlidagjc na siroti, že oni ten dom obhagovat není gsau wstawe, ano cena gehu /pre neopatrnost/ ze dne na den že uumenssena bude wzal ho Pan Zemský P. R. Janos in fnis N. 180.“ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 697.

⁷⁶ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 697.

⁷⁷ ŠA BB, f. RRR, k. 46, i. č. 689.

⁷⁸ MNL – OL, f. Radvánszky család, Radványi (P 566), cs. 64, pag. 92. ŠA BB, f. Cechy Radvaň.

⁷⁹ ŠA BB, f. RRR, k. 47, i. č. 709.

⁸⁰ Pozri tiež WEBER, *Economy and Society*, s. 1025.

Štátny archív v Banskej Bystrici

- 1.) fond Rod Radvanský, Radvaň (1263) 1480 – 1939
- 2.) fond Cechy Radvaň.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- HORVÁTH, Pavol (ed.). *Listy poddaných z rokov 1538–1848*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.
- HUIZINGA, Johann. Homo ludens. In HUIZINGA, Johann. *Jeseň stredoveku/Homo ludens*. Bratislava : Tatran 1990.
- KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997.
- KERESTEŠ, Peter. Neznáma ujlacká vetva Forgáčovcov. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2011, roč. 21, č. 1–2, s. 25–39.
- KOHÚTOVÁ, Mária. Poddaní v ranom novoveku. In DUCHOŇOVÁ, Diana – HANULA, Matej et al. *Človek raného novoveku*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied; Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 327–340.
- KOWALSKÁ, Eva. Slovensko v období štrukturálnych zmien 1711–1848. In MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, s. 179–205.
- MATULA, Vladimír – VOZÁR, Jozef et al. *Dejiny Slovenska II. (1526–1848)*. Bratislava: VEDA, 1987.
- MRVA, Ivan – DANIEL, David P. – LENGYELOVÁ, Tünde. Obdobie novoveku. In MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2003, s. 111–178.
- NORTH, Douglass C. *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- OGILVIE, Sheilagh – CARUS, A. W. Institutions and Economic Growth in Historical Perspective. In *Handbook of Economic Growth*, 2014, č. 2, s. 403–513.
- OGILVIE, Sheilagh. *The European Guilds: An Economic Analysis*. Princeton : Princeton University Press, 2019.
- SOUŠA jr., Jiří. Několik úvah k institutu poddanství a některým dalším právním otázkám z období předosvícenského absolutismu. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2, s. 33–50.
- ŠKVARNA, Dušan – BARTL, Július et al. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2006.
- ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.
- TANDLICH, Tomáš. *Mestečká na území Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej stolice. Vybrané sídla s právnym postavením zemepanského mestečka (oppida) v rokoch 1526–1720*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013.
- VAN DÜLMEN, Richard. *Kultúra a každodenný život v raném novověku (16.–18. století). II. Vesnice a město*. Praha : Argo, 2006.
- WEBER, Max. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley; Los Angeles; London : University of California Press, 1978.

MOŽNOSTI VÝSKUMU CIRKEVNÝCH DEJÍN UŽSKEJ STOLICE (STAV A PERSPEKTÍVA)¹

PhDr. Vavrínek Žeňuch

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Abstrakt: *Užská stolica patrí medzi regióny, ktoré neboli objektom výskumu v celistvosti, len formou per partes. Vo svojom príspevku budem sumarizovať možnosti vykonania archívneho výskumu v oblastiach cirkevných dejín v ranom novoveku. Zameriam sa na typy prameňov, ktoré ponúka archívny výskum, a tiež predstavím historiografiu k regiónu Užskej stolice. Svoj príspevok obohatím o charakteristiku limitov výskumu danej problematiky, ako aj o bližšiu charakteristiku špecifik, ktoré ponúka výskum daného regiónu a problematiky.*

Kľúčové slová: *Archívny výskum, Užská stolica, cirkevné dejiny, prameň, novovek.*

Abstract: *Ung county belongs to the regions that were not the object of research in their entirety, only in the form of per partes. In my article I am going to summarize the options in the research of religious history of the early modern age. I will focus on the types of sources made available by the archive research and I will also introduce the historiography of the Ung county region. I will accompany my article by a characteristic of the limitations of the research of the given problematic, as well as a closer characteristic of the specifics created by the research of the given region and problematic.*

Keywords: *Archive research, Ung county, religious history, source, Modern age.*

Heuristika, či prípadne bádanie, je zväčša kombináciou prieskumu historiografie a archívnych fondov. Mnohé regióny sú výborne preskúmané, minimálne v širších kontúrach, a historiografia je bohatá na výsledky bádania historikov viac ako tri storočia. Existujú aj také regióny, ktoré sa pre sťaženú dostupnosť archívov nachádzajú na okraji bádateľského záujmu, prípadne možnosti bádania v minulosti neposkytovali dostatočné možnosti na hlbšie poznávanie. Platí to zvlášť pri výskume dejín Užskej stolice, keďže tento región leží len spoločne na území dnešného Slovenska. Aj táto skutočnosť spôsobuje isté ťažkosti. Mojm cieľom je odprezentovať možnosti a zvlášť limity výskumu cirkevných dejín regiónu Užskej stolice v novoveku, ako aj načrtnúť, ako sa vyvíja historiografia venujúca sa tejto problematike a aké má roviny. Pri výskume použijem základné metódy a postupy pri práci historika.

Región a inštitúcie

Dnes Užskú župu nenájdeme ani na mape turistických regiónov Slovenska, keďže celé jej územie bolo včlenené do regiónu Dolný Zemplín.² Aj v iných štátnych útvaroch je to podobne. Na Ukrajine je toto územie súčasťou Zakarpatskej oblasti, po poslednej reorganizácii územno-administratívneho členenia je územie bývalej stolice/župy scelené do regiónu Užhorodský rajón.³ Dve obce, ktoré sa nachádzajú v Maďarsku, boli začlenené do zlúčenej

¹ Štúdia je súčasťou projektu VEGA 1/0626/21 Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku.

² WEISS, Pavol et al. *Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike*. Bratislava : Ministerstvo hospodárstva SR, odbor cestovného ruchu, 2005, s. 19.

³ *Верховна Рада України : Прийнято Постанову "Про утворення та ліквідацію районів" Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України Опубліковано 17 липня 2020, о 13:02 [online]. [cit. 2022-09-15]. Dostupné online:*

<https://web.archive.org/web/20200805131001/https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196122.html>; Верховна Рада України : Про утворення та ліквідацію районів [online]. [cit. 2022-09-15].

župy s názvom Szabolcs-Szatmár-Bereg.⁴ Aj cirkvi prerozdeľujú spravované územia na provincie, diecézy či dekanáty. V tomto kontexte sa územie bývalej Užskej stolice nachádza na území Košickej arcidiecézy, kam bolo začlenené v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keďže od roku 1938 boli slovenské časti tohto regiónu spravované ako Satmárska apoštolská administratúra. Druhá časť bola spravovaná spočiatku spojenou Veľkovaradínsko-satmárskou diecézou, neskôr obnoveným Satmárskym biskupstvom, ktorej územie bolo do roku 1804 súčasťou Jágerskej diecézy a následne sa stalo územím novozriadeného biskupstva. Počas medzivojnového Československa bol v Užhorode zriadený vikariát pre územia Satmárskej diecézy. Po usporiadaní hraníc, keď sa rozpadol Sovietsky zväz, sa Zakarpatsko stalo súčasťou Ukrajiny. Preto aj novozriadená rímskokatolícka cirkevná administratúra, teda istá forma provizória, – apoštolská administratúra, bola pomenovaná ako Transcarpatiae Latinorum. Po začatí misie 14. augusta 1993 sa začala farská sieť budovať odznova a 27. marca 2002 bola riadne zriadená latinská diecéza Mukačevo.⁵

Podobný prípad nastal aj pri gréckom ríte. Do roku 1771 patril grécky rítus do správy jágerského biskupa, ktorý bol ich diecezánom, ale agenda bola vedená samostatne pre grécky rítus aj biskupom a apoštolským vikárom v Mukačeve. Po erigovaní Mukačevskej diecézy patrilo územie Užskej stolice do novozriadeného územno-administratívneho celku. Po roku 1938 vzniká rovnako administratúra, keď je slovenské územie mukačevskej diecézy spravované vikárom v Rakovci nad Ondavou. Územie, ktoré sa po roku 1938 nachádzalo v Maďarsku, bolo spravované mukačevským biskupom z Užhorodu. Po roku 1945 a zmene štátnych hraníc bola slovenská časť župy spravovaná prešovským gréckokatolíckym biskupom. Sovietska časť Užskej župy bola spravovaná biskupom Teodorom Romžom ako súčasť Mukačevskej diecézy. V roku 1997 bol zriadený Košický exarchát (provizorium), ktorého územie sa neskôr stalo východiskom pre vznik Košickej eparchie v roku 2008. Na Ukrajine sa rovnako podarilo obnoviť Mukačevskú eparchiu so sídlom v Užhorode.⁶

Obdobne aj reformovaná cirkev prešla územnou reorganizáciou. Prvotne existoval Užský seniorát, ktorý sa územne nezhodoval s územím stolice, ale bol výrazne väčší a zasahoval do územia Zemplína, Sabolče či Berehu.⁷ Tento stav panuje v 17. a aj v 18. storočí.⁸ Neskôr, počas 19. storočia, prešla reformovaná cirkev územnou reorganizáciou a v druhej polovici 19. storočia patrilo do územia Užského seniorátu len územie Užskej župy s malým presahom do územia Sabolčskej župy.⁹ Po zmene hraníc vznikom Československa sa územie

---

Dostupné online: <https://web.archive.org/web/20200721124601/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>.

⁴ Bližšie pozri NAGY, Ferenc (ed). *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye történelme*. Nyíregyháza : Szabolcs-Szatmár-Bereg megye önkormányzata, 2001, 238 s.

⁵ *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*. 1993, roč. 86, č.1, s. 108., *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*. 2002, roč. 94, č. 8, s. 511–512.

⁶ Державний архів Закарпатської області – ДАЗО (ďalej ŠAZO), fond 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород (ďalej 151)/1 2206; ŠAZO, 151/22, 2., Štátny archív v Prešove, fond Vládny dôverník pre Zemplín Michalovce, inv. č. 4, 504/1939; VASILE, Cyril. *Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava: Dobrá kniha, 2000, s. 161; CORANIČ, Jaroslav. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918-1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 126; *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*, 1997, roč. 89, č. 7, s. 439–440; *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*, 2008, roč. 100, č. 2, s. 58–60; *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*, 2008, roč. 100, č. 3, s. 128–129.

⁷ Tiszáninneri Református Egyházi Levéltár Sárospatak (ďalej TiRELS), Református egyházlátogatások (ďalej RE), Visitationes in ven. Fraternitae Ungensi, sig. Kgg. IV. 5.

⁸ TiRELS, RE, Visitationes in ven. Fraternitae Ungensi, sig. Kgg. IV. 5.

⁹ TiRELS, Statisztikák (ďalej S), Az Ungi Egyházi Társaságban lévő máter és dilialis ekléziáknak erwsete, templomaik, harangjaik, földjeik, lakosságuk számba-vétele, sig. Kgg. IV.6., TiRELS, S, A lelkek számát mutató sztatisztikai záblázatok az Ungi és Felsőzempléni egyesült traktus egyházaiból, sig. Kgg.IV. 16.

výrazne nemenilo.¹⁰ Prvé zmeny nastali vznikom samostatného Slovenska, keď sa zbory v Stretave, Lúčkach a Revištiach organizovali v novom provizórnom Predtiskom senioráte. Práve na jeho základe neskôr vznikol aktuálny Michalovský seniorát. Na maďarskom území patrili zbory naďalej do Užského seniorátu, ktorý sa definitívne oklieštil po roku 1945.¹¹ Cirkevné zbory Užskej stolice sú aktuálne rozdelené medzi tri senioráty, a to Michalovský (slovenský), Užský (maďarský) a Užhorodský, ktorý sa nachádza na území Ukrajiny. Príslušnosť seniorátov k superintendenciám bola rôzna, aktuálne (od 21. júna 2011) sú všetky senioráty súčasťou jednotnej Maďarskej reformovanej cirkvi.¹²

Výskum v rodových fondoch

Viaceré zmeny a vývoj, keď farnosti, dekanáty, zbory a senioráty patrili územne do viacerých celkov, ktoré majú svoje archívy v rôznych krajinách a v jednotlivých úsekoch dejín dokonca aj v iných inštitúciách, spôsobuje výrazne problémy pri výskume cirkevných dejín daného regiónu, ako aj dejín samotných. Zemepanské fondy, ktoré sa viažu k územiu Užskej stolice, sú najmä fondy Drugeth z Humenného, Stárai z Michaloviec, ktoré sú lokalizované v Štátnom archíve v Prešove. Menšie rodinné fondy sa nachádzajú aj v zahraničí, ako napríklad Barón Horváth Muraniczi, ktorý je lokalizovaný v Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár v Maďarsku a iné. Vo fonde Drugeth z Humenného sa vo vzťahu k mestu nachádza osobitá časť s názvom Cirkevné záležitosti, ktorá obsahuje výsledky vyšetrovaní vo veci vlastníckych práv, dokumenty k utvoreniu jezuitskej misie v Užskej stolici či informácie o pavlínoch a františkánoch. Veľmi cenným dokumentom nachádzajúcim sa v danom fonde je prisaha vernosti pravoslávnych presbyterov jágerskému biskupovi z roku 1646, známa ako Užhorodská únia.¹³ Vo fonde Stárai z Michaloviec sa nachádzajú zlomkové informácie ako kanonické vizitácie zo záveru 18. storočia alebo informácie o uniatských presbyteroch a reformovaných kazateľoch, ich obsadzovanie či majetkové otázky.¹⁴ Vo fonde rodiny Horváth Muraniczi sa ukazuje fenomén, ktorý obdobne odhalil Peter Kónya pri Veľkých Kapušanoch, kde napriek tomu, že vlastník je katolík, dokonca cirkevná autorita, nenastáva rekatolizácia, ale sú tolerovaní protestanti.¹⁵ V meste Veľké Kapušany bol vlastníkom mesta prepošt z Lelesu z rádu premonštrátov. Napriek tomu, že vlastník bol katolícka autorita, v 17. a 18. storočí sa nevykonával v meste výrazný rekatolizačný zásah, lebo by to viedlo k odlivu obyvateľov, čo by malo za následok pokles výnosu z majetku. V 18. storočí sa v mestečku nachádzala aj reformovaná škola. Obdobný prípad nastáva v Krčave, keďže danú dedinku vlastnil v 17. storočí Benedikt a Nagymihályi, ktorý bol katolíckym kňazom. A aj po jeho smrti podedili majetky rody, ktoré boli katolícke (Rati, neskôr Horvát). V dedine celé 16. a 17. storočie stál reformovaný chrám, ktorý zanikol až po spustošení dediny morovou epidémiou okolo roku 1710. Dedina bola obnovená neskôr rusínskymi novousadlíkmi.

¹⁰ KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Dejiny Prešovského reformovaného zboru*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019, s. 72–73; HARASZY, Károly. *Az ungi református egyházmegye*. Nagykapos : Heiman Vilmos, 1931, s. 102–103.

¹¹ PEŠEK, Ján. Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1989. In *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után [Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945]*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2008, s. 186.

¹² *Stručná história Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku* [online]. [cit. 2022-09-15]. Dostupné online: <http://reformata.sk/mutat/602/>.

¹³ ŠAPO, fond Drugeth z Humenného (ďalej DH), inv. č. 652/8.

¹⁴ ŠAPO, fond Stárai z Michaloviec (ďalej SM), inv. č.209/3378., ŠAPO, SM, inv. č. 217/3809. a iné.

¹⁵ Pozri KÓNYA, Peter. Reformovaný cirkevný zbor vo Veľkých Kapušanoch medzi reformáciou, rekatolizáciou a toleranciou. In *Historia Ecclesiastica*, 2019, roč. 10, č. 1, s. 40–50.

Výskum na Ukrajine

Archívy štátnych inštitúcií ako fondy stolice, resp. župy sú lokalizované v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti (Державний архів Закарпатської області – ДАЗО). Ide o fondy Nadžupan Užskej župy v meste Užhorod¹⁶ a fond Starosta mesta Užhorod¹⁷, ktoré obsahujú sporadické informácie o cirkevných dejinách. Pri radení inventáru župného fondu je pre dokumenty vyhotovené po roku 1730 zvolený model, ktorý listiny neradí len chronologicky, ale každý rok obsahuje aj hlbšie členenie na nariadenia kráľa a výnosy snemu; ekonomické otázky; vojenské dane; sťažnosti; súdne dokumenty; stavitel'stvo; školy; kultúru a cirkev. Tieto oblasti bývajú niekedy spojené do jedného celku, prípadne rôzne kombinované. Hlavná časť dokumentov je obsiahnutá v inventároch 2 až 5 vrátane, ktorý končí rokom 1784. Niektoré kópie a odpisy sú tiež súčasťou iných inventárov ako 15 či 17, ktoré sú v niektorých prípadoch skôr duplicitné, obsahujúce overené a neoverené kópie vyhotovené v 19. storočí. Fond obsahuje korešpondenciu, ktorá sa týka cirkvi, zo 17. storočia napríklad informácie o obnove reformovaných zborov Užského seniorátu počas povstania Juraja I. Rákócziho, prípadne dohody o výbere cirkevného desiatku.¹⁸ Mnoho dokumentov z fondu pochádzajúcich zo 17. storočia sa týka aj rodu Drugethovcov. Fond obsahuje aj podklady pre dedičské konanie, ktoré sa týkalo pozostalosti Juraja III. Jeho dedičia mali ťažkosti získať majetok po povstaní Gabriela Bethlena. Do času, keď majetok zdedil zákonný dedič Ján XI. Drugeth, užívali miestny užhorodský chrám reformovaní veriaci. Po získaní plnej kontroly nad majetkom ho Ján XI. nechal zbúrať.¹⁹ V rámci 18. storočia sa vo fonde nachádzajú kráľovské nariadenia, ktoré boli ratifikované stoličným snemom, ako aj krajinské sčítania obyvateľov za roky 1715, 1720 a aj neskoršie štatistiky. Pre výskum konfesijných dejín sú tieto dokumenty významné zvlášť zmienkami o presbyteroch *graeci ritus*, keďže na konci súpisu sú uvedení presbyteri, prípadne informácie o tom, že sú to osoby oslobodené od daní a dávok.²⁰ Tieto informácie sú smerodajné pri skúmaní farskej siete na území stolice. Farskú sieť je možné sporadicky sledovať aj cez kanonické vizitácie či obhliadky budov, ktoré vykonali stoliční úradníci. Vo fonde sa nachádza obhliadka rímskokatolíckeho chrámu v Sobranciach či latinská vizitácia zo šesťdesiatych rokov 18. storočia. Sú tu uchované tiež sťažnosti pri odnímaní chrámov, prípadne spory medzi latinskými kňazmi a reformovanými kazateľmi, ak reformovaní pôsobili v nejakej dedine ilegálne, prípadne začali stavať chrám (prípady v Čičarovciach).²¹ Asi najzaujímavejšou časťou je reakcia na Tolerančný patent, keďže fond obsahuje následne súpis reformovaných sakrálnych stavieb, hodnotenie, či ide o chrámy alebo kúrie, ako aj to, z akej matérie sú zhotovené a kto je aktuálnym kazateľom.²² Fond obsahuje viaceré súpisy, ktorých cieľom nie je primárne sledovať konfesijnú otázku, ale svojím obsahom napomáhajú objasniť aj túto problematiku. Vo fonde je množstvo súpisov z 18. storočia, ktoré sa venujú gréckym kupcom, zemepánom, mlynárom a židom, na základe čoho je možné sledovať pohyb židovskej komunity, ako aj lokality, kde sa väčšinou usádzali.²³ Pri výskume rómskych komunit, ktorých súpisy sa rovnako nachádzajú v danom fonde, je možné postrehnúť aj informáciu o konfesijných identite Rómov, vďaka

¹⁶ ŠAZO, fond 4 Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород (ďalej 4).

¹⁷ ŠAZO, fond 6 Бургомістр міста Ужгород, м. Ужгород.

¹⁸ ŠAZO, 4/2, 561., ŠAZO, 4/17, 34.

¹⁹ ŠAZO, 4/2, inv. č. 393, pag. 4.; ŠAPO, DH, 273/E3; ŠAPO, DH, 650/5; ŠAPO, DH, 652/6; ŠAZO, 4/2, inv. č. 466; HARASZY, K. *Az ungi református...*, s. 395.

²⁰ Magyar nemzeti levéltár (ďalej MNL), N 78 Ladula BB-CC. Ladula GG-HH 1715. évi összeírás, 10 – Ung

²¹ ŠAZO, 4/4, 486., *Az ungi református...* s. 399-402; FODOR, Gusztáv. *Református múltunk kezesség I.* Tiszaszentimre : Narancsik Imre Kutatój Műhely, 2016, s. 143–145; MÉSZÁROS, Károly. *Ungvár története, a legrégebbi időktől maig.* Pesten : Ráth Mór könyvkereskedésében s bizottmányában, 1861, s. 78.

²² ŠAZO, 4/5, 2022

²³ ŠAZO, 4/3, 1836; ŠAZO, 4/3 1913; ŠAZO, 4/5, 1509. a iné.

čomu dokážeme sledovať ešte špecifickejší fenomén, a to cirkevné dejiny vtedajšej rómskej komunity s prihliadnutím na priebeh rekatolizácie.²⁴

Cirkevné fondy na Ukrajine

V Štátnom archíve v Užhorode sa nenachádzajú len spomínané fondy, ale aj fond Mukačevský kláštor otcov baziliánov na Černeči, mesto Mukačevo²⁵ a fond Správa Mukačevskej gréckokatolíckej eparchie v meste Užhorod.²⁶ Oba fondy boli kedysi súkromné a do štátnej správy sa dostali po roku 1945, keď boli zoštatnené totalitným režimom vládnucim v Sovietskom zväze. Ich inventarizácia bola vykonávaná pod dohľadom polície a anotácie a bližšiu charakteristiku jednotlivých dokumentov vykonal István Bendász, gréckokatolícky kňaz, ktorý bol považovaný za ťažkého zločinca a odsúdený na doživotné väzenie za svoju činnosť. Veľká časť gréckokatolíckych kňazov bola väznená v oblasti Karaganda (mesto v Kazachstane). Bendász pre znalosť latinčiny, maďarčiny a rusínčiny väznili v Berehove, kde bol pod príslym policajným dozorom poverený vykonávať v rokoch 1956–1957 činnosť inventarizátora daných fondov, a to bez nároku na mzdu.²⁷ Fond eparchie obsahuje kanonické vizitácie, listy zemepánov, listiny o oslobodení od poddanstva či korešpondenciu o utváraní farností, ako aj sťažnosti na medzikonfesijné vzťahy. Pre výskum 17. a 18. storočia je významný inventár s číslom 1, ktorý obsahuje dokumenty od roku 1646 do roku 1788. Nevýhodou inventáru je neprítomnosť indexu, ako aj pochybná inventarizácia podľa roku, ktorý sa spomína v listine ako najstarší. Je pomerne detailne vypracovaný, čo sa týka anotácií, avšak čo sa týka jasnosti, vyžaduje si podrobnú znalosť dejín, ako aj rýchlu a dobrú orientáciu v problematike. V danom inventári je možné nájsť aj špecifické archiválie, ktoré vypovedajú o vnímaní cirkevnej únie v Užskej stolici. Vo vzťahu k Užskej stolici sú to list Jakuba z Berezného, ktorý mesiac po prisáhe vernosti, teda 24. mája 1646 žiada o cirkevnú úniu²⁸, prípadne listiny o utvorení farnosti v Choňkovciach. Informácie o farnosti Choňkovce sú viac ako zaujímavé, keďže farnosť bola utvorená spoločne pre uniatov a kalvínov, čo odkazuje na medzikonfesijné vzťahy, ktoré popisovala Annamária Kónyová v Zemplínskej stolici.²⁹ Okrem personálnych únií a prisah vernosti sa v danom fonde nachádzajú aj podklady, ktoré vypovedajú o utváraní majetkov cirkvi, o snahe zameniť cirkevnú pôdu a výborne reflektujú vzťah zemepána k problému unionizmu v Užskej stolici s možnosťou porovnania tohto stavu v okolí.³⁰ Kanonické vizitácie uniatov sú strohé, poskytujúce výrazne menej informácií ako latinské vizitácie. Fond však obsahuje podrobné správy o zaplatení katedralika či hodnotenia kňazov a kantorov. Možno ide z bežného pohľadu o málo relevantné informácie, keďže charakteristika ako pijan, či nezodpovedný alebo dobrý vypovedajú len o vlastnostiach duchovenstva, ale na základe presunov presbyterov, ako aj frekvencie presunov a vzťahu s latinskou cirkvou (sťažnosti) dotvárajú obraz o duchovenstve konkrétneho regiónu a cez súpisy seminaristov aj o ich sociálnych pomeroch.³¹ Vďaka agende vybraných apoštolských vikárov v Mukačeve (napr. Olšavský, Bačinský) je možné postrehnúť informácie ako vybavenie chrámu (ikony, knihy, kalichy), kto požehnal stavbu, prípadne koľko rokov má daná sakrálna stavba. Cez podrobné zápisy je možné dokonca určiť, ktorí duchovní patrili medzi

²⁴ ŠAZO, 4/4 197; ŠAZO, 4/4 1552; ŠAZO 4/4 1736; ŠAZO, 4/5 472.

²⁵ ŠAZO, fond 64 Мукачівський чернечий монастир отців Василіан, м. Мукачеве

²⁶ ŠAZO, fond 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород

²⁷ *Bendász István* [online]. [cit. dňa 2022-09-15]. Dostupné online: <https://kmmi.org.ua/arckepcarnok/irok-koltok/bendasz-istvan-1>.

²⁸ ŠAZO, 151/1, 3.

²⁹ ŠAZO, 151/1 45; KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.–18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 165.

³⁰ ŠAZO, 151/1, 77; ŠAZO, 151/1, 144; ŠAZO, 151/1 145.

³¹ ŠAZO, 151/1, 332; ŠAZO, 151/1 1417; ŠAZO, 151/1 1510.

zámožnejších a snažili sa o osvetu alebo sa venovali koničkom (včeláreniu).³² Po zrušení rehole jezuitov získali budovy a chrám práve gréckokatolíci, preto sa v danom fonde nachádza zakladacia listina jezuitského kolégia, ako aj protokol o preberaní majetku po jezuitoch.³³ Odlíšne spektrum podkladov ponúka fond venovaný baziliánom, ktorí mali na území stolice kláštor v Malom Bereznom. V príslušnom fonde sa nachádzajú súpisy mníchov, finančné informácie, ako aj iná špecifická spisba viažuca sa výlučne k činnosti baziliánov v Bereznom.³⁴ Fondy neboli po rozdelení hraníc nikdy delimitované a stále sa nachádzajú na území Ukrajiny. Pre výskum gréckokatolíkov v komplexnosti je potrebné poznamenať, že od roku 1938 sa informácie čiastočne nachádzajú v Gréckokatolíckom arcibiskupskom archíve v Prešove. Neskôr, od roku 1997, v novozriadenom archíve v Košiciach. Slovenské cirkevné pamäťové inštitúcie nedisponujú archívnym materiálom, ktorý sa viaže k dejinám cirkvi v minulosti, teda pred rokom 1938.³⁵

Rímskokatolícke cirkevné fondy

Archívna spisba z obdobia pred rokom 1945, respektíve 1938 sa nachádza v Archíve biskupstva a kapituly v Satmári v Rumunsku. Po rozdelení Jágerskej diecézy v roku 1804 prebehla aj delimitácia archívu podľa regiónov. Územie Šariša, Zemplína a Abova tvorilo Košickú diecézu, a tak boli všetky listiny viažuce sa na dané územie presunuté do jej novozriadeného archívu. Obdobne to bolo pri diecéze v Satmári, kde patrili Užská, Berežská, Marmarošská, Ugočská a Satmárska stolica. Tento archív bol viackrát presúvaný a triedený. Po smrti biskupa Tibora Boromiszu (1928) bola časť archívneho materiálu presunutá do Oradei (Veľký Varadín), kde bolo vtedajšie centrum biskupstva. V danom čase už existoval Užhorodský vikariát, ktorého agenda sa presúvala dvojmo: raz do Užhorodu (kde bola vikár) a následne do Oradei. Počas druhej svetovej vojny sa obnovila diecéza v Satmári, kde znova nastali presuny z Oradei. Presúvali sa vizitačné spisy, kongruálne dokumenty, ako aj listiny z 18. storočia. Po skončení druhej svetovej vojny bol archív zoštatnený a presunutý do miestneho štátneho archívu. Po páde komunizmu boli až po roku 2005 archívne vrátené cirkvi, privezené do Satmáru a vysypané pred biskupský úrad. V roku 2007 bol archív čiastočne sprístupnený, zoradený ad hoc chronologicky bez inventarizácie, bez širšej systematizácie. Aktuálne je čiastočne roztriedený, obsahuje fondy ako *Visitatio Canonica*, kde sú sústredené vybrané vizitácie pre obdobie 18. a 19. storočia. Bývalý fond *Acta antiqua* je aktuálne rozčleňovaný podľa rokov ako agenda biskupa. Niektoré krabice majú duplicitné označenie (napr. Ung) a až po nahliadnutí je možné bližšie popísať, o aký materiál ide. V archíve sa nachádzajú simpliká o jezuitoch z Užhorodu, prípadne agenda týkajúca sa komunikácie so stolicou a zemepánmi. Inventarizácia je len provizórna, dostupné sú cirkevné matriky od roku 1826 či kanonické vizitácie. Ďalšie bádanie závisí od konzultácie s archivárom. Pri mojom výskume som našiel veľkú časť korešpondencie a záznamov o stolici, ktoré boli vrátené z biskupského archívu v Oradei. Ide o dve krabice, ktorých obsah sa týkal Užskej stolice, obdobia po povstaní Františka II. Rákócziho až do obdobia kanonických vizitácií Jánoša Sefflera počas 2. svetovej vojny. Okrem uvedeného som si digitalizoval pre súkromnú potrebu zbierku máp a plánov, ktorú mali v archíve dostupnú, ale rovnako identifikácia ostáva na mne ako bádateľovi. Podobne ako v archíve na Ukrajine, aj tu sa medzi archívnym materiálom nachádzajú informácie o bohoslovoch, birmovaných, žiadosti a iná korešpondencia veriacich.

³² ŠAZO, 151/1 1328; VÉGHSEÖ, Tamás et al. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, s. 537–598.

³³ ŠAZO, 151/ 22/2; ŠAZO, 151/25 50.

³⁴ ŠAZO, 64 (inventáre).

³⁵ Gréckokatolícky archív Prešovskej arcidiecézy, inventár (prezidiálne spisy).

Veľkou výhodou je dostupnosť schematizmov, ktorá sú prístupné v hojnom počte.³⁶ Prvé schematizmy pochádzajú až do obdobia po roku 1820, vydávané boli v hojnom počte, zvlášť v období konca 19. storočia aj každoročne. Problematické sú údaje, ktoré uvádzajú, zvlášť počty veriacich. Početnosť nie je totožná so štátnymi údajmi, prípadne nekoherujú s údajmi uvádzanými inými konfesiami. Pri príležitosti 100. a 200. výročia biskupstva boli vydané aj jubilejné schematizmy sumarizujúce historické udalosti. Obdobný typ s historickým sumárom vyšiel aj v roku 1864, ktorý obsahuje aj prepisy vybraných listín či informácie pre výskum stredoveku (pápežské desiatky).

Reformované cirkevné fondy

Medzi ďalšie archívy, kde je potrebné vykonať výskum pre bližšie pochopenie celej problematiky, patrí Archív reformovanej kresťanskej cirkvi v Sárospataku (Tiszáninneni Református Egyházi Levéltár Sárospatak). Vo fonde Református egyházlátogatások je dostupný celok *Visitationes in ven. Fraternalitae Ungensi*, ktorý obsahuje záznamy za obdobie 1618 až 1774.³⁷ Okrem iného je v archíve možné nájsť aj štatistické knihy, v ktorých je zmapované obdobie medzi rokmi 1799 a 1864.³⁸ Vo fonde Tiszáninneni Református Egyházkerület iratai som vykonal podrobnú rešerš, pričom som systematicky naskenoval všetky dokumenty vzťahujúce sa k územia Uzskej stolice, prípadne aj vybraných zborov mimo stolice. Fond je inventarizovaný, radený podľa zboru abecedne a následne sú listiny k zboru radené chronologicky.³⁹ Samotný obsah poukazuje na systém fungovania reformovanej cirkvi, ktorá bola nútená existovať v ilegalite, prípadne s viacerými problémami. Tento stav bol vyvolaný prítomnosťou jezuitov v Užhorode, čo sa odrazilo aj v agende reformovanej cirkvi, či už pri organizovaní výberu seniora, ako aj v agende katolíckej cirkvi. V latinskej vizitácii z roku 1734 sa uvádza presne tento stav, dokonca katolícka cirkev vedela aj presné mená osôb, ktoré pôsobia ako kazatelia. Rovnako sťaženú situáciu reflektuje aj historiografia.⁴⁰ Agenda v období do roku 1774 je skôr sporadická. Vizitácie sú významným zdrojom pre pochopenie vývoja cirkevných dejín, obsahujú názvy cirkevných obcí, ako aj mená presbyterov⁴¹, kazateľov, financovanie zboru a tiež aktuálne náboženské problémy. Neskôr, po Tolerančnom patente, sa vo veľkej miere vyskytujú jednotliviny, ktoré patria k hlavným spisom fondu. K dispozícii je aj inventár, ktorý je radený abecedne, a tak je možné rýchle dohľadanie zborov. Medzi agendou uloženou v archíve sa nachádzajú výkazy z matkocirkevného zboru pripravené kazateľom, ktoré majú sumarizačný charakter (početnosť, mená učiteľa a iné). Okrem popisu vtedajšieho stavu zboru obsahujú výkazy aj podrobné informácie o kazateľoch v minulosti či iné informácie ekonomického charakteru. Napriek tomu, že fond prešiel podrobnejšou deľbou relevantných a irelevantných archívnych dokumentov, pri skúmaní fondu som našiel v depozite spisbu o organizácii festivalov (Boeskaiov festival a iné), o ktorých pri dedinách v inventári niet zmienky.⁴² V archíve je uložená spisba cirkevných škôl do roku 1920. Novšie záznamy (po roku 1920) sú uložené na Slovensku.

³⁶ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár (ďalej SPKL), *Visitatio Canonica.*, SPKL, *Acta Antiqua.*, SPKL, *Circulares*; Arcibiskupský archív Košice, fond Satmárska apoštolska administratúra.

³⁷ TiRELS, RE, *Visitationes in ven. Fraternalitae Ungensi*, sig. Kgg. IV. 5.

³⁸ TiRELS, S, *Az Ungi Egyházi Társaságban lévő máter és dilialis eklézsiáknak erwsete, templomaik, harangjaik, földjeik, lakosságuk számba-vétele*, sig. Kgg. IV.6; TiRELS, S, *A lelkek számát mutató sztatisztikai záblázatok az Ungi és Felsőzempléni egyesült traktus egyházaiból*, sig. Kgg.IV. 16.

³⁹ TiRELS, A-D.

⁴⁰ Napr. Adatár od G. Fodora.

⁴¹ Vo význame osôb zo zboru, ktoré sú volené a podieľajú sa na fungovaní zboru. Plnili funkciu poradného orgánu, ako aj pomáhali kazateľovi rozhodovať pri správe cirkevného majetku, či bežných prácach.

⁴² TiRELS, D.

Databázy a historiografia

Celkovo má výskum cirkevných dejín na území Užskej stolice svoje limity, ktoré presahujú schopnosti bádateľa. Absencia informácií z obdobia 15. a 16. storočia je plošná vo všetkých pamäťových inštitúciách, ba dokonca pri latinskom ríte je možné postrehnúť výpadok informácií do 18. storočia. Torzovité informácie sa zachovali, prípadne je možné hľadať paralelu s inými oblasťami bývalej Jágerskej diecézy. Pri výskume 16. a 17. storočia je veľmi prospešná databáza Reformáció kora: MNL OL 1526–1570, ktorá je dostupná online.⁴³ Napriek úzkemu vymedzeniu je možné charakterizovať dejinné udalosti pre región v 16. storočí a predpokladať dosah aj v 17. storočí. Správy o latinskom ríte v 16. a 17. storočí poväčšine absentujú, prípadne sa zachovali torzá o reholiach (jezuiti, pavlíni, františkáni), ktoré pôsobili v regióne. O riadnych farnostiach absentujú informácie, paradoxne by sme mohli predpokladať, že neexistencia katolíckych farností pripúšťa opak, teda existenciu protestantských zborov. Keďže v 17. storočí na území stolice pôsobili jezuiti, dokonca sa v Užhorode postavila významná rezidencia, nie je možné jednoznačne pripustiť takúto interpretáciu. Istú rovnováhu pripúšťajú aj Šopronské články, kde sa Užská stolica nenachádza medzi regiónmi, kde by bol potrebný artikulárny chrám, keďže sa konštatuje „... v súčasnosti sú takmer všetky tamojšie kostoly v skutočnom užívaní, preto tieto ostávajú v užívaní ich terajších majiteľov“.⁴⁴ Ani sledovanie konfesie zemepána nemusí byť smerodajné, a to s výnimkou rodu Drugeth. Vyššie spomínané prípady, kde je kňaz alebo prelát katolíckej cirkvi majiteľom lokality, nepredikuje úspešnú rekatolizáciu, prípadne definovanie konfesionálnych pomerov. Nepriamou informáciou sú správy reformovanej cirkvi, jej vizitácie (navštívené lokality), súdenie 5 reformovaných kazateľov v Prešporke alebo zvyšujúci sa počet uniatských lokalít v regióne. V závere storočia je možné reflektovať farskú sieť cez Telekesiho súpis z roku 1700 či sťažnosti reformovanej cirkvi na odnímanie majetku či viníc, ku ktorému došlo po povstaní Imricha Thököliho.⁴⁵ Na majetkovú nespravodlivosť poukazujú povstaleckí vizitátori počas povstania Františka II. Rákócziho.⁴⁶ Tieto správy sú limitované na obdobie do roku 1711, teda do prijatia Satmárskeho mieru.

Pri výskume 18. storočia sú možnosti výrazne širšie. Je možné sledovať etnicitu, početnosť, manévrovanie, ale aj informácie o bigamii uniatských duchovných. Zo 17. storočia pochádzajú len všeobecné informácie pre celé stolice, v 18. storočí sa penzum informácií rozširuje a v roku 1717 je možné aj presne určiť, kde pôsobí bigamista.⁴⁷ O bigamiu sa zaujímajú aj cirkevné štruktúry nielen v Uhorsku, ale aj v Ríme, kde sa celý problém konzultuje. Štatistické informácie o cirkvi je možné postrehnúť až po roku 1733, teda po súpise a následnej vizitácii. Okrem uvedeného si vo svetle mojich najnovších poznatkov z bádania dovoľím pripustiť, že v roku 1733 je možné úplne hodnoverne rekonštruovať a lokalizovať farskú sieť s presným vymedzením farností, filiálok, ako aj uvedením matkocirkevných

⁴³ *Reformáció kora: MNL OL 1526–1570* [online]. [cit. 2022-09-15]. Dostupné online: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>.

⁴⁴ KÓNYA, Peter. Šopronské články, Resolutio Carolina a Tolerančný patent – tri zákonné normy pre existenciu protestantov v Uhorsku v 17.–18. storočí. In *Historia Ecclesiastica*, 2012, roč. 3, č. 1, s. 169–170.

⁴⁵ RÁCZ, Károly. *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674. II Füzet*. Lugos : Nyomatott Traubfellber Károly Könyvnyomdájában, 1899, s. 22, 37, 135, 155; LESKÓ, József. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez IV*. Eger : Erseki Lyceumi, 1908, s. 305.

⁴⁶ ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve III. 1647–1687*. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1893, s. 504; ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve IV. 1687–1712*. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1897, s. 254.

⁴⁷ BAÁN, I. Problemi di disciplina ecclesiastica – tentativi di soluzione: i sacerdoti „bigami“. In: VÉGHSEŐ, Tamás. (ed.). *Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács / Mukačevo (1689–1706)*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2009, s. 231–232, 235.

a dcérocirkevných zborov.⁴⁸ Do daného roku sme všetci výskumníci limitovaní matričnými záznamami, z ktorých najstaršie sú dostupné v Užhorode, datované do roku 1715.⁴⁹

Pri výskume sú neoceniteľnou pomocou dostupné diplomatáre či ináč vydané pramenné edície, a to napriek tomu, že pre región neexistuje žiadna špecializovaná monografia, ktorá by sa výlučne venovala cirkevným dejinám Užskej stolici. Najviac publikovaných/edične spracovaných prameňov sa venuje uniatom, respektíve dnešným gréckokatolíkom. Ide o pramenné edície od Antona Hodinku, Michala Lacka, Petra Žeňucha a hlavne od autorského kolektívu pri Tamásovi Veghseővi, ktorý spolu s Petrom Szabóm založili samostatnú edíciu *Collectanea Athnasiana*.⁵⁰ Významné sú vyššie už citované diplomatáre od Dienes a Dénesa s prepismi vizitačných protokolov z prostredia reformovanej cirkvi, alebo edície venované Jágerskej diecéze (*Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez*).⁵¹ Pre možnosti výskumu Satmárskej diecézy a jej minulosti je prínosný schematizmus z roku 1864, ktorý obsahuje prepis vybraných archívnych dokumentov, alebo jubilejný schematizmus z roku 1904, vydaný pri príležitosti stého výročia diecézy.⁵² V historiografii je k dispozícii viacero prác historikov Petra Kónyu (dejiny mestečiek (Sobrance, Veľké Kapušany), dejiny židov, dejiny regiónu v celouhorskom kontexte), Annamárie Kónyovej (dejiny reformovanej cirkvi), Martina Javora (dejiny spolkov, významné osobnosti – Budišovci), Branislava Varsíka (dejiny osídlenia, dejiny reformácie), Ferdinanda Uličného (dejiny osídlenia, zemepanské rody, dejiny cirkví), Petra Zubka (dejiny cirkví) či Oksany Ferko (dejiny reholí, dejiny cirkví), Volodymyra Feniča (dejiny cirkví, dejiny unionizmu) a iných.

Záver

Ak sa znova zamyslím nad otázkou výskumu dejín cirkvi na území Užskej stolice, vnímam dlh, ktorý máme v historiografii. Jedným dychom však dodávam, že napriek týmto limitom je možné vykonávať výskum v korektných medziach s objektívnym vplyvom na výskumné výsledky pri skúmaní dejín cirkvi. Vyššie spomenuté možnosti výskumu sú skôr pomôckou a snád' aj inšpiráciou, ako je možné bádať o problematike cirkevných dejín v regióne Užskej stolice a aj v iných stolicich, ktoré sú územne rozdelené, prípadne je archív delimitovaný v inej krajine či viacerých krajinách.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Державний архів Закарпатської області – ДАЗО

4 Надзупан Ужанської жупи, м. Ужгород

6 Бургомістр міста Ужгород, м. Ужгород.

64 Мукачівський чернечий монастир отців Василіан, м. Мукачеве

151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород

1606 Колекція церковних метричних книг Підкарпатської Русі

Gréckokatolícky archív Prešovskej arcidiecézy

Prezidiálne spisy

⁴⁸ SPKL, Visitatio Canonica, 1733 Conscriptio ecclesiarum et parochiarum in Cottu Ung.

⁴⁹ ŠAZO, fond 1606 Колекція церковних метричних книг Підкарпатської Русі., *Schematismus cleri almae dioecesis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864*. Szathmárini : Ludovici Mayer, 1864, s. 50–51.

⁵⁰ *Collectanea Athnasiana* [online]. [cit. 2022-09-15]. Dostupné online: <https://collectanea.hu/>.

⁵¹ Napr. LESKÓ, József. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez IV*. Eger : Erseki Lyceumi, 1908, 551 s.; KANDRA, Kabos. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez. Az Egeri egyházmegyei irodalmi egylet választmányának megbízásából*. Eger : Szolcsányi Gyula, 1885, 557 s. a iné.

⁵² *Schematismus cleri almae dioecesis Szathmáriensis ...* 300 s. *A Szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve*. Szatmár : Pázmány-Sajtó, 1904, 470 s.

Arcibiskupský archív Košice
Satmárska apoštolská administratúra

Tiszáninneri Református Egyházi Levéltár Sárospatak
Református egyházlátogatások
Statisztikák

Štátny archív v Prešove – pracovisko Prešov
Vládny dôverník pre Zemplín Michalovce
Drugeth z Humenného

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, Budapest
N 78 Az 1715. évi összeírás

Reformáció kora: MNL OL 1526–1570 [online]. [cit. dňa 2022-09-15]. Dostupné online:
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>.

Collectanea Athnasiana [online]. [cit. dňa 2022-09-15]. Dostupné online:
<https://collectanea.hu/>.

Schematizmy

Schematismus cleri almae dioecesis Szathmáriensis ad annum Jesu Christi 1864. Szathmáriní:
Ludovici Mayer, 1864, 300 s.

A Szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve. Szatmár : Pázmány-Sajtó, 1904, 470 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale, 1997, roč. 89, č. 7.

Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale, 2008, roč. 100, č. 2.

Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale, 2008, roč. 100, č. 3

Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale. 1993, roč. 86, č.1.

Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale. 2002, roč. 94, č. 8.

BAÁN, I.: Problemi di disciplina ecclesiastica – tentativi di soluzione: i sacerdoti „bigami“. In:
VÉGHSEŐ, Tamás. (ed.). *Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario
della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács / Mukačevo (1689–
1706)*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2009, s. 195–
244.

CORANIČ, Jaroslav. *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*.
Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 415 s.

FODOR, Gusztáv. *Református múltunk kezesség I*. Tiszaszentimre : Narancsik Imre Kutatój
Műhely, 2016, 864 s.

HARASZY, Károly. *Az ungi református egyházmegye*. Nagykapos : Heiman Vilmos, 1931,
480s.

KANDRA, Kabos. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez. Az Egri egyházmegyei irodalmi
egylet választmányának megbízásából*. Eger : Szolcsányi Gyula, 1885, 557 s.

KÓNYA, Peter. Reformovaný cirkevný zbor vo Veľkých Kapušanoch medzi reformáciou,
rekatolizáciou a toleranciou. In *Historia Ecclesiastica*, 2019, roč. 10, č. 1, s. 40–50.

KÓNYA, Peter. Šopronské články, Resolutio Carolina a Tolerančný patent – tri zákonné normy
pre existenciu protestantov v Uhorsku v 17.–18. storočí. In *Historia Ecclesiastica*, 2012, roč.
3, č. 1, s. 166–178.

KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Dejiny Prešovského reformovaného zboru*. Prešov:
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019, 152 s.

- KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.-18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, 224 s.
- LESKÓ, József. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez IV*. Eger : Erseki Lyceumi, 1908, 551 s.
- MÉSZÁROS, Károly. *Ungvár története, a legrégebb időktől maig*. Pesten : Ráth Mór könyvkereskedésében s bizottmányában, 1861, 115 s.
- NAGY, Ferenc(ed). *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékei. A megye történelme*. Nyíregyháza : Szabolcs-Szatmár-Bereg megye önkormányzata, 2001, 238 s.
- PEŠEK, Ján. *Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1989*. In *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után [Konfessie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945]*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2008, s. 177–187.
- RÁCZ, Károly. *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674. II Füzet*. Lugos : Nyomatott Traubfellber Károly Könyvnyomdájában, 1899, 234 s.
- VASIL, Cyril. *Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, 284 s.
- VÉGHSEŐ, Tamás et al. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, 800 s.
- WEISS, Pavol et al. *Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike*. Bratislava : Ministerstvo hospodárstva SR, odbor cestovného ruchu, 2005, 114 s.
- ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve III. 1647–1687*. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1893, 574 s.
- ZSILINSZKY, Mihály. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve IV. 1687–1712*. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1897, 442 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Верховна Рада України : Прийнято Постанову "Про утворення та ліквідацію районів"*
Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України Опубліковано 17 липня 2020, о 13:02. [online]. [cit. 2022-09-15].
Dostupné online:
<https://web.archive.org/web/20200805131001/https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/196122.html>.
- Верховна Рада України : Про утворення та ліквідацію районів*. [online]. [cit. 2022-09-15]. Dostupné online:
<https://web.archive.org/web/20200721124601/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>.
- Stručná história Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku*. [online]. [cit. 2022-09-15].
Dostupné online: <http://reformata.sk/mutat/602/>.
- Bendász István*. [online]. [cit. 2022-09-15].
Dostupné online: <https://kmmi.org.ua/arckepcsarnok/irok-koltok/bendasz-istvan-1>.

ZOZNAM AUTOROV

Barbora BORŮVKOVÁ

Centrum digitálných historických vied, Katedra Pomocných vied historických a archivnictví,
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Michael DUDZIK

Ústav hospodárskych a sociálnych dejín, Filozofická fakulta, Karlova univerzita

Miriama FIALKOVIČOVÁ

Štátny archív v Košiciach, Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach

Miriama FILČÁKOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Ondrej ŠÁLY

Historický ústav, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Vavrinec ŽEŇUCH

Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

**Historický prameň v súčasnosti – archívy, inovácie, zdieľanie
Stretnutie mladých historikov XII.**

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 12. október 2022

Zostavovateľky: Mgr. Mária Fedorčáková, PhD.
Mgr. Miriama Filčáková

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Vydanie: prvé
Rok: 2023
Počet strán: 88
Rozsah: 8,4 AH

ISBN 978-80-574-0204-6 (e-publikácia)